

GŁÓWNY INSPEKTORAT OCHRONY ROŚLIN I

METODYKA INTEGROWANEJ PRODUKCJI JABŁEK

(wydanie siódme zmienione)

Zatwierdzona

na podstawie art. 57 ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 8 marca 2013 r. o środkach ochrony roślin

(Dz.U. z 2020 r. poz. 2097 ze zm.)

przez

Głównego Inspektora Ochrony Roślin i Nasiennictwa

Warszawa, styczeń 2023 r.

INTEGROWANA PRODUKCJA
URZĘDOWO KONTROLOWANA

Zatwierdzam
Andrzej Chodkowski
/podpisano elektronicznie/

Instytut Ogrodnictwa-PIB

Dyrektor – prof. dr hab. Dorota Konopacka

Opracowanie zbiorowe

pod kierunkiem prof. dr hab. Piotra Sobiczewskiego

zaktualizowane pod kierunkiem dr hab. Mirosławy Cieślińskiej, prof. IO-PIB

Zespół autorów:

Dr Paweł Bielicki

Mgr Mikołaj Borański

Dr Hanna Bryk

Dr Zbigniew Buler

Dr Jacek Filipczak

Mgr inż. Hubert Głos

Mgr Damian Gorzka

Mgr Michał Hołdaj

Dr Dorota Kruczyńska

Dr hab. Jerzy Lisek, prof. IO-PIB

Dr hab. Barbara H. Łabanowska

Dr Tadeusz Malinowski

Mgr Sylwester Masny

Dr hab. Beata Meszka, prof. IO

Dr Halina Morgaś

Mgr inż. Wojciech Piotrowski

Dr Zofia Płuciennik

Dr Małgorzata Sekrecka

Dr Małgorzata Tartanus

Prof. dr hab. Waldemar Treder

Dr Wojciech Warabieda

Dr hab. Paweł Wójcik, prof. IO-PIB

Metodyka została wykonana w ramach programu wieloletniego na lata 2015-2020 „Działania na rzecz poprawy konkurencyjności i innowacyjności sektora ogrodniczego z uwzględnieniem jakości i bezpieczeństwa żywności oraz ochrony środowiska naturalnego”.

Metodyka została zaktualizowana w ramach dotacji celowej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, zadanie 6.3. „Aktualizacja i opracowanie metodyk integrowanej ochrony roślin, Integrowanej Produkcji Roślin oraz poradników sygnalizatora”.

Spis treści

Spis treści	3
WSTĘP	5
I. PRZYGOTOWANIE GLEBY ORAZ ZAKŁADANIE SADU	6
1. Wybór stanowiska	6
2. Przedplony i zmianowanie	6
3. Otoczenie sadu oraz zabiegi agrotechniczne ograniczające występowanie agrofagów	7
4. Gęstość sadzenia drzew	8
5. Odmiana jako czynnik wspomagający integrowaną produkcję	9
II. NAWOŻENIE I WAPNOWANIE	12
1. Analiza gleby i jej znaczenie w strategii nawożenia	12
2. Analiza chemiczna liści i jej znaczenie w strategii nawożenia	13
3. Nawożenie przed założeniem sadu	14
4. Nawożenie w pierwszych dwóch latach prowadzenia sadu	15
5. Nawożenie i wapnowanie w owocującym sadzie	15
III. PIELEGNACJA GLEBY I REGULOWANIE ZACHWASZCZENIA	21
1. Kompleksowe podejście do pielęgnacji gleby i regulowania zachwaszczenia	21
2. Chemiczne metody zwalczania chwastów	22
3. Mechaniczne metody zwalczania chwastów	23
4. Rośliny okrywowe	24
5. Ściółkowanie gleby	25
IV. PIELEGNACJA SADU	26
1. Nawadnianie jabłoni	26
2. Formowanie i cięcie drzew oraz regulowanie wzrostu i owocowania	29
V. OCHRONA PRZED CHOROBAMI	32
1. Wykaz najważniejszych chorób i ich charakterystyka	32
2. Progi zagrożenia oraz sposoby i terminy prowadzenia lustracji	38
3. Sposoby zapobiegania chorobom	39
4. Niechemiczne metody ochrony jabłoni przed chorobami	40
5. Chemiczne zwalczanie chorób	41
VI. OCHRONA PRZED SZKODNIKAMI	42
1. Wykaz najczęściej występujących szkodników i ich charakterystyka	42
2. Progi zagrożenia oraz sposoby i terminy prowadzenia lustracji	54
3. Niechemiczne metody ochrony przed szkodnikami	55
4. Ochrona chemiczna przed szkodnikami	56
VII. ZASADY HIGIENICZNO-SANITARNE	57
VIII. LISTA OBLIGATORYJNYCH CZYNNOŚCI I ZABIEGÓW W SYSTEMIE INTEGROWANEJ PRODUKCJI JABŁEK	58
IX. LISTA KONTROLNA DLA UPRAW SADOWNICZYCH	61

X. OGÓLNE ZASADY WYDAWANIA CERTYFIKATÓW W INTEGROWANEJ PRODUKCJI ROŚLIN.....	65
XI. LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA	67
XII. ZAŁĄCZNIKI	69
Załącznik 1. Zwalczanie chorób w Integrowanej Produkcji jabłek	69
Załącznik 2. Progi zagrożenia dla ważniejszych szkodników jabłoni	70
Załącznik 3. Zestawienie szkodników oraz terminy ich zwalczania	74

WSTĘP

Integrowana Produkcja Roślin (IP) jest nowoczesnym systemem jakości żywności, wykorzystującym w sposób zrównoważony postęp techniczny i biologiczny w uprawie, ochronie roślin i nawożeniu oraz zwracającym szczególną uwagę na ochronę środowiska i zdrowie ludzi. Podstawowym elementem systemu jest stosowanie zasad integrowanej ochrony roślin, obowiązujących wszystkich profesjonalnych użytkowników środków ochrony roślin od 1 stycznia 2014 roku. Dotyczą one szczególnie priorytetu w wykorzystaniu metod niechemicznych, które powinny być uzupełniane stosowaniem pestycydów wówczas, gdy przewidywane straty ekonomiczne powodowane przez agrofagi będą wyższe niż koszt zabiegów.

Stosowanie IP daje m.in. gwarancję produkcji wysokiej jakości żywności, wolnej od przekroczeń dopuszczalnych pozostałości substancji szkodliwych, mniejszych nakładów na produkcję (stosowanie nawozów na podstawie faktycznego zapotrzebowania roślin na składniki pokarmowe) i racjonalnego stosowania środków ochrony roślin. Ponadto wpływa na ograniczenie zanieczyszczenia środowiska przez chemiczne środki ochrony roślin, zwiększa bioróżnorodności agrocenoz oraz podnosi świadomość społeczną konsumentów i producentów owoców i warzyw.

System certyfikacji w integrowanej produkcji roślin prowadzą jednostki certyfikujące upoważnione i kontrolowane przez wojewódzkich inspektorów ochrony roślin i nasiennictwa.

Przepisy prawne dotyczące Integrowanej Produkcji Roślin reguluje ustawa z dnia 8 marca 2013 r. o środkach ochrony roślin (Dz.U. z 2020 poz. 2097 ze zm.), rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 24 czerwca 2013 r. w sprawie dokumentowania działań związanych z integrowaną produkcją roślin (Dz.U. z 2013 r. poz. 788) oraz rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 24 czerwca 2013 r. w sprawie kwalifikacji osób prowadzących czynności kontrolne przestrzegania wymagań integrowanej produkcji roślin oraz wzoru certyfikatu poświadczającego stosowanie integrowanej produkcji roślin (Dz.U. z 2020 r. poz. 810 ze zm.) i rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 maja 2013 r. w sprawie szkoleń w zakresie środków ochrony roślin (Dz.U. z 2022 r. poz. 824).

Podstawowym warunkiem przyznania certyfikatu IP jest m.in. prowadzenie produkcji zgodnie z niniejszą metodyką zatwierdzoną przez Głównego Inspektora Ochrony Roślin i Nasiennictwa.

Metodyka Integrowanej Produkcji Jabłek obejmuje wszystkie zagadnienia związane z uprawą, ochroną i nawożeniem jabłoni, od przygotowania gleby i posadzenia drzew, poprzez zabiegi agrotechniczne i ochronę przed agrofagami, aż do zbiorów i przechowywania

jabłek. Metodyka również uwzględnia zasady higieniczno-sanitarne, jakie należy przestrzegać w trakcie zbiorów oraz przygotowania do sprzedaży produktów rolnych wyprodukowanych w systemie integrowanej produkcji roślin oraz ogólne zasady wydawania certyfikatów w integrowanej produkcji roślin.

Niniejszą metodykę opracowano w oparciu o wyniki własnych badań oraz najnowszych danych z literatury, zgodnie z wytycznymi Dyrektywy 2009/128/WE Parlamentu Europejskiego, Międzynarodowej Organizacji Biologicznego i Integrowanego Zwalczenia Szkodliwych Organizmów i Chwastów (IOBC), a także Międzynarodowego Towarzystwa Nauk Ogrodniczych.

I. PRZYGOTOWANIE GLEBY ORAZ ZAKŁADANIE SADU

1. Wybór stanowiska

Siedlisko pod nowy sad powinno być tak dobrane, aby plantacja zapewniała regularne plony owoców wysokiej jakości, a więc i sukces ekonomiczny przy zastosowaniu minimalnej chemizacji. Należy wybierać pod sad siedlisko o sprzyjających warunkach mikroklimatycznych tzn. nie sadić drzew, gdzie występują zastoiska mrozowe, a także na podmokłych glebach oraz tam, gdzie występują przepłony piaskowe. Idealnym stanowiskiem pod sad jabłoniowy jest niewielkie wzniesienie osłonięte od północno-zachodnich i zachodnich wiatrów, na którym drzewa nie przemarzną w czasie mroźnej zimy, a także unikną szkód przymrozkowych na wiosnę. Wszelkie nieckowate zagłębienia terenu i doliny rzek są mało przydatne pod sad, gdyż tworzą się tam zastoiska mrozowe (Mika 2010).

Jabłonie dobrze rosną na glebach o przeciętnej żyzności, które zaliczane są do III i IV klasy bonitacyjnej. Pod drzewa karłowe i półkarłowe bardzo dobre są gleby lessowe oraz lekkie gleby gliniaste. Jabłonie można sadić także na piaskach gliniastych. Na glebach piaszczystych niezbędne jest stosowanie nawadniania. Poziom wody gruntowej powinien być nie wyższy niż ok. 100 cm dla jabłoni karłowych i ok. 140 cm dla jabłoni półkarłowych. Odczyn gleby dla jabłoni powinien być lekko kwaśny (pH od 6,0 do 6,7).

Sadów jabłoniowych nie należy zakładać obok zakładów przemysłowych powodujących zanieczyszczenie środowiska. Kwiaty narażone na opady kwaśnego deszczu gorzej zawiązują owoce.

2. Przedplony i zmianowanie

Jabłonie rosną najlepiej, gdy są posadzone na polu uprzednio nieużytkowanym sadowniczo. Wiosną, na rok przed sadzeniem drzewek, należy wysiać nasiona roślin na nawóz zielony, które przyoruje się, gdy są w pełni kwitnienia. Najwartościowszy nawóz

zielony uzyskuje się z mieszanki roślin strączkowych: łubinu, peluszkii, wyki, bobu, z dodatkiem zbóż, facelii, słonecznika i kukurydzy. Rośliny te, tworzą dużą masę zieloną oczyszczając glebę z chwastów, są źródłem próchnicy i poprawiają strukturę gleby. Nie powinno się sadzić drzew owocowych po wieloletnich roślinach bobowatych, ponieważ istnieje niebezpieczeństwo rozwoju niektórych chorób i szkodników, na przykład larw pędraków lub drutowców po uprawianej koniczynie czy lucernie. Na hektar należy wysiać od 150 do 200 kg nasion roślin strączkowych i co najmniej 50 kg azotu w czystym składniku.

Wartościowym i tanim nawozem zielonym jest gorczyca. Na 1 ha wystarczy wysiać 30 kg nasion. Gorczycę wysiewa się jak najwcześniej na wiosnę, dając 100 kg mocznika przed siewem lub zasilając rośliny po wejściu 100 kg saletry amonowej. Gorczyca wcześniej zakwita pod koniec czerwca lub na początku lipca. Rozdrabnia się ją ścinaczem do zielonek lub kosiarką sadowniczą i natychmiast płytko przyoruje, a następnie ponownie wysiewa się gorczycę zasilając nawozami, jak na wiosnę. Drugi plon gorzycy jest do przyorania we wrześniu lub październiku. Postępując w ten sposób można wprowadzić do gleby duże ilości substancji organicznej. Przyorana gorczyca w glebie ogranicza występowanie szkodliwych nicieni. Ponadto na polach po gorzycy nie występują myszy i nornice. Gorczyca jest rośliną fitosanitarną dlatego polecana jest zawsze jako przedplon w sytuacjach, gdy istnieje konieczność sadzenia sadu po sadzie. Zjawisko słabego wzrostu roślin przy powtarzalnej uprawie tego samego gatunku na tym samym stanowisku określane jest zmęczeniem gleby. W sadownictwie skutkiem zmęczenia gleby jest choroba replantacji. Objawia się ona osłabieniem lub całkowitym zahamowaniem wzrostu nadziemnej części i korzeni młodych drzew, sadzonych bezpośrednio po usunięciu starego sadu. Jabłoń jest gatunkiem bardzo podatnym na chorobę replantacji (Pacholak 2004).

Dobłą metodą przeciwdziałania zmęczeniu gleby jest aktywizacja jej potencjału biologicznego przez wniesienie dużej ilości materii organicznej. Najprostszym rozwiązaniem jest zastosowanie dużej dawki obornika (40-50 t/ha), torfu lub kompostu i wykonanie orki (25-30 cm). Obornik można zastąpić nawozami zielonymi. W celu ograniczenia występowania niektórych gatunków nicieni w glebie, należy uprawiać aksamitkę. Na wiosnę wysiewa się od 5 do 10 kg/ha nasion tej jednorocznej rośliny. Jesienią rośliny należy rozdrobnić i przyorać. Dla ograniczenia występowania pędraków w glebie można wysiać grykę, którą po wyrośnięciu rozdrabnia się i przyoruje.

3. Otoczenie sadu oraz zabiegi agrotechniczne ograniczające występowanie agrofagów

Na terenach narażonych na silne wiatry należy posadzić od strony zachodniej i północno-zachodniej rośliny osłonowe. Osłonę łatwo założyć sadząc wzdłuż granicy sadu

jeden lub dwa rzędy szybko rosnących drzew. Odpowiednie do tego celu są olchy gęsto sadzone w odstępach co 1 - 2 m, które szybko tworzą zwarty, lecz wysmukły szpaler. Bardzo wskazane na osłony są lipy jako drzewa miododajne. Drzew silnie rosnących takich jak topoli, akacji czy jesionu należy unikać, gdyż stają się wkrótce konkurencyjne dla jabłoni w sadzie (Mika 2010). Nie należy sadzić głogu, jarzębiny i świdośliwy ze względu na możliwość występowania na nich zarazy ogniowej. Wskazana jest uprawa drzew i krzewów wytwarzających soczysty pokarm dla ptaków jak: dzikie czereśnie, morwa, róże owocowe itp.

Nowe kwatery drzew owocowych zakłada się w rejonach sadowniczych z reguły po wykarczowanych starych sadach, gdzie wzdłuż granic, płotów, dróg i wokół nieużytków rosną zazwyczaj stare drzewa i krzewy. Przy okazji replantacji sadu konieczne jest pozostawienie tych zarośli wokół sadu i poza sadem. Zadrzewienia i zakrzewienia między sadami, jak i w obrębie sadu, są ostoją dla owadów pożytecznych i ptaków, które znajdują tam schronienie. Tylko zróżnicowane przyrodniczo środowisko jest w stanie zapewnić równowagę biologiczną i ograniczyć potrzebę stosowania chemicznej ochrony roślin. Przy grodzeniu sadów należy zadbać również o schronienia dla małych zwierząt drapieżnych jak kuny, łasice, tchórze, gronostaje, które pomagają w ograniczaniu populacji myszy polnych, normic i karczowników. Schronieniem dla zwierząt drapieżnych są zarośla i rumowiska kamieni, które muszą być pozostawione przy ogrodzeniu sadu. W sadzie powinny być zawieszane skrzynki lęgowe dla ptaków oraz ustawiane tyczki z poprzeczkami dla ptaków drapieżnych. W ten sposób będą stworzone korzystne warunki do rozmnażania się organizmów pożytecznych. W celu ograniczenia liczby pędraków czy drutowców w glebie, powinno się uprawiać glebę broną talerzową, dzięki czemu zostaną one ograniczone.

4. Gęstość sadzenia drzew

Największy postęp w sadownictwie zawdzięczamy podkładowi skarłającemu. Dzięki nim można gęsto sadzić drzewa, co umożliwia uzyskanie wysokich plonów owoców wkrótce po założeniu sadu. Najlepsze efekty można uzyskać sadząc od 1500 do 3000 karłowych drzew jabłoni na ha lub od 1000 do 1500 drzew półkarłowych (Mika 2010). Większe zagęszczenie niż 3000 drzew na ha znacznie podnosi koszty założenia sadu, może być także powodem pogorszenia jakości owoców oraz utrudnia ochronę drzew przed chorobami i szkodnikami. Nadmierne zagęszczenie powoduje niedostatek światła słonecznego, co pociąga za sobą niedorastanie owoców do wymaganej wielkości, brak odpowiedniego rumieńca, niższą zawartość cukrów i suchej masy, pogorszenie smaku i zdolności przechowalniczych. Jeśli nadmiernemu zagęszczeniu drzew próbuje się przeciwdziałać silnym cięciem, to w owocach wzrasta zawartość azotu, a maleje zawartość wapnia. Jabłka z takiego sadu źle się

przechowują. W popularnym rzędomym systemie sadzenia jabłonie karłowe są sadzone w rozstawie 3,5 m między rzędami i 1,0-2,0 m w rzędzie, natomiast dla jabłoni półkarłowych rozstawa między rzędami powinna wynosić 4,0 m, a w rzędzie od 1,5-2,5 m.

Zalecana gęstość sadzenia dla jabłoni szczepionych na różnych podkładkach

Gęstość sadzenia jabłoni (m)	Rodzaj podkładki
3,5 x 1,0-2,0	P 22, P 59, M. 9
4,0 x 1,5-2,5	P 60, M. 26, P 14
4,0 x 2,0-2,5	M. 7

Nie zawsze do zalecanych odległości sadzenia drzew należy podchodzić dosłownie. Trzeba wziąć pod uwagę miejscowe warunki glebowo-klimatyczne. Nie należy zbyt gęsto sadzić odmian silnie rosnących, szczególnie w pasie ziem podgórskich, gdzie gliniaste gleby i obfite opady pobudzają wzrost. Warto także pamiętać, że drzewa posadzone po wykarczowanym starym sadzie rosą zawsze słabiej niż na nowym terenie.

Jabłonie można sadzić jesienią lub wczesną wiosną. Jesienne sadzenie ułatwia przyjęcie się drzewek i pobudza ich intensywny wzrost na wiosnę. Należy jednak unikać jesiennego sadzenia mało wytrzymałych na mróz odmian jabłoni szczepionych na wrażliwej na mróz podkładce M.9, np. 'Elstar', 'Jonagold', 'Szampion', 'Gala' i innych.

Jeśli nie ma pewności czy ogrodzenie będzie skuteczną ochroną przeciwko zajęcom, królikom, sarnom itp., to po jesiennym sadzeniu należy drzewka posmarować repelentami (środki odstrasżające zwierzęta). Innym rozwiązaniem są osłonki winidurowe, papier lub słoma.

5. Odmiana jako czynnik wspomagający integrowaną produkcję

Dobór odmian stanowi ważny element integrowanej produkcji jabłek ze względu na genetycznie uwarunkowaną podatność/odporność odmian na różne choroby. W tabeli 1. podano podatność odmian jabłoni na najważniejsze choroby oraz wytrzymałość drzew na mróz. Wybór odmiany determinuje koszty związane z ochroną przed chorobami oraz decyduje o powodzeniu uprawy. Podejmując decyzję o wyborze odmiany należy wziąć pod uwagę kilka czynników. Oprócz podatności na choroby ważne jest przystosowanie odmiany do lokalnych warunków klimatyczno-glebowych. Trafność wyboru w tym względzie pozwoli utrzymać dobrą kondycję drzew przez cały okres uprawy, a pośrednio wpłynie także na ich zdrowotność ogólną. Dobór odmian do warunków, w których ma rosnać sad, przyczyni się do uzyskiwania dobrych plonów. Czynnikiem, które należy uwzględnić przy wyborze odmiany

są także: wartość rynkowa odmiany, jakość owoców oraz ich trwałość w okresie przechowywania i w obrocie handlowym.

Tabela 1. Podatność na choroby, termin zbioru owoców oraz wytrzymałość na mróz najważniejszych odmian jabłoni

Odmiana	Termin zbioru owoców	Podatność na choroby				Wytrzymałość drzew na mróz
		parch jabłoni	mączniak jabłoni	zaraza ogniowa	kory i drewna	
'Alwa'	I. poł. X	średnia	średnia/mała	nieznana	b. mała	b. duża
'Celeste'	I poł. VIII	średnia/mała	średnia/mała	duża	średnia	średnia
'Chopin'	poł. X	odporna	średnia/mała	średnia	mała	średnia/duża
'Cortland'	IX/X	duża	b. duża	średnia/duża	mała	b. duża
'Dalili'	I poł. VIII	średnia/mała	średnia/mała	duża	średnia	średnia
'Delikates'	I poł. IX	średnia	średnia	średnia	średnia	duża
'Elise'	II poł. IX	mała	mała	średnia	b. duża	średnia
'Evereste'*	-	odporna	mała	odporna/mała	mała	średnia
'Free Redstar'	½ IX	odporna	mała	mała	mała	duża
'Fuji' i mutanty	II poł. X	duża/średnia	duża	duża	mała	średnia
'G. Delicious' i mutanty	I poł. X	duża	średnia	średnia/mała	duża	mała/średnia
'Gala' i mutanty	II poł. IX	średnia	mała	średnia	duża	średnia
'Gloster' i mutanty	I poł. X	średnia	mała	duża	duża	średnia
'Gold Milenium'	VIII/IX	odporna	mała	duża	mała	duża
'Golden Gem'*	-	odporna	mała	odporna/mała	mała	średnia
'Golden Hornet'*	-	mała	mała	mała/średnia	mała	średnia
'Idared' i mutanty	½ X	średnia	b. duża	duża	mała	mała
'Jonagold' i mutanty	IX/X	średnia	średnia	średnia/duża	średnia	mała/średnia
'Ligol' i mutanty	IX/X	duża/średnia	średnia	duża	średnia	średnia/duża
'Ligolina'	II poł. IX	mała	mała	duża	średnia	średnia/duża
'Lobo'	I poł. IX	duża	duża/średnia	średnia	mała	b. duża
'Melfree'	½ IX	odporna	mała	duża	mała	średnia
'Mutsu'	IX/X	średnia	mała	średnia	mała	średnia
'Paulared'	I poł. IX	średnia/mała	b. duża	duża	mała	duża
'Pinova' i mutanty	IX/X	mała	mała	duża	mała	średnia
'Piros'	VII/VIII	mała	mała	duża	średnia	duża
'Profesor Sprenger'*	-	mała	mała	mała	mała	średnia
'Rajka'	k. IX	odporna	mała	duża	duża	średnia
'Rubin' i mutanty	II poł. IX	duża	średnia	średnia	duża	średnia
'Rubinola'	k. IX	odporna	mała/średnia	duża	średnia	średnia
'Sander'	1-2 dek. VIII	mała	mała	nieznana	mała	duża
'Szampion' i mutanty	k. IX	średnia/mała	mała	duża	duża	mała/średnia
'Topaz' i mutanty	I poł. X	odporna	mała	duża	duża	średnia
'Waleria'	2-3 dek. VIII	odporna	odporna/mała	mała	mała	duża

* jabłoń ozdobna (zapyłacz dla odmian uprawnych)

Podkładki

Podkładka powinna być dobrana do siły wzrostu odmiany oraz rodzaju gleby, na której będzie rósł sad. Przy wyborze podkładki należy zwrócić uwagę na siłę wzrostu z jaką wpływa ona na odmianę szlachetną, wytrzymałość na mróz oraz podatność na choroby i szkodniki. Właściwa podkładka wpływa na obfite owocowanie drzew i warunkuje ich długowieczność a także pozwala uzyskać plony wysokiej jakości.

Tabela 2. Charakterystyka podkładek dla jabłoni

Nazwa podkładki	Siła wzrostu	Wytrzymałość na mróz	Podatność na choroby		
			zgnilizna pierścieniowa podstawy pnia	zaraza ogniowa	parch jabłoni
P 59	15-25	duża	średnia	duża	mała
P 22	20-30	duża	średnia	średnia	mała
M.9 i podklony	30-45	niska	mała	duża	średnia
P 60	40-50	b. duża	średnia	duża	średnia
M.26	45-55	duża	średnia	duża	mała
P 14	55-65	duża	mała	średnia	mała
M.7	60-70	niska	średnia	mała	mała

¹⁾ za 100 jednostek przyjęto wielkość drzew na siewkach Antonówki

Zapylacze dla jabłoni

Jabłoń, jako gatunek obcopylny, dla zawiązania owoców wymaga stosowania zapylaczy. Wprawdzie u niektórych odmian spotykamy się z samopłodnością (np. ‘Elise’, ‘Gloster’), jednak powstałe na tej drodze owoce nie spełniają kryterium wysokiej jakości co sprawia, że można je traktować wyłącznie jako jabłka przemysłowe. Przy wyborze zapylacza należy kierować się przede wszystkim terminem kwitnienia. W jednej kwaterze powinny znaleźć się odmiany o zbliżonym okresie kwitnienia. Ważne są również proporcje odmiany podstawowej do odmiany zapylającej. Na podstawie doświadczeń stwierdzono, że dobre warunki zapylenia istnieją wtedy, gdy zapylacz stanowi 10-15% odmiany zapylanej. Oznacza to, że jedno drzewo zapylacza przypada na 8 drzew odmiany zapylanej. Właściwy dobór zapylaczy i ich rozmieszczenie na kwaterze zapewnią optymalne warunki zapylenia, a także regularne i obfite plonowanie. Przyczyni się to do zahamowania wzrostu drzew, a w konsekwencji, w sposób pośredni, ułatwi prowadzenie zabiegów ochrony.

W sadach jabłoniowych istnieje możliwość wykorzystania jabłoni ozdobnych jako zapylaczy. Zaletami tych odmian są: bardzo wczesne wchodzenie w okres owocowania, obfitość kwitnienia, duża produkcja pyłku oraz możliwość silnego cięcia. Ta ostatnia cecha powoduje, że nie zajmują zbyt wiele miejsca. U tego typu odmian pąki kwiatowe zawiązują się przede wszystkim na 1–2 - letnich przyrostach. W tabeli 3. podano wykaz zapylaczy dla jabłoni, a odmiany ozdobne oznaczono gwiazdką (*).

Tabela 3. Dobór zapylaczy dla odmian jabłoni

Odmiana	Pora kwitnienia	Zapylacze
'Alwa'	śr. późna	'Cortland', 'Delikates', 'Gloster', 'Golden Delicious', 'Ligol', 'Lobo', 'Pinova', 'Rubin', 'Szampion'
'Celeste' i 'Dalili'	śr. wczesna	'Gala', 'Idared', 'James Grieve', 'Summerred', 'Sunrise'
'Chopin'	średnia	'Evereste*', 'Golden Gem*', 'Topaz'
'Cortland'	śr. wczesna	'Evereste*', 'Fuji', 'Gala', 'Golden Delicious', 'Gloster', 'Idared', 'Lobo', 'Red Delicious', 'Profesor Sprenger*'
'Delikates'	śr. wczesna	'Golden Delicious', 'Szampion'
'Elise'	średnia	'Delcorf', 'Elstar', 'Gala', 'Gloster', 'Golden Delicious', 'Idared', 'James Grieve'
'Free Redstar'	śr. wczesna	'Discovery', 'Enterprise', 'Melfree', 'Szampion'
'Fuji' i mutanty	śr. późna	'Delikates', 'Gala', 'Golden Delicious', 'Golden Gem*', 'Ligol', 'Lobo', 'Pinova', 'Red Delicious', 'Szampion'
'Gala' i mutanty	śr. późna	'Elise', 'Evereste*', 'Fuji', 'Gloster', 'Golden Delicious', 'Golden Gem*', 'Golden Hornet*', 'Paulared', 'Red Delicious', 'Profesor Sprenger*'
'Gloster' i mutanty	śr. późna	'Cortland', 'Elstar', 'Gala', 'Golden Delicious', 'Golden Hornet*', 'Szampion', 'Profesor Sprenger*', 'Red Delicious', 'Szampion'
'Gold Milenium'	śr. wczesna	'Evereste*', 'Free Redstar', 'Golden Hornet*', 'Melfree', 'Piros', 'Prof. Sprenger*'
'Golden Delicious' i mutanty	średnia	'Delcorf', 'Elstar', 'Evereste*', 'Fuji', 'Gloster', 'Golden Gem*', 'Red Delicious'
'Idared' i mutanty	wczesna	'Cortland', 'Evereste*', 'Gloster', 'Golden Delicious', 'Ligol', 'Pinova', 'Profesor Sprenger*', 'Red Delicious', 'Rubin', 'Szampion'
'Jonagold' i mutanty (triploidy)	śr. późna	'Cortland', 'Delcorf', 'Elise', 'Elstar', 'Evereste*', 'Gala', 'Gloster', 'Golden Gem*', 'Golden Hornet*', 'Pinova', 'Rubin', 'Sunrise', 'Szampion'
'Ligol' i mutanty	śr. wczesna	'Elise', 'Elstar', 'Evereste*', 'Gala', 'Gloster', 'Golden Delicious', 'Idared', 'Pinova', 'Profesor Sprenger*', 'Rubin', 'Szampion'
'Ligolina'	śr. wczesna	'Gala', 'Pinova', 'Szampion'
'Lobo'	śr. wczesna	'Cortland', 'Golden Delicious', 'Pinova', 'Red Delicious'
'Melfree'	śr. wczesna	'Celeste', 'Freedom', 'Free Redstar', 'Gold Milenium', 'Discovery'
'Mutsu' (triploid)	śr. późna	'Evereste*', 'Fuji', 'Gala', 'Gloster', 'Golden Delicious', 'Golden Hornet*', 'Prof. Sprenger', 'Red Delicious'
'Paulared'	śr. wczesna	'Delikates', 'James Grieve', 'Ligol', 'Rubin', 'Szampion'
'Pinova' i mutanty	śr. późna	'Elise', 'Elstar', 'Gala', 'Gloster', 'Golden Delicious', 'Szampion'
'Piros'	śr. wczesna	'Discovery', 'Golden Delicious', 'Idared', 'James Grieve', 'Pinova', 'Szampion'
'Rajka'	śr. wczesna	'Goldstar', 'Rosana', 'Topaz'
'Red Delicious' i mutanty	śr. późna	'Cortland', 'Gala', 'Gloster', 'Golden Delicious', 'Golden Gem*', 'Golden Hornet*', 'Hillieri*'
'Rubin' i mutanty	śr. wczesna	'Golden Delicious', 'Szampion'
'Rubinola'	średnia	'Rajka', 'Rosana', 'Topaz'
'Sander'	wczesna	'Delikates', 'Evereste*', 'Golden Hornet*', 'Idared'
'Szampion' i mutanty	śr. wczesna	'Delikates', 'Elise', 'Evereste*', 'Gloster', 'Golden Delicious', 'Profesor Sprenger*'
'Topaz' i mutanty	śr. późna	'Elise', 'Goldstar', 'Rajka', 'Rosana', 'Rubinola'
'Waleria'	wczesna	'Gold Milenium', 'Idared', 'Pinova', 'Piros', 'Sander', 'Szampion'

* jabłoń ozdobna

II. NAWOŻENIE I WAPNOWANIE

Nawożenie roślin sadowniczych opiera się na wynikach analizy gleby i liści oraz na ocenie wizualnej rośliny. W integrowanej produkcji owoców wykonywanie analizy gleby jest obowiązkowe.

1. Analiza gleby i jej znaczenie w strategii nawożenia

Pobieranie próbek gleby oraz ich przygotowanie do analizy

Próbki gleby pobiera się oddzielnie z miejsc o odmiennym ukształtowaniu terenu (z górnej, środkowej i dolnej części wzniesienia) oraz historii nawożenia.

W istniejącym sadzie, próbki gleby pobiera się tylko z pasów herbicydowych wzdłuż rzędów drzew. W obrębie tych pasów, próbki pobiera się w połowie odległości między linią rzędu drzew, a skrajem murawy. Gdy drzewa nawadniane są systemem kropelkowym, to próbki należy pobrać około 20 cm od emitera.

Zarówno przed sadzeniem jabłoni jak i w trakcie prowadzenia sadu, próbki gleby pobiera się z dwóch poziomów, tj. z warstwy 0-20 cm i 21-40 cm. Przed założeniem sadu, próbki gleby najlepiej pobrać rok przed sadzeniem drzewek. W istniejącym sadzie, próbki gleby pobiera się raz na 3-4 lata; na glebach lekkich - raz na 3 lata, a na glebach cięższych - raz na 4 lata. Pobrane próbki gleby należy wysuszyć w zacienionym miejscu, wsypać do płóciennego woreczka i przesłać do laboratorium agrochemicznego.

Podstawowa analiza gleby musi obejmować oznaczenie jej odczynu (pH) oraz zawartości przyswajalnego fosforu (P), potasu (K) i magnezu (Mg). Uzasadnione jest także oznaczenie zawartości materii organicznej oraz składu granulometrycznego gleby.

Nawożenie P, K i Mg na podstawie analizy gleby

Nawożenie powyższymi składnikami opiera się na porównaniu wyników analizy gleby z tzw. liczbami granicznymi zawartości P, K i Mg (tabele 4-6). Na podstawie kwalifikacji zawartości składnika w glebie do klasy zasobności, podejmuje się decyzję o celowości nawożenia danym składnikiem oraz jego dawce.

Nawożenie azotem (N) na podstawie analizy gleby

Potrzeby nawozowe sadów jabłoniowych w stosunku do N można oszacować na podstawie zawartości materii organicznej w glebie (tabela 7). Podane dawki N należy traktować jako orientacyjne, weryfikując je zawsze z siłą wzrostu drzew i/lub zawartością N w liściach (tabela 11).

Wapnowanie na podstawie analizy gleby

Ocena potrzeb wapnowania oraz dawka wapna zależą od odczynu i kategorii agronomicznej gleby a także od okresu użycia wapna (tabele 8-10).

2. Analiza chemiczna liści i jej znaczenie w strategii nawożenia

Pobieranie próbek liści i jej przygotowanie do analizy

Liście (z ogonkami) pobiera się tylko z owocujących drzew, ze środkowej części jednorocznych przyrostów, z obwodu korony, z wysokości 1,5-2,0 m. Próbki liści pobiera się z 20-25 drzew. Z każdego drzewa pobiera się 5-7 liści. Liście jabłoni pobiera się 2-4 tygodnie

po zakończeniu wzrostu pędów, co przypada na okres od 15 lipca do 15 sierpnia. Biorąc pod uwagę dużą zmienność odżywiania roślin między sezonami wegetacyjnymi, próbki liści najlepiej pobierać w dwóch kolejnych latach w cyklach 4-letnich.

Zebrane liście umieszcza się w papierowych torebkach. Liście należy jak najszybciej wysuszyć (najlepiej tego samego dnia) w temperaturze 60-70°C. Jeśli nie ma możliwości wysuszenia ich na miejscu, to próbkę liści można przetrzymać przez 1-2 dni w lodówce, a następnie dostarczyć ją do laboratorium agrochemicznego.

Nawożenie na podstawie analizy liści

Wykorzystanie wyników analizy liści do nawożenia sadów polega na porównaniu zawartości składnika w próbce z tzw. liczbami granicznymi (tabela 9).

3. Nawożenie przed założeniem sadu

Nawożenie organiczne

Użycie naturalnych i organicznych nawozów/środków poprawiających właściwości gleby (ś.p.w.g.) przed posadzeniem drzewek polepsza ich wzrost i plonowanie. Szczególnie cennym nawozem/ś.p.w.g. jest obornik. Roczna jego dawka nie może przekroczyć 170 kg N na ha. Obornika nie można stosować na gleby zalane wodą, przykryte śniegiem lub zamrożone do głębokości 30 cm. Termin użycia obornika zależy od okresu zakładania sadu oraz kategorii agronomicznej gleby. Na glebie lekkiej nie może być on stosowany jesienią. Gdy drzewka będą sadzone jesienią, to obornik należy zastosować pod przedplon. W przypadku zakładania sadu wiosną na glebie lekkiej, dobrze przefermentowany obornik najlepiej użyć bezpośrednio przed sadzeniem drzewek.

Alternatywą dla obornika są tzw. nawozy zielone, czyli rośliny przeznaczone na przyoranie. Wartość nawozowa tych roślin zależy od wielkości wyprodukowanej biomasy oraz zawartości w niej składników mineralnych. Szczegółowe informacje o stosowaniu nawozów zielonych przed założeniem sadu znajdują się w rozdziale I, podrozdział 2. („Przedplony i zmianowanie”).

Nawożenie mineralne i wapnowanie

Przed sadzeniem drzewek może być konieczność użycia/środków poprawiających właściwości gleby zawierających fosforowych i potas. O potrzebie nawożenia P i K oraz ich dawce decyduje ich zawartość w glebie (tabela 4, 5).

Nawozy fosforowe można stosować zarówno pod przedplon, jak i bezpośrednio przed sadzeniem drzewek. Nawozy potasowe najlepiej użyć bezpośrednio przed sadzeniem roślin. Nawożenie K pod przedplon uzasadnione jest jedynie w przypadku stosowania wysokich

dawek K w formie chlorkowej (soli potasowej). Nawozy fosforowe i potasowe muszą być wymieszane z glebą, przynajmniej na głębokość 20 cm.

Potrzeby wapnowania zależą od aktualnego odczynu gleby oraz jej kategorii agronomicznej (tabela 8, 9). Wapnowanie najlepiej wykonać rok przed założeniem sadu. Przy konieczności podwyższenia zarówno odczynu gleby, jak i zawartości Mg, należy użyć środków wapnujących zawierających Mg w dawce wynikającej z potrzeb wapnowania.

Na glebach lekkich poleca się używać wapna w formie węglanowej, a na glebach średnich i ciężkich - w formie tlenkowej (wapno palone) lub wodorotlenkowej (wapno gaszone).

4. Nawożenie w pierwszych dwóch latach prowadzenia sadu

Jeśli przed sadzeniem drzewek nawożenie było wykonane prawidłowo, to w pierwszych dwóch latach prowadzenia sadu nawożenie mineralne ogranicza się tylko do azotu.

W zależności od zawartości materii organicznej w glebie, polecane dawki N wynoszą 5-20 g na m² powierzchni nawożonej (tabela 7). Dawki te dotyczą sadów, w których utrzymywany jest ugór mechaniczny na całej powierzchni lub w pasach wzdłuż rzędów drzew. W przypadku utrzymywania murawy na całej powierzchni sadu lub przy silnym zachwaszczeniu wokół drzewek, dawki N powinny być zwiększone o około 50%. Dawki N należy także zwiększyć (o 30-50%), gdy w rzędach drzew będą wykładane ściółki organiczne o wysokim stosunku węgla do azotu (np. słoma, kora, ścinki gałęzi).

W pierwszym roku prowadzenia sadu nawozy azotowe stosuje się dwukrotnie; pierwszą dawkę, stanowiącą około 30% potrzeb nawozowych, rozsiewa się w fazie nabrzmiewania lub pęknięcia pąków, a pozostałą część (70%) - pod koniec czerwca. W drugim roku wzrostu drzewek zachodzi także konieczność podzielenia rocznej dawki N na dwie części. Pierwszą dawkę N, stanowiącą 50-70% potrzeb nawozowych, stosuje się wczesną wiosną, a pozostałą (30-50%) - pod koniec czerwca.

W pierwszych dwóch latach po posadzeniu drzewek, nawozy azotowe stosuje się wokół ich pni w promieniu około 1,5 razy większym niż zasięg korony. Przy gęstym sadzeniu drzewek nawozy azotowe rozsiewa się pasowo wzdłuż rzędu.

5. Nawożenie i wapnowanie w owocującym sadzie

Nawożenie azotem

W zależności od zawartości materii organicznej w glebie (tabela 7) oraz poziomu N w liściach (tabela 11), optymalne dawki N dla sadów jabłoniowych wahają się najczęściej od 20 do 80 kg na ha. Dawki te odnoszą się do sadów, w których utrzymuje się ugór herbicydowy/mechaniczny wzdłuż rzędów drzew.

W owocującym sadzie nawozy azotowe rozsiewa się pasowo wzdłuż rzędów drzew na powierzchnię ugoru herbicydowego/mechanicznego. W

Nawożenie fosforem

Nawożenie P wykonuje się, gdy wyniki analizy gleby/liści wykażą zbyt małą jego zawartość (tabele 4, 11) lub gdy pojawią się objawy niedoboru tego składnika na roślinie. W powyższych przypadkach, nawozy fosforowe stosuje się drogą pozakorzeniową lub rozsiewa się je na powierzchnię gleby wzdłuż rzędu drzew, a następnie miesza z glebą do głębokości około 5 cm.

Nawożenie potasem

Jeśli przed założeniem sadu gleba była właściwie przygotowana, to nawozy potasowe najczęściej stosuje się od trzeciego roku prowadzenia sadu. O konieczności nawożenia K oraz jego dawce decyduje zawartość K w glebie i liściach (tabele 5, 11).

Nawozy potasowe stosuje się wiosną lub jesienią. Wiosenne nawożenie K poleca się na gleby lekkie, a jesienne - na gleby średnie i ciężkie. Jesienne nawożenie K uzasadnione jest także przy stosowaniu soli potasowej.

Nawożenie magnezem

Stosowanie nawozów magnezowych uzasadnione jest od 3-4 roku po założeniu sadu pod warunkiem, że w czasie sadzenia drzewek zawartość Mg w glebie była odpowiednia. O celowości nawożenia Mg decyduje analiza gleby (tabela 6), zawartość Mg w liściach (tabela 11) oraz wygląd drzew.

Jeśli w sadzie zachodzi konieczność zarówno zwiększenia zawartości Mg w glebie, jak i podwyższenia odczynu, to należy użyć wapna magnezowego. Dawki wapna wzbogaconego w Mg oraz termin i sposób jego stosowania wynikają z potrzeb wapnowania.

Nawożenie mikroskładnikami

O celowości zasilania jabłoni mikroskładnikami decyduje analiza chemiczna liści (tabela 11) i/lub ocena wizualna liści i owoców. Jeśli analiza chemiczna liści wykaże niedostateczną zawartość mikroskładników, to uzasadnione jest nawożenie tymi składnikami.

Fertygacja

Jest to sposób nawożenia polegający na zasilaniu roślin składnikami poprzez system nawodnieniowy. Przy tym systemie nawożenia używa się tylko nawozów dobrze rozpuszczalnych w wodzie. Dawki składników stosowanych w systemie fertygacji są kilkukrotnie mniejsze od dawek składników polecanych w nawożeniu metodą tradycyjną.

Fertygację jabłoni prowadzi się od pierwszych dni maja do połowy sierpnia, z częstotliwością co 5-7 dni. Najlepsze efekty produkcyjne uzyskuje się przy łącznym stosowaniu fertygacji z nawożeniem metodą tradycyjną (lecz w obniżonych dawkach składników).

Opryskiwanie wapniem (Ca) a choroby fizjologiczne jabłek

Jabłka ubogie w Ca są podatne na pęknięcie, poparzenia słoneczne, niektóre choroby fizjologiczne (np. gorzką plamistość podskórną, szklistość miąższu, plamistość przetchlinkową, zbrunatnienie przygniezdne, rozpady), a także na infekcje grzybowe.

Niedobór Ca w jabłkach wynika z faktu, że składnik ten transportowany jest głównie do liści. Dlatego najczęściej zachodzi konieczność dokarmiania owoców Ca drogą pozakorzeniową.

W sadach jabłoniowych należy wykonać od 3 do 7 oprysków Ca. Jabłka odmian 'Szampion', 'Jonagold', 'Cortland', 'Rubin', 'Honeycrisp' wymagają większej liczby oprysków Ca w podanym zakresie. Intensywniejsze opryskiwanie preparatami wapniowymi wykonuje się w przypadku młodych nasadzeń oraz przy słabym plonowaniu drzew. Więcej oprysków Ca poleca się także w warunkach stresu wodnego (niedoboru wody) w okresie letnim, a także, gdy owoce będą długo przechowywane, zwłaszcza w chłodni zwykłej.

W celu ograniczenia chorób fizjologicznych, których objawy tworzą się głęboko w miąższu owocu (np. zbrunatnienie przygniezdne, szklistość miąższu), wskazane jest, aby pierwszy oprysk Ca wykonać już w połowie czerwca, gdy zawiązki owocowe mają wielkość orzecha włoskiego. Kolejne opryski wykonuje się w odstępach około 14 dni.

Wapnowanie

Jeśli w czasie sadzenia drzewek odczyn gleby był odpowiedni dla jabłoni (6,0-6,7), to wapnowanie należy wykonać po kolejnych 3-4 latach. Wielkość dawki wapna zależy od kategorii agronomicznej gleby oraz aktualnego jej odczynu (tabela 10). Przy okresowym wapnowaniu sadu, drzewa podlegają wahaniom odczynu gleby, co może osłabiać ich wzrost i/lub plonowanie. Z tego powodu, lepiej utrzymywać odczyn gleby na optymalnym poziomie przez cały okres eksploatacji sadu. W celu stabilizacji kwasowości gleby należy stosować corocznie około 300 kg CaO na ha (po wcześniejszym osiągnięciu optymalnego odczynu gleby).

Wapnowanie wykonuje się wczesną wiosną lub późną jesienią. Przy wiosennym wapnowaniu, nawozy rozsiewa się, gdy powierzchniowa warstwa gleby jest rozmarznięta, a drzewa nie wytworzyły jeszcze liści. Jesienne wapnowanie najlepiej wykonać od końca października do pierwszej połowy listopada.

Tabela 4. Nawożenie doglebowe fosforem (P) przed założeniem sadu oraz w trakcie jego prowadzenia w zależności od przyswajalności P w glebie* (Kłossowski, 1972 zmodyfikowane przez Wójcika, 2021)

Zasobność warstwy próchnicznej w P		
niska	optymalna	wysoka
Zawartość P [mg kg ⁻¹ s.m.]		
<40	40-80	>80
Nawożenie fosforem przed założeniem sadu [kg P ₂ O ₅ ha ⁻¹] ^a		
100-150 ^b	50-100 ^b	0-50 ^b
Nawożenie fosforem w sadzie [g P ₂ O ₅ m ⁻²] ^c		
10-15	0	0

* Przyswajalność P w glebie oznaczona metodą Egnera-Riehma.

^a Dawka fosforu podana na powierzchnię nawożoną.

^b Zmniejszone lub zwiększone dawki fosforu o 20% stosować, gdy jego zawartość w warstwie poniżej poziomu próchnicznego wynosi odpowiednio > 40 mg P kg⁻¹ s.m. oraz < 20 mg P kg⁻¹ s.m.

^c Nawozy fosforowe na bazie ortofosforanów stosować wzdłuż rzędów drzew w sadach powyżej 3 lat, mieszając je do głębokości około 5 cm. Nawozy zawierające polifosforany stosować w młodych sadach (do 3 lat) bez konieczności mieszania z glebą.

Tabela 5. Nawożenie doglebowe potasem (K) przed założeniem sadu oraz w trakcie jego prowadzenia w zależności od przyswajalności K w glebie* oraz składu granulometrycznego (Kłossowski, 1972 zmodyfikowane przez Wójcika, 2021)

Udział w części ziemistej cząstek gleby o wielkości <0,02 mm [%]	Zasobność warstwy próchnicznej w K		
	niska	optymalna	wysoka
<20	Zawartość K [mg kg ⁻¹ s.m.]		
	<50	50-80	> 80
	Nawożenie potasem przed założeniem sadu [kg K ₂ O ha ⁻¹] ^a		
	150-200 ^b	100-150 ^b	-
	Nawożenie potasem w sadzie [g K ₂ O m ⁻²]		
	8-10 ^b	5-8 ^b	-
20-35	Zawartość K [mg kg ⁻¹ s.m.]		
	< 80	80-130	>130
	Nawożenie potasem przed założeniem sadu [kg K ₂ O ha ⁻¹] ^a		
	200-250 ^c	150-200 ^c	-
	Nawożenie potasem w sadzie [g K ₂ O m ⁻²]		
	10-12 ^c	8-10 ^c	-
>35	Zawartość K [mg kg ⁻¹ s.m.]		
	< 130	130-210	> 210
	Nawożenie potasem przed założeniem sadu [kg K ₂ O ha ⁻¹] ^a		
	250-300 ^d	200-250 ^d	-
	Nawożenie potasem w sadzie [g K ₂ O m ⁻²]		
	12-16 ^d	10-12 ^d	-

* Przyswajalność K w glebie oznaczona metodą Egnera-Riehma.

^a Dawka potasu podana na powierzchnię nawożoną.

^b Zmniejszone lub zwiększone dawki potasu o 20% stosować, gdy jego zawartość w warstwie bezpośrednio poniżej poziomu próchnicznego wynosi odpowiednio >50 mg K kg⁻¹ s.m. oraz <30 mg K kg⁻¹ s.m.

^c Zmniejszone lub zwiększone dawki potasu o 20% stosować, gdy jego zawartość w warstwie bezpośrednio poniżej poziomu próchnicznego wynosi odpowiednio >80 mg K kg⁻¹ s.m. oraz <50 mg K kg⁻¹ s.m.

^d Zmniejszone lub zwiększone dawki potasu o 20% stosować, gdy jego zawartość w warstwie bezpośrednio poniżej poziomu próchnicznego wynosi odpowiednio >80 mg K kg⁻¹ s.m. oraz <30 mg K kg⁻¹ s.m.

Tabela 6. Nawożenie doglebowe magnezem (Mg) przed założeniem sadu oraz w trakcie jego prowadzenia w zależności od przyswajalności Mg w glebie* oraz składu granulometrycznego (Kłossowski, 1972 zmodyfikowane przez Wójcika, 2021)

Udział w części ziemistej cząstek gleby o wielkości <0,02 mm (%)	Zasobność warstwy próchnicznej w Mg		
	niska	optymalna	wysoka
<20	Zawartość Mg [mg kg ⁻¹ s.m.]		
	<30	30-50	>50
	Nawożenie magnezem przed założeniem sadu [kg MgO ha ⁻¹] ^{a,b}		
	80-100 ^c	60-80 ^c	-
	Nawożenie magnezem w sadzie [g MgO m ⁻²]		
	8-10 ^c	6-8 ^c	-
≥20	Zawartość Mg [mg kg ⁻¹ s.m.]		
	<50	50-70	>70
	Nawożenie magnezem przed założeniem sadu [kg MgO ha ⁻¹] ^{a,b}		
	100-120 ^d	80-100 ^d	-
	Nawożenie magnezem w sadzie [g MgO m ⁻²]		
	10-12 ^d	8-10 ^d	-

* Przyswajalność Mg w glebie oznaczona metodą Schachtschabela.

^a Dawka magnezu podana na powierzchnię nawożoną.

^b W przypadku gdy odczyn warstwy próchnicznej jest poniżej optymalnej wartości dla danego gatunku rośliny, należy użyć wapno magnezowe w dawce wynikającej z potrzeb wapnowania.

^c Zmniejszone lub zwiększone dawki magnezu o 20% stosuje się, gdy jego zawartość w warstwie bezpośrednio poniżej poziomu próchnicznego wynosi odpowiednio >50 mg Mg kg⁻¹ s.m. oraz <35 mg Mg kg⁻¹ s.m.

^d Zmniejszone lub zwiększone dawki magnezu o 20% stosuje się, gdy jego zawartość w warstwie bezpośrednio poniżej poziomu próchnicznego wynosi odpowiednio >70 mg Mg kg⁻¹ s.m. oraz <50 mg Mg kg⁻¹ s.m.

Tabela 7. Orientacyjne dawki azotu (N) dla sadów jabłoniowych w zależności od zawartości materii organicznej w glebie (Wójcik, 2009)

Wiek sadu	Zawartość materii organicznej (%)		
	0,5-1,5	1,6-2,5	2,6-3,5
	Dawka azotu		
Pierwsze 2 lata	15-20*	10-15*	5-10*
Następne lata	60-80**	40-60**	20-40**

* dawki N w g/m² powierzchni nawożonej

** dawki N w kg/ha powierzchni nawożonej

Tabela 8. Ocena potrzeb wapnowania gleb mineralnych w zależności od kategorii agronomicznej gleby oraz jej odczynu (wg IUNG)

Potrzeby wapnowania	pH			
	Kategoria agronomiczna gleby			
	Bardzo lekka	Lekka	Średnia	Ciężka
Konieczne	< 4,0	< 4,5	< 5,0	< 5,5
Potrzebne	4,0-4,5	4,5-5,0	5,0-5,5	5,5-6,0
Wskazane	4,6-5,0	5,1-5,5	5,6-6,0	6,1-6,5
Ograniczone	5,1-5,5	5,6-6,0	6,1-6,5	6,6-7,0
Zbędne	> 5,5	> 6,0	> 6,5	> 7,0

Tabela 9. Zalecane dawki wapna w zależności od kategorii agronomicznej gleby oraz jej odczynu (wg IUNG)*

Potrzeby wapnowania	Dawka CaO (t/ha)			
	Kategoria agronomiczna gleby			
	Bardzo lekka	Lekka	Średnia	Ciężka
Konieczne	3,0	3,5	4,5	6,0
Potrzebne	2,0	2,5	3,0	3,0
Wskazane	1,0	1,5	1,7	2,0
Ograniczone	-	-	1,0	1,0

* podane dawki należy stosować tylko przed założeniem sadu, najlepiej pod przedplon

Tabela 10. Jednorazowe dawki wapna stosowanego w sadzie (Kłossowski, 1972, zmodyfikowane przez Wójcika, 2021)

Odczyn gleby	Kategoria agronomiczna gleby		
	lekka	średnia	ciężka
	Dawka [kg CaO 100 m ⁻²] ^{a,b}		
<4,5	17	20	30
4,5-5,5	10	15	20
5,6-6,0	5	8	15
6,1-6,5	-	5	10
6,6-7,0	-	-	5

^a Polecane dawki wapna w cyklu 3-4 lat.

^b Wapno stosować tylko w pasy ugoru herbicydowego/mechanicznego wzdłuż rzędów roślin.

Tabela 11. Liczby graniczne zawartości składników w liściach jabłoni^a (wg Kłossowskiego 1972, uzupełnione i zmodyfikowane przez Sadowskiego i in. 1990 oraz Wójcika 2021) oraz polecane dawki składników stosowanych doglebowo w owocującym sadzie.

Składnik/dawka składnika w nawożeniu*	Zakres zawartości składnika			
	deficytowy	niski	optimalny	wysoki
N (%) <i>Dawka N (kg ha⁻¹)</i>	<1,80 <i>100-120</i>	1,80-2,09 <i>80-100</i>	2,10-2,40 <i>20-80</i>	>2,40 <i>0</i>
P (%) <i>Dawka P₂O₅ (kg ha⁻¹)</i>	<0,11 <i>150</i>	0,11-0,14 <i>100</i>	0,15-0,26 <i>0</i>	>0,26 <i>0</i>
K (%) <i>Dawka K₂O (kg ha⁻¹)</i>	<0,70 <i>120-140</i>	0,70-0,99 <i>80-120</i>	1,00-1,50 <i>50-80</i>	>1,50 <i>0</i>

Mg (%) <i>Dawka MgO (kg ha⁻¹)</i>	<0,18 100-120	0,18-0,21 60-100	0,22-0,32 0	>0,32 0
S (%)**	-	0,004-0,009	0,01-0,2	-
B (mg kg⁻¹) <i>Dawka B (kg ha⁻¹)</i>	<18 3-4	18-24 1-2	25-45 0	>45 0
Mn (mg kg⁻¹) <i>Dawka Mn (kg ha⁻¹)</i>	<20 15-20***	20-40 10-14***	41-100 0	>100 0
Zn (mg kg⁻¹) <i>Dawka Zn (kg ha⁻¹)</i>	<10 8-11***	10-14 6-7***	15-60 0	-
Fe (mg kg⁻¹) <i>Dawka Fe (kg ha⁻¹)</i>	<21 30-40***	21-79 20-29***	80-250 0	-
Cu (mg kg⁻¹) <i>Dawka Cu (kg ha⁻¹)</i>	<3 6-7***	3-4 5***	5-12 0	-
Mo (mg kg⁻¹) <i>Dawka Mo (kg ha⁻¹)</i>	-	0,04-0,09 0,03-0,06	0,1-0,3 0	-

^a Liście z ogonkami pobierane w okresie 15 lipiec-15 sierpień ze środkowej części jednorocznych przyrostów.

* Dawki składników w przeliczeniu na powierzchnię nawożoną.

** Stosować siarczan potasu według potrzeb nawozowych w stosunku do potasu

*** W przypadku gleb przewapnowanych lub węglanowych stosować nawozy chelatowe lub wykonać opryski Fe, Mn, Zn i/lub Cu.

III. PIELEGNACJA GLEBY I REGULOWANIE ZACHWASZCZENIA

1. Kompleksowe podejście do pielęgnacji gleby i regulowania zachwaszczenia

Na pielęgnację gleby składają się działania, które utrzymują ją w stanie umożliwiającym sadzenie drzew oraz poprawiają warunki ich wzrostu. Podstawowe cele to: poprawa struktury, żyzności i napowietrzenia gleby, poprawa przesiąkania wody w głębsze warstwy, zapewnienie przejeźdności maszyn oraz usunięcie chwastów. Niekontrolowany rozwój zachwaszczenia ogranicza wzrost i plonowanie roślin uprawnych. Chwasty konkurują z drzewami o wodę, substancje pokarmowe i światło; mają niekorzystne oddziaływanie chemiczne (allelopatia); pogorszają warunki fitosanitarne, co sprzyja rozwojowi chorób grzybowych oraz szkodników, w tym gryzoni oraz zwiększają uszkodzenia drzew przez przymrozki wiosenne. Z drugiej strony, chwasty pełnią pozytywne funkcje środowiskowe – są podstawą biologicznej różnorodności, ograniczają erozję gleby i wymywanie składników pokarmowych. Regulowanie zachwaszczenia obejmuje zespół działań utrzymujących je na odpowiednio niskim poziomie, który pozwala na dobry rozwój i plonowanie roślin uprawnych. Największe zagrożenie powoduje rozwój zachwaszczenia w okresie kwiecień – sierpień. Działania powinny być adekwatne do zagrożeń i realizowane w postaci wcześniej zaplanowanego, spójnego programu. Podczas zakładania sadu z integrowaną produkcją oraz w trakcie jego prowadzenia, łączone są chemiczne metody regulowania zachwaszczenia (stosowanie herbicydów) oraz niechemiczne – zabiegi mechaniczne (uprawa gleby, koszenie

zbędnej roślinności), utrzymanie roślin okrywowych, ściółkowanie oraz rzadko stosowane metody fizyczne (np. wypalanie chwastów palnikiem propanowym oraz traktowanie gorącą wodą). W pierwszej kolejności należy sięgać po metody alternatywne wobec herbicydów. Opryskiwanie herbicydami jest zalecane, gdy metody alternatywne są nieskuteczne, trudne do wdrożenia lub zbyt kosztowne. Poszczególne metody pielęgnacji gleby są łączone w różny sposób i stosowane współrzędnie (murawa w międzyrzędziach i pielenie lub ściółki pod koronami drzew), w ramach rotacji (przemienne wykorzystanie różnych metod) oraz jako wzajemne uzupełnienie metod (pielenie chwastów trwałych w ściółkach). Istotnym elementem ochrony są działania profilaktyczne, między innymi zwalczanie chwastów przed założeniem sadu, wydaniem nasion oraz w bezpośrednim sąsiedztwie sadu, jeśli ich nasiona są przenoszone z wiatrem.

2. Chemiczne metody zwalczania chwastów

Przed założeniem sadu, dolistne herbicydy układowe, mogą być stosowane do zwalczania chwastów wieloletnich (trwałych). Na plantacjach starszych niż trzyletnie zabronione jest stosowanie herbicydów doglebowych. Herbicydy stosuje się wyłącznie pod koronami drzew, w pasach herbicydowych, których powierzchnia nie powinna być większa niż 50% ogólnej powierzchni nasadzenia. Oznacza to, że przy typowej rozstawie drzew, maksymalna szerokość pasów herbicydowych wynosi 1,80 m i zaleca się, aby była ona jak najmniejsza. Herbicydy dolistne są najczęściej aplikowane w trzech podstawowych terminach: na przełomie kwietnia i maja, w czerwcu i lipcu oraz w przypadku środków dobrze działających w niskiej temperaturze – jesienią, w listopadzie. Jeśli w etykiecie nie podano terminu stosowania (np. do kwitnienia lub po zbiorze rośliny uprawnej), ewentualnie okresu karencji wyrażonego w dniach, to środek powinien być użyty nie później niż miesiąc przed zbiorem owoców. Przy regularnym stosowaniu herbicydów należy zadbać o rotację (zmianowanie) środków o różnym mechanizmie działania, co napotyka na coraz większe trudności. Należy liczyć się z tym, że liczba substancji czynnych o działaniu chwastobójczym, rekomendowanych do sadów w Unii Europejskiej, będzie nadal ograniczana. Dlatego zaleca się wdrażanie rozwiązań alternatywnych wobec herbicydów. Zakres i sposób użycia chemicznych środków chwastobójczych, w tym maksymalna liczba zabiegów w sezonie, powinny być zgodne z ich etykietami. Opryskiwanie herbicydami powinno odbywać się w warunkach i w sposób, który umożliwi osiągnięcie maksymalnej potencjalnej skuteczności. Optymalny efekt opryskiwania jest osiągnięty przez prawidłowy wybór: rodzaju środka i adiuwanta (wspomagacza), jeśli taki jest zalecany, dawek, terminu zabiegu –

z uwzględnieniem fazy rozwojowej chwastów i warunków pogodowych, objętości cieczy opryskowej oraz techniki opryskiwania.

Środki ochrony roślin należy stosować zgodnie z podanymi w etykiecie zaleceniami oraz w taki sposób, aby nie dopuścić do zagrożenia zdrowia człowieka, zwierząt lub środowiska.

Wykaz dopuszczonych w Polsce środków ochrony roślin jest publikowany w rejestrze środków ochrony roślin. Informacje o zakresie stosowania pestycydów w poszczególnych uprawach zamieszczane są w etykietach. Narzędziem pomocniczym przy wyborze pestycydów jest wyszukiwarka środków ochrony roślin. Aktualne informacje dotyczące stosowania środków ochrony roślin można znaleźć na stronach MRiRW pod adresem <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/ochrona-roslin>.

Lista środków ochrony roślin do integrowanej produkcji jest opracowywana przez Instytut Ogrodnictwa w Skierniewicach i publikowana w Programie Ochrony Roślin Sadowniczych. Wykaz zalecanych do IP środków ochrony roślin jest również dostępny na Platformie Sygnalizacji Agrofagów pod adresem <https://www.agrofagi.com.pl/143,wykaz-srodkow-ochrony-roslin-dla-integrowanej-produkcji.html>.

Przydatne informacje dotyczące ochrony roślin publikowane są również w internetowym Systemie Wspomagania Decyzji w ochronie roślin ogrodniczych HortiOchrona (hortiochrona.inhort.pl).

3. Mechaniczne metody zwalczania chwastów

Mechaniczne zwalczanie chwastów polega najczęściej na systematycznej uprawie gleby i jest wykonywane przede wszystkim w międzyrzędziach młodego sadu. Powierzchnia utrzymywana w ten sposób, określana jest mianem czarnego lub mechanicznego ugoru. Uprawę gleby podczas wegetacji roślin przeprowadza się z różną częstotliwością (od 10 dni do 4 tygodni), przy użyciu glebogryzarek, kultywatorów, bron lub agregatów uprawowych. Glebogryzarki aktywne, z nożami na obrotowym wale, są narzędziami bardzo skutecznymi, ale szybko naruszają strukturę gleby, co prowadzi do spadku zawartości substancji organicznej i żyzności. Miejsce glebogryzarek aktywnych zajmują coraz częściej glebogryzarki samonapędowe. Używane są także narzędzia pasywne, z takim elementami roboczymi jak zęby, gęsiostópki i redliczki (typ kultywator), często łączone z wałem strunowym lub brony talerzowe. W okresie wegetacji roślin glebę uprawia się płytko, na

głębokość kilku centymetrów. Uprawy wykonywane są po masowych wschodach chwastów, obfitych opadach deszczu i po powstaniu skorupy glebowej. Liczba zabiegów wykonywanych wiosną i latem, powinna być ograniczona do 4-6 zabiegów w ciągu sezonu, aby ograniczyć degradację i erozję gleby. Ostatni z nich zaleca się wykonywać nie później niż w sierpniu. W międzyrzędziach młodych sadów, czarny ugór może być utrzymywany przez cały sezon lub tylko od wiosny do przełomu czerwca i lipca. Nie później niż do 10 lipca wysiewane są nasiona roślin okrywowych, najlepiej w mieszance. Mieszanka powinna składać się przynajmniej z 3-4 gatunków roślin uprawnych, w tym bobowatych (motyłkowych), np. seradela, bobik, wsiewanych razem ze słonecznikiem, gorczycą, gryką lub facelią. Rośliny okrywowe są koszone i przyorywane dopiero w następnym roku.

W sadach istnieje możliwość zmechanizowanej uprawy gleby pod koronami drzew przy użyciu automatycznych glebogryzarek lub pielników z nożami podcinającymi, umieszczonych na bocznych, uchylnych sekcjach roboczych lub glebogryzarek samonapędowych agregatowanych z dużą gwiazdą palcową (pielnikiem palcowym), która niszczy chwasty w linii drzew lub glebogryzarek sadowniczych pracujących pasowo (Rabcewicz i Białkowski 2011).

Uprawa mechaniczna może stanowić część kompleksowej technologii pielęgnacji gleby, metodą „sandwicha” (kanapki) (Stefanelli i wsp. 2009). W ramach tego systemu, pośrodku rzędu drzew pozostawia się nieuprawiany pas roślinności zielnej o szerokości 30-50 cm. Pas ten może być obsiany roślinami okrywowymi, koszony lub okresowo opryskiwany herbicydami. Po obydwu stronach rzędu drzew, znajduje się pas płytko uprawianej gleby o szerokości 60-90 cm. Uprawy są wykonywane na głębokość 5-10 cm, po osiągnięciu przez chwasty około 10 cm wysokości, 5-6 razy w okresie kwiecień-sierpień, najczęściej przy użyciu glebogryzarki samonapędowej, brony sprężynowej lub talerzowej na bocznym wysięgniku. Pośrodku międzyrzędzi utrzymywana jest murawa. Koszenie zbędnej roślinności jest szczególnie ważne w drugiej połowie lata, aby ograniczyć rozsiewanie nasion. Do pracy w rzędach drzew przeznaczone są podkaszarki (wykaszacze) podkoronowe, a ich elementami tnącymi mogą być noże, żyłki lub nożyce. Płytko uprawa mechaniczna i koszenie nie zwalczają skutecznie głęboko korzeniących się i rozłogowych chwastów trwałych, między innymi perzu właściwego.

4. Rośliny okrywowe

Rośliny okrywowe w postaci murawy z wieloletnich traw łąkowych, najczęściej – kostrzewy czerwonej (zarówno form kępkowych, jak i rozłogowych), wiechliny łąkowej oraz życicy trwałej (rajgras angielski), są optymalnym sposobem utrzymania międzyrzędzi w

sadzie. Murawę mogą stanowić mieszaniny wymienionych gatunków lub mieszaniny ekotypów (odmian) w obrębie jednego gatunku, także innego niż wymienione, odpowiedniego do lokalnych warunków. Trawy wysiewane są z reguły w trzecim roku od posadzenia drzew i koszone po osiągnięciu 15 cm wysokości, z reguły 4-8 razy w sezonie. Częstotliwość koszenia zależy od składu murawy, warunków pogodowych i typu kosiarek – rotacyjne, bębnowe lub bijakowe. Dwa ostatnie typy charakteryzuje możliwość niskiego, a przez to i rzadkiego koszenia. Dopuszczone jest także tzw. naturalne zadarnienie międzyrzędzi, szczególnie jeśli rozwijają się w nim trawy np. wiechlina roczna oraz słabo rosnące chwasty dwuliścienne, np. bodziszek, stokrotki, przetaczniki, jastrzębce, pępowy, krwawnik pospolity. Obecność mniszka pospolitego nie jest pożądana, ze względu na jego ekspansję w obrębie całego sadu oraz dużą uciążliwość. Na terenach pagórkowatych, aby ograniczyć erozję gleby oraz na glebach bardzo żyznych, murawa jest zakładana w pierwszym roku prowadzenia sadu. Murawa na całej powierzchni jest wdrażana w szczególnych przypadkach, np. w starszych sadach z silnie rosnącymi drzewami i w rejonach podgórskich, z dużą ilością opadów atmosferycznych. W takich sadach, przy niewielkim zagrożeniu gryzoniami, jako rośliny okrywowe mogą być traktowane słabo rosnące chwasty, np. wiechlina roczna, jasnota różowa, rzodkiewnik pospolity, gwiazdnica pospolita, które ograniczają erozję gleby oraz rozwój gatunków bardziej uciążliwych.

5. Ściółkowanie gleby

Do redukcji zachwaszczenia w sadach wykorzystywane są ściółki syntetyczne – czarna folia polietylenowa, czarna agrotkanina lub włóknina polipropylenowa oraz ściółki pochodzenia naturalnego – odpadki włókiennicze, słoma zbożowa i rzepakowa, trociny, zrębki roślinne, kora drzewna, obornik, węgiel brunatny, kompost, wytloki owocowe (Sas-Paszt i wsp. 2014). Przed użyciem ściółek organicznych bogatych w celulozę (słoma, trociny, kora), których warstwa powinna być systematycznie uzupełniana do grubości 5-10 cm, należy przeprowadzić dodatkowe nawożenie azotowe, zwiększając jego standardową (zalecaną dawkę) o 1/3. Ściółki organiczne ograniczają udeptywanie gleby, wyrównują temperaturę i wilgotność gleby i w miarę mineralizacji dostarczają roślinom substancji pokarmowych. Ściółki pochodzenia organicznego mogą być wykładane w całym pasie pod koronami drzew (do szerokości 2 m), a przy ograniczonej ich dostępności, w formie kół przy pniach drzew o średnicy około 1 m. Przez ściółki organiczne przerastają chwasty trwałe i należy się liczyć z potrzebą ich dodatkowego zwalczania, np. przy użyciu herbicydów. Ściółka ze słomy przyciąga do sadu gryzonie. Żywotność ściółek syntetycznych wynosi kilka lat, po czym wymagają one kłopotliwej utylizacji (zbieranie i przetwarzanie lub spalanie w spalarniach).

IV. PIELEGNACJA SADU

1. Nawadnianie jabłoni

Jabłonie, ze względu na stosunkowo długi okres uprawy, mają wysokie potrzeby wodne. Dla zapewnienia jabłoniom odpowiedniej ilości wody w naszych warunkach klimatycznych niezbędne są roczne opady w granicach 550 - 750 mm. Niestety w wielu rejonach kraju opady są znacznie niższe, nie osiągają nawet 500 mm. Dodatkowym problemem jest coraz częstsze występowanie długich okresów bezopadowych oraz intensyfikacja produkcji jabłoni. Obecnie większość sadów to intensywne nasadzenia drzew szczepionych na podkładkach karłowych. Drzewa takie mają stosunkowo słaby i płytki system korzeniowy. W przypadku sadzenia ich na glebach lekkich nawadnianie może być potrzebne w każdym roku. Mała pojemność wodna gleb lekkich powoduje ograniczoną dostępność wody dla jabłoni nawet w stosunkowo krótkich okresach bezopadowych. Brak wody jest powodem nie tylko znacznego ograniczenia plonu, ale przede wszystkim pogorszenia jakości owoców. Ograniczona dostępność wody powoduje także słabe wyrastanie drzew, co ogranicza plon w latach następnych. Uwzględniając potrzeby wodne jabłoni i średnie wielkości opadów w Polsce, maksymalne zapotrzebowanie na wodę dla deszczowni można oszacować na 3-3,6 mm/dzień, a dla systemów kroplowych 2-2,5 mm/dzień. Niestety w latach ekstremalnie suchych wartości te mogą przekraczać nawet 5 mm dla deszczowania i 4 mm dla nawadniania kroplowego. Nawadnianie jabłoni może być prowadzone za pomocą deszczowni, systemów podkoronowego minizraszania lub systemów nawodnień kroplowych. Wybór rodzaju nawadniania zależy przede wszystkim od dostępności wody i energii, rozstawy drzew i możliwości technicznych gospodarstwa.

Deszczowanie

Aby uzyskać prawidłową równomierność zraszania rozstawa zraszaczy powinna być równa promieniowi ich zasięgu. Częstotliwość nawadniania zależy od wielkości roślin i przebiegu pogody, a pojedyncze dawki wody wynikają z głębokości zalegania systemu korzeniowego i pojemności wodnej gleby (Tab.12).

Tabela 12. Przybliżone, maksymalne wielkości dawek polewowych (w mm*) dla sadu jabłoniowego uprawianego na różnych typach gleb (dla zwilżenia gleby do 30 cm)

Gliny	Gliny piaszczyste	Piaski gliniaste	Piaski słabo gliniaste
36	30	24	18

*1 mm = 1 l/m² = 10 m³/ha

System deszczowniany może służyć także do schładzania owoców w czasie ekstremalnych upałów i ochrony roślin przed przymrozkami wiosennymi. Deszczowanie roślin w okresie występowania przymrozków może zapobiegać uszkodzeniu kwiatów nawet przy spadku temperatur do -5°C . W instalacjach przeciwpzymrozkowych montowane są specjalne zraszacze, w których sprężyny przykryte są kołpakami. Przy projektowaniu instalacji do ochrony roślin przed przymrozkami należy pamiętać, że intensywność zraszania nie powinna być mniejsza niż $3,5 \text{ mm/m}^2/\text{h}$ ($35 \text{ m}^3/\text{ha}/\text{h}$).

Minizraszanie

Minizraszanie polega na zraszaniu powierzchni gleby tylko w pobliżu roślin. W systemie minizraszania woda wydatkowana jest poprzez małe wykonane z tworzywa sztucznego emitory (minizraszacze o wydatku 20 – 200 l/h). Zależnie od rodzaju zastosowanej wkładki uderzeniowej minizraszacze emitują wodę w postaci kropel lub strumieni. Rodzaj zastosowanej wkładki wpływa także na kształt zwilżanej powierzchni. W systemach minizraszania emitory umieszczone są w rzędach lub w pobliżu rzędów drzew. System minizraszania podkoronowego wymaga stosunkowo dobrego filtrowania wody, ponieważ dysze niektórych minizraszaczy mają średnicę poniżej 1 mm. Ten system nawadniania nie zwilża liści i międzyrzędzi. Minizraszacze umieszczone ponad koronami drzew mogą służyć także do ochrony kwiatów i zawiązków owocowych przed przymrozkami wiosennymi. Minizraszacze podkoronowe stosowane są przede wszystkim przy wystąpieniu bardzo wysokiej zawartości żelaza lub w sadach ekstensywnych gdzie drzewa posadzone są w większej rozstawie. Stosując minizraszanie unika się zwilżania pni drzew. Długotrwałe zraszanie pni może sprzyjać występowaniu chorób kory i drewna.

System nawadniania kropłowego

Z uwagi na bardzo oszczędne gospodarowanie wodą ten system nawodnieniowy może być szczególnie polecany przy ograniczonym wydatku źródła wody. Jako emitory stosuje się tu linie kroplujące, w których kroplowniki umieszczone są wewnątrz przewodów polietylenowych. Na glebach lekkich zaleca się stosowanie linii kroplujących w rozstawie co 50 - 60 cm, na glebach ciężkich rozstawa ta może wynosić nawet 70 cm. W terenie płaskim stosujemy tańsze emitory bez kompensacji. Natomiast w terenie pagórkowatym, dla zapewnienia niezbędnej równomierności nawadniania, stosujemy linie kroplujące z kompensacją lub typu CNL (nie wydatkujące wody przy niskich ciśnieniach). Zalecana maksymalna długość ciągu nawodnieniowego uzależniona jest od typu emitera, średnicy wewnętrznej przewodu, wydatku i rozstawy emiterów. Czas użytkowania linii kroplujących

jest wypadkową jakości tworzywa, grubości ścianki przewodu i warunków eksploatacji (np. jakości wody). W sadach poleca się stosowanie linii kroplujących o grubości ścianki 0,33 – 1,14 mm. Aby przedłużyć czas użytkowania cienkościennych linii kroplujących można je umieszczać pod powierzchnią gleby na głębokości 5 - 20 cm. Umieszczanie linii kroplujących pod powierzchnią gleby zwiększa ryzyko blokowania emiterów przez korzenie roślin, dlatego do nawadniania wglębno stosujemy tylko emitery, których producent w specyfikacji technicznej zapewnia odporność instalacji na wrastanie korzeni. Podstawową wadą systemów nawodnień kropłowych jest wrażliwość kroplowników na zanieczyszczenia wody. Jakość zanieczyszczeń zależna jest od rodzaju źródła wody. Woda czerpana ze zbiorników otwartych zawiera zanieczyszczenia mechaniczne (piasek, obumarłe części roślin i zwierząt), a także biologiczne (glony, bakterie), natomiast woda pochodząca ze studni głębinowych często zawiera duże ilości związków Fe, Mn, Ca i Mg, które mogą blokować emitery. Tabela 13 zawiera informację o wpływie jakości wody na prawdopodobieństwo zapchania się emiterów kropłowych.

Tabela 13. Ocena jakości wody do nawodnień kropłowych.

Czynniki	Prawdopodobieństwo zapchania emiterów		
	małe	średnie	duże
Zawartość części stałych [mg/l]	<50	50-100	>100
pH	<7	7,0 – 8,0	>8,0
Mangan [ppm]	<0,1	0,1 – 1,5	>1,5
Żelazo [ppm]	<0,1	0,1 – 1,5	>1,5
Bakterie [liczba / ml]	10000	10000-50000	50000

Wielkość i rodzaj filtracji zależy od wielkości przepływu i jakości wody. W przypadku pobierania wody ze zbiorników otwartych zalecane jest zastosowanie filtrów piaskowych. Wody gruntowe mogą zawierać wysoki poziom żelaza, dlatego przed zaprojektowaniem instalacji kropłowej należy wykonać analizę wody. Przy zawartości żelaza powyżej 1,0 mg/l wskazane jest zastosowanie odżelaziacza. Ważnym elementem instalacji nawodnieniowej jest dozownik nawozów. Najczęściej stosowane dozowniki to pompy proporcjonalnego mieszania i inżektory. Dozowniki służą do podawania nawozów (fertygacja), zakwaszania wody lub traktowania instalacji roztworami kwasu w celu rozpuszczenia i wymycia z instalacji powstałych tam osadów mineralnych i organicznych. Każda instalacja nawodnieniowa powinna być zaopatrzona w zawór zwrotny, aby nie zanieczyścić źródła wody. Częstotliwość nawadniania zależna jest od przebiegu pogody w okresach bezdeszczowych. Nawadnianie kropłowe powinno być prowadzone stosunkowo często – nawet codziennie, nie rzadziej

jednak niż raz na 3 dni. Pojedyncza dawka wody dla instalacji kropłowej powinna być dobrana tak, aby woda nie przesiąkała w profilu glebowym poniżej głębokości 30 - 40 cm. Na glebach lekkich jest to zazwyczaj 10 – 14 l wody na emiter. Do ustalania częstotliwości nawadniania przydatne są tensjometry, za pomocą których możemy ocenić poziom dostępności wody dla roślin i decydować o konieczności nawadniania. Tensjometr umieszczamy w glebie na głębokości około 20 - 30 cm w odległości 15 - 20 cm od kropłownika. Literaturę poświęconą nawadnianiu oraz szczegółowe zalecenia i informacje o potrzebach wodnych jabłoni zawarte są w Serwisie Nawodnieniowym umieszczonym na stronie internetowej Instytutu Ogrodnictwa: <http://www.nawadnianie.inhort.pl>.

Zasady prawne regulujące przepisy związane z czerpaniem i użytkowaniem wody do nawadniania zawarte są w Prawie Wodnym <http://isap.sejm.gov.pl/>. Każdy właściciel systemu nawodnieniowego zobowiązany jest do posiadania dokumentów potwierdzających prawo do korzystania z zasobów wody.

2. Formowanie i cięcie drzew oraz regulowanie wzrostu i owocowania

Formowanie drzew

Cięcie drzew jabłoni ma na celu utrzymanie właściwej równowagi między ich wzrostem a owocowaniem. Prawidłowo wykonane cięcie umożliwia swobodny ruch powietrza i przenikanie promieni słonecznych w obręb korony drzewa. Dzięki temu ogranicza się rozwój chorób. Cięcie jest również ważnym zabiegiem fitosanitarnym. W trakcie jego prowadzenia konieczne jest wycinanie pędów porażonych przez choroby takie jak: rak drzew owocowych, rak bakteryjny, zgorzel kory, mączniaka lub zarazę ogniową. W ten sposób usuwa się źródła możliwych infekcji drzew w czasie wegetacji. W początkowym okresie życia sadu cięcie spełnia ważną rolę przy formowaniu korony drzewa. Prawidłowy kształt korony, jak również optymalna jej objętość, mają zasadniczy wpływ na wielkość i jakość owocowania. Forma korony i rozstawa sadzenia drzew muszą zapewnić liściom i rosnącym owocom optymalne nasłonecznienie przez cały sezon. Jednocześnie struktura korony musi być silna, aby utrzymać zawiązane owoce do czasu zbioru. Jabłonie karłowe wymagają do tego trwałych podpór. System sadzenia drzew powinien wspomagać producenta w ograniczaniu konieczności stosowania herbicydów. Umożliwia to system sadzenia drzew w jednym rzędzie. Najkorzystniejszym jest układ rzędów północ – południe.

Cięcie drzew

Cięcie po posadzeniu

Celem tego zabiegu jest przywrócenie równowagi, naruszonej przez wykopywanie drzewek ze szkółki. Przycinanie posadzonych drzewek wykonujemy wiosną. Dotyczy to też drzewek posadzonych w jesieni.

Jeżeli zapewnione zostało bardzo dobre stanowisko glebowe, z możliwością nawadniania zaraz po posadzeniu – powinniśmy sadzić drzewka dwuletnie z jednoroczną koroną lub silnie wyrosnięte i rozgałęzione jednoroczne okulanty wyboru Ekstra. Drzewka takie mają już korony uformowane na wysokości 60–80 cm od ziemi, w zależności od formy wzrostu i pokroju zaszczipionej odmiany. Sadzenie takich drzewek, wcześniej już przygotowanych w szkółce, powoduje znaczne ograniczenie lub wręcz zaniechanie cięcia po ich posadzeniu. W tym przypadku usuwa się tylko pędy wyrastające na pniu zbyt nisko (do 60 - 80 cm) oraz tworzące ostry kąt z przewodnikiem. Jeśli w tych warunkach posadzimy drzewka nierozgałęzione (okulanty, czy tzw. „drzewka siedmiomiesięczne”) pozostawiamy je bez cięcia.

Zakładając sad na słabszym stanowisku glebowym i bez zapewnienia systematycznego nawadniania drzewek polecane do sadzenia są drzewka w formie jednorocznych okulantów, nierozgałęzionych lub z 3-4 średniej długości pędami bocznymi. Drzewka takie mają korzystniejszy stosunek systemu korzeniowego do części nadziemnej, co powoduje ich silniejszy wzrost w pierwszym roku w sadzie. Adaptacja takich drzewek w sadzie jest z reguły bardzo dobra. Na drzewkach słabo rozgałęzionych należy skrócić o połowę wszystkie silniejsze odgałęzienia boczne wyrastające na wysokości 50-60 cm od powierzchni gleby. Pędy słabsze i wyrastające wyżej trzeba skrócić o 2/3 ich długości. Odgałęzienia wyrastające nisko (do 60 70 cm od powierzchni gleby) należy wyciąć. Drzewka nierozgałęzione należy przyciąć na wysokości 70 - 90 cm od powierzchni gleby. Odmiany o pokroju wyniosłym skraca się niżej, a odmiany o pokroju rozłożystym (grupa Jonagolda) wyżej.

Cięcie drzew rosnących

Siła i sposób cięcia muszą być dostosowane do systemu uprawy. Jednak niezależnie od kształtu koron czy gęstości sadzenia drzew, cięcie powinno utrzymywać możliwie wysoki poziom corocznego owocowania i wysoką jakość produkowanych jabłek oraz zagwarantować optymalne zakładanie pąków kwiatowych na rok następny. Cięcie powinno być tak prowadzone, aby jabłonie możliwie wcześnie zaczynały owocować. Równocześnie cięcie powinno zapewnić możliwie długi okres eksploatacji sadu przez utrzymanie drzew w dobrym zdrowiu.

Terminy cięcia jabłoni

Główne cięcie należy prowadzić w okresie spoczynku zimowego. Najwłaściwszym okresem jest druga połowa zimy. Cięcie wcześniejsze może zwiększyć podatność drzew na uszkodzenia mrozowe. Prowadzi to do nasilenia rozwoju chorób, głównie kory i drewna.

Cięcie zimowe

Należy prowadzić systematycznie, w każdym roku i w stopniu umiarkowanym. Zbyt silne może sprzyjać rozwojowi takich chorób jak zaraza ogniowa. W trakcie cięcia należy regulować kształt i rozmiar korony oraz jej strukturę. Najbardziej uniwersalną jest korona stożkowa. Pień i przewodnik to jedyne trwałe jej części. Pędy i gałęzie boczne podlegają wymianie. W pierwszej kolejności usuwa się pędy konkurujące z przewodnikiem, znajdujące się przede wszystkim w górnej części korony, lepiej nasłonecznionej. W tego typu koronie żaden pęd nie może być grubszy od przewodnika, ani nad nim dominować. W dolnej części korony, do wysokości około 50 cm usuwa się pędy i gałązki, które pod ciężarem owoców opuściły się nisko, tuż nad powierzchnię gleby. Po trzech – czterech latach owocowania zaleca się cięcie odnawiające. Stare i grube gałęzie wycina się przy przewodniku z pozostawieniem krótkiego czopa, z którego w ciągu lata wyrastają młode pędy. Przewodnik powinien być skracany ponad podporą, nigdy nie na gładko, a z pozostawieniem jednego pędu rocznego na jego szczycie.

Cięcie letnie, uzupełniające

Prowadzone jest w okresie wegetacji, w drugiej połowie lata. Jego głównym celem jest poprawa nasłonecznienia owoców. Wycina się w pierwszej kolejności silne, pionowo rosnące roczne pędy tzw. „wilki”, natomiast słabsze należy pozostawić. Optymalny termin wykonania tego zabiegu - trzy tygodnie przed przewidywanym zbiorem owoców. W niektórych sytuacjach, gdy drzewa rosną zbyt silnie, letnie cięcie służy zahamowaniu nadmiernego wigoru pędów. W tym celu można skracać ulistnione, tegoroczne pędy zaczynając od początku lipca. Zabieg letniego cięcia należy zakończyć do końca sierpnia.

Inne metody regulowania wzrostu i owocowania drzew

Każdy zabieg, inny niż cięcie, wpływający na intensywność wzrostu lub poziom owocowania, jest zabiegiem regulującym. Do takich zabiegów należy zaliczyć stosowanie bioregulatorów i innych środków chemicznych, dopuszczonych prawem do użycia w produkcji jabłek w Polsce. Wśród tych substancji/środków są preparaty wpływające na cechy jakościowe owoców (poprawa wybarwienia jabłek, redukcja ordzawienia skórki, itp.)

lub/i stymulowanie bądź zahamowanie wzrostu wegetatywnego. Preparaty te powinny być stosowane w razie rzeczywistej potrzeby, zgodnie ze wskazaniami producenta umieszczonymi na etykiecie. Szczególnie rozważnie należy stosować preparaty stymulujące wzrost/wigor drzew, gdyż mogą one stwarzać warunki korzystne dla rozwoju niektórych chorób, na przykład zarazy ogniowej.

Środki ochrony roślin należy stosować zgodnie z podanymi w etykiecie zaleceniami oraz w taki sposób, aby nie dopuścić do zagrożenia zdrowia człowieka, zwierząt lub środowiska.

Przerzedzanie kwiatów/zawiązków

Jest to zabieg ważny dla jakości produkowanych jabłek. Powinien być prowadzony w optymalnym terminie. Przerzedzanie chemiczne prowadzić należy zgodnie ze wskazaniami producenta, umieszczonymi na etykiecie preparatu. Używać można tylko preparaty dopuszczone prawem do stosowania w Polsce. Ręcznie można przerzedzać w czasie od kwitnienia do chwili, gdy zawiązki osiągną wielkość orzecha laskowego. W trakcie zabiegu należy usuwać najpierw zawiązki niedorośnięte, uszkodzone i zniekształcone. Pozostawia się najładniejsze zawiązki, na pędach po jednym, co 10 – 20 cm. Na jeden zawiązek powinno przypadać od 10 do 30 liści. Odmiany wielkoowocowe (Jonagold) przerzedza się słabiej, pozostawiając zawiązki owocowe w odległości, co 10 cm), a odmiany o mniejszych owocach (Gala) - co 20 cm.

Środki ochrony roślin należy stosować zgodnie z podanymi w etykiecie zaleceniami oraz w taki sposób, aby nie dopuścić do zagrożenia zdrowia człowieka, zwierząt lub środowiska.

V. OCHRONA PRZED CHOROBIAMI

1. Wykaz najważniejszych chorób i ich charakterystyka

Zaraza ogniowa – *Erwinia amylovora*

Zaraza ogniowa jest najgroźniejszą chorobą bakteryjną jabłoni. Występuje na wszystkich organach nadziemnej części drzew. Sprawca choroby poraża ponad 130 gatunków roślin, głównie z rodziny różowatych. Źródłem infekcji pierwotnych są bakterie, które przetrzymały na obrzeżach zgorzeli i nekroz oraz w pąkach śpiących. Wiosną, z miejsc przetrzymywania bakterie rozprzestrzeniają się za pośrednictwem wiatru, deszczu, owadów, itp.

Do zakażenia roślin dochodzi przez naturalne otwory (szparki, przetchlinki, miodniki, hydatory) i zranienia. W okresie wegetacji bakterie mogą przeżywać i rozmnażać się na powierzchni roślin bez ich zakażenia, stanowiąc źródło infekcji w ciągu całego sezonu. Porażone kwiaty gwałtownie więdną, kurczą się i zamierają, przybierając zabarwienie od pomarańczowego do brązowego. Na brzegach liści, wokół nerwu głównego lub między nerwami pojawiają się początkowo czerwono brązowe plamki. Z czasem powiększają się opanowując nawet cały liść. Porażone liście kurczą się i zwykle zwijają wzdłuż głównego nerwu do środka. Młode, zielone pędy więdną, brązowieją i zamierają, a ich wierzchołki najczęściej zakrzywiają się na kształt pastorału. Porażone owoce zamierają, kurczą się, wskutek czego przypominają mumie. Na gałęziach, konarach i pniu powstają zgorzele. W miejscu porażenia kora jest początkowo gładka, lekko nabrzmiąta i uwodniona, później ciemnieje, zapada się i przysycha. Pod koniec lata kora może charakterystycznie pękać. Kształt zgorzeli najczęściej jest zbliżony do elipsy o poszarpanych brzegach, czasem przypomina klin skierowany podstawą do góry. W okresie wegetacji na wszystkich porażonych organach może występować wyciek bakteryjny, początkowo o zabarwieniu szarobiałym, później żółtym i w końcu bursztynowym. Wyciek, zawierający miliony bakterii zawieszonych w śluzie, jest wyłączną cechą zarazy ogniowej.

Parch jabłoni – *Venturia inaequalis*

Parch jabłoni jest najgroźniejszą i corocznie występującą chorobą jabłoni, szczególnie w sadach, w których uprawiane odmiany są podatne na tę chorobę. W cyklu życiowym grzyba występują fazy saprotroficzna i pasożytnicza. Patogen zimuje na opadłych liściach, tworząc pseudotecja, będące owocnikami stadium doskonałego. Na przedwiosniu w pseudotecjach pojawiają się worki wypełnione dwukomórkowymi askosporami (zarodnikami workowymi), które wiosną stanowią źródło infekcji pierwotnych. Wysiewom askospor sprzyjają opady deszczu. Choroba najszybciej rozwija się podczas wysokiej wilgotności powietrza, w zakresie temp. 17-23°C. Infekcje pierwotne mogą trwać od połowy kwietnia do połowy czerwca, a nawet do początku lipca. W sezonie wegetacyjnym rozpoczyna się faza pasożytnicza *V. inaequalis*. W wyniku rozwoju choroby na porażonych organach roślinnych (liściach, owocach, ogonkach liściowych, działkach kielicha, szypułkach owoców) pojawiają się charakterystyczne plamy. Początkowo są one nieregularne, aksamitne, oliwkowo-zielone, z czasem przyjmują zabarwienie ciemnobrązowe do czarnego, a ich brzegi stają się wyraźnie zaznaczone. Na powierzchni plam formują się trzonki konidialne z jednokomórkowymi zarodnikami konidialnymi, które stanowią źródło infekcji wtórnych w dalszej części sezonu wegetacyjnego. Tkanka liścia przylegająca do starzejącej się plamy staje się cieńsza, ulega deformacji, a nawet perforacji. Porażone owoce w miejscach

wystąpienia plam ulegają deformacjom, którym zwykle towarzyszy pękanie skórki. Corocznemu występowaniu parcha jabłoni sprzyjają obfite i częste opady deszczu oraz towarzyszące im zwilżenie zielnych organów, szczególnie w okresie infekcji pierwotnych.

Mączniak jabłoni – *Podosphaera leucotricha*

Srebrzysty nalot na pędach jabłoni, obserwowany wczesną wiosną, świadczy o ich silnym porażeniu przez *P. leucotricha*. Wiosną na powierzchni tkanek rozwijających się z porażonych pąków tworzy się biaława grzybnia z licznymi trzonkami i zarodnikami konidialnymi. Jednokomórkowe zarodniki rozprzestrzeniają się z wiatrem, stanowiąc źródło infekcji wtórnych. Silne porażenie liści i pędów doprowadza do zahamowania wzrostu. Na górnej stronie liści z objawami chorobowymi powstaje chloroza, a dolna strona blaszki liściowej pokrywa się mączystym nalotem grzybni. Część wierzchołkowa porażonych pędów zwykle zasycha, a pąki przerośnięte przez patogena stają się bardziej podatne na uszkodzenia mrozowe. Surowe warunki atmosferyczne panujące w okresie mroźnych zim mogą powodować zamieranie pąków. Na zawiązkach owoców objawy choroby widoczne są w postaci białego, mączystego nalotu. Porażone jabłka z czasem ulegają ordzawieniu. Stopień nasilenia choroby zależy w dużej mierze od podatności odmiany.

Szara pleśń – *Botrytis cinerea*

Grzyb powodujący chorobę jest polifagiem porażającym wiele roślin sadowniczych. W okresie kwitnienia i opadania płatków dochodzi do infekcji kwiatów jabłoni. Pierwsze objawy choroby to czerwono-fioletowe przebarwienia skórki wokół działek kielicha na zawiązku. Następnie tworzy się mała plamka gnilna, której obwód jest ciemniejszy i przesuszony. Miąższ w miejscu plamy zapada się i wysycha tworząc suchą zgniliznę przykielichową. Zakażenie kwiatów jabłoni może także skutkować rozwojem choroby dopiero w czasie przechowywania. Grzyb zasiedlający resztki kwiatowe, rozwija się w warunkach dużej wilgotności panującej w chłodni i powstają plamy gnilne zlokalizowane w części przykielichowej jabłka. Powierzchnia zgnilizny pokrywa się szarymi strzępkami grzybni z zarodnikami konidialnymi, które zakażają przez bezpośredni kontakt sąsiednie owoce. Choroba powoduje w chłodni gniazdowe gnicie jabłek. Ryzyko infekcji zwiększa niewłaściwe przechowywanie owoców (np. zbyt wysoka wilgotność powietrza lub wstawianie do chłodni mokrych jabłek). Zakażenie jabłek możliwe jest także w okresie przedzbiorczym w miejscu uszkodzenia skórki.

Brunatna zgnilizna drzew ziarnkowych – *Monilinia fructigena*

Choroba występuje przede wszystkim na owocach wywołując ich gnicie. Tylko sporadycznie może powodować zgorzel kwiatów i pędów. Zarodniki konidialne zakażają jabłka w czasie całego okresu ich wzrostu. Miejscem infekcji są uszkodzenia skórki – mechaniczne, po wystąpieniu gradu lub na skutek żerowania szkodników. Na porażonych jabłkach rozwijają się brunatne plamy gnilne, a na nich koncentrycznie ułożone szaro – beżowe brodawki (sporodochia) z zarodnikami konidialnymi. Gnijące owoce najczęściej przedwcześnie opadają albo wysychają i w formie czarnych mumii pozostają na drzewie do następnego roku. Zakażenie owoców blisko terminu zbioru skutkuje rozwojem objawów choroby dopiero podczas przechowywania.

Zgorzel kory jabłoni, gorzka zgnilizna jablek – *Neofabraea alba*

Patogen rozwija się saprotroficznie na obumarłej korze lub w formie pasożytniczej na pędach i owocach. Grzyby zimują na ranach zgorzelowych i porażonych pędach. Infekcji pierwotnych dokonują zarodniki konidialne, które tworzą się w jasnoszarych acerwulusach. Stadium workowe nie ma większego znaczenia w cyklu rozwojowym patogena. Zarodniki konidialne rozprzestrzeniają się wraz z kroplami wody zakażając pędy poprzez różnego rodzaju uszkodzenia kory. Objawem choroby na pędach są zaschnięte i zapadające się nekrotyczne plamy, kształtem zbliżone do elipsy. Młode, porażone pędy obumierają powyżej nekrozy. W sprzyjających warunkach środowiskowych na obumarłych tkankach mogą rozwijać się owocniki stadium konidialnego. Choroba jest szczególnie groźna w szkółkach i młodych sadach.

Latem, od czerwca, aż do zbiorów może dochodzić do infekcji owoców. Zarodniki konidialne przenoszone są z kroplami deszczu z porażonych pędów na owoce. Na powierzchni jablek kielkują i strzępki rostkowe wnikają przez przetchlinki. Objawy choroby rozwijają się dopiero w chłodni. Wokół przetchlinek powstają małe plamki gnilne (tzw. oczkowanie), które z czasem powiększają się i łącząc ze sobą tworzą kilku centymetrowe zgnilizny. Centralna część plam ma ciemnobrunatne zabarwienie, a ich obwód jest nieco jaśniejszy. Patogen przerasta do wnętrza owocu powodując jednocześnie zgorzknienie miąższu przylegającego do chorej części jabłka. Skórka w miejscu plam zapada się, ale pozostaje napięta i gładka. Pod jej powierzchnią tworzą się acerwulusy, z których w postaci szaro-beżowej zawiesiny wydostają się zarodniki konidialne. Podatność na chorobę uzależniona jest w dużej mierze od uprawianej odmiany.

Rak drzew owocowych – *Neonectria galligena*

Występowaniu choroby sprzyja uprawa odmian podatnych na porażenie oraz położenie sadu w zastoiskach mrozowych. Objawem choroby jest brunatnienie i zapadanie się kory oraz

nekrozy na pędach, gałęziach i pniach. Zimuje grzybnia oraz karminowo zabarwione owocniki stadium doskonałego w miejscach zrakowaceń. W ciągu całego sezonu wegetacyjnego tworzą się masowo także zarodniki konidialne, które rozprzestrzeniane wraz z kroplami wody stanowią najważniejsze źródło infekcji. Zakażeniom sprzyjają wszelkiego rodzaju mechaniczne uszkodzenia kory. Formowanie koron pod zbyt ostrym kątem może przyczyniać się do pęknięcia kory i drewna u podstawy konarów, a nawet ich wyłamania. Miejsca takich uszkodzeń są zasiedlane przez patogena. Do zakażenia może także dojść przez blizny poliściowe lub po zerwanych owocach, szczególnie, jeśli jesień jest długa i ciepła. W obszarze nekrozy charakterystycznym objawem są koncentrycznie ułożone warstwy martwej kory. Patogen może powodować zamkniętą i otwartą formę raka. Choroba przyczynia się do zamierania pędów, gałęzi, a nawet całych drzew.

Zgnilizna pierścieniowa podstawy pnia drzew owocowych – *Phytophthora cactorum*

Główne źródło infekcji stanowią zarodniki pływkowe (zoospory), które rozprzestrzeniają się w środowisku wodnym oraz grzybnia zimująca na resztkach roślinnych. Grzyb wytwarza także zarodniki przetrwalnikowe (oospory), dzięki którym jest w stanie przetrwać w glebie przez wiele lat. Zarodniki pływkowe dokonują zakażenia przez aparaty szparkowe, spękania lub mechaniczne uszkodzenia kory. Charakterystycznym objawem choroby jest wystąpienie na szyjce korzeniowej podkładki i przyziemnej części pnia początkowo brunatno-czerwonych, wodnistych plam, w miejscu których kora z czasem obumiera, łuszczy się i odpada tworząc rozległe rany odsłaniające drewno. W późniejszej fazie choroby tylko przyjmuje zabarwienie czerwono-brązowe do ciemnobrązowego. Choroba może prowadzić do zaobrączkowania pnia przyczyniając się do zamierania drzew. Najczęściej są porażane drzewa rosnące na glebach mokrych i ciężkich. Chore drzewa cechuje zahamowany wzrost. Owoce nie dorastają do odpowiedniej dla danej odmiany wielkości, a liście wiosną - chlorotyczne, od połowy lata przyjmują czerwone zabarwienie. Porażeniu ulegają głównie jabłonie szczepione na podatnych podkładkach: MM. 106, M. 26, P 1, P 14, P 59, P 60.

Wirozy i wirozopodobne choroby jabłoni

Wszystkie choroby związane z porażeniem wirusami (wirozy) lub z czynnikami wirusopodobnymi (fitoplazmy, wiroidy, niezidentyfikowane) są przenoszone podczas rozmnażania wegetatywnego. Jeśli choć jeden z komponentów, wykorzystanych do produkcji drzewek w szkółce był porażony, to wyprodukowane rośliny do nasadzeń również będą porażone. Nie ma możliwości usunięcia wirusa czy wiroida z sadu (czy szkółki) inaczej niż

razem z porażoną rośliną. Najczęściej występujące w Polsce wirusy jabłoni: wirus chlorotycznej plamistości liści jabłoni (*Apple chlorotic leaf spot virus*, ACLSV), wirus żłobkowatości pnia jabłoni (*Apple stem grooving virus*, ASGV) i wirus jamkowatości pnia jabłoni (*Apple stem pitting virus*, ASPV) uważane są za stosunkowo niegroźne dla uprawianych obecnie odmian jabłoni. Jednak, wprowadzone do wrażliwej podkładki lub odmiany mogą powodować nawet zamieranie porażonych roślin. Wirus mozaiki jabłoni (*Apple mosaic virus*, ApMV) wywołuje chlorozy na liściach większości odmian jabłoni, redukuje plon (do 30%) i obniża jego jakość. Ze względu na brak przenoszenia przez wektory zwierzęce, z pyłkiem lub do siewek, wystarczy stosować zdrowy materiał roślinny by wyeliminować go z sadów. Gumowatość drewna jabłoni jest groźną chorobą wywoływaną przez wirus gumowatości drewna jabłoni 1 (*Apple rubbery wood 1*, ARWV 1) lub wirus gumowatości drewna jabłoni 2 (*Apple rubbery wood 2*, ARWV 2). Porażone drzewa wrażliwych odmian mają zaburzony proces lignifikacji, co prowadzi do zmniejszonej sztywności młodych pędów (gumowatość). Straty plonu wynoszą do 30%. Wirus związany z zieloną marszczycą jabłek (*Apple green crinkle associated virus*, AGCaV) powoduje istotne obniżenie jakości jabłek. Na owocach obserwowane są ciemno zielone zagłębienia. Miąższ przylegający do zagłębień jest twardy. Przy większym nasileniu symptomów, owoce nie kwalifikują się do sprzedaży. Objawy chorobowe obniżające jakość owoców – przebarwienia, zagłębienia, bliznowatość, spęknięcia są wywoływane przez wiroidy: wiroid marszczycy jabłek (*Apple crinkle viroid*, ACVd), wiroid bliznowatości skórki jabłek (*Apple scar skin viroid*, ASSVd) oraz wiroid *Apple dimple fruit viroid* ADFVd). ASSVd może być przenoszony na nieodkazywanych narzędziach używanych podczas prac pielęgnacyjnych. Bez wątplenia najgroźniejszą wirozopodobną chorobą jabłoni jest proliferacja (miotlastość) jabłoni wywoływana przez fitoplazmę (*Candidatus Phytoplasma mali*). Drzewa porażone tym patogenem wytwarzają liczne pędy wyrastające pod ostrym kątem i tworzące charakterystyczne miotły. Owoce są znacznie mniejsze w porównaniu z pochodzącymi ze zdrowych drzew. Drzewa porażone fitoplazmą są bardzo wrażliwe na mróz i podatne na porażenie mączniakiem. Czynnikiem chorobotwórczy jest przenoszony przez miodówki *Cacopsylla picta* i *C. melanoneura* oraz skoczki.

Wirus pierścieniowej plamistości pomidora (*Tomato ringspot virus*, ToRSV), przenoszony przez nicienie, jest przyczyną tworzenia się nekrozy w miejscu zrośnięcia zraza i podkładki. Choroba ta występuje tylko w USA, lecz ToRSV był wykrywany w Europie w gatunkach innych niż jabłonie, co nie wyklucza jej wystąpienia w jabłoniach rosnących w tym rejonie geograficznym.

2. Progi zagrożenia oraz sposoby i terminy prowadzenia lustracji

Podstawą integrowanej ochrony roślin są prawidłowo prowadzone lustracje, na podstawie których podejmowana jest decyzja o zastosowaniu programu ochrony. W przypadku zarazy ogniowej jedynie częste lustracje dają możliwość zaobserwowania pierwszych objawów choroby i są one wymagane w systemie IP jabłek. Poprzez usuwanie porażonych organów bądź całych drzew można ograniczyć rozprzestrzenianie się bakterii, a tym samym zredukować straty powodowane przez tę groźną chorobę. Lustracjami od końca kwitnienia oraz w lipcu i końcu sierpnia, muszą być objęte wszystkie drzewa, szczególnie podatnych odmian. W sadach zagrożonych, w których choroba wystąpiła, lub położonych w pobliżu ognisk choroby, lustracje muszą być prowadzone systematycznie, co 7-10 dni przez cały okres wegetacji.

W zwalczaniu parcha jabłoni najważniejszymi terminami lustracji są: okres infekcji pierwotnych, około 2-3 tygodnie po ostatnim wysiewie zarodników workowych oraz jesienna lustracja po zbiorze owoców. Lustracje należy prowadzić na około 10-15 losowo wybranych drzewach. Szczegółowe obserwacje, przynajmniej co 2 tygodnie, powinny być prowadzone w czasie infekcji pierwotnych, przede wszystkim na kwaterach odmian podatnych i różniących się rozwojem wegetatywnym. Podczas lustracji należy dokładnie przeglądać liście, ogonki liściowe, szypułki owocowe i zawiązki owocowe. Szczególnie ważnym terminem lustracji jest zakończenie infekcji pierwotnych, gdyż wyniki tej obserwacji decydują o dalszej ochronie jabłoni. W późniejszym okresie lustracje mogą być wykonywane rzadziej, jednak są szczególnie potrzebne po okresach długotrwałych opadów. Jesienna ocena porażenia liści przez grzyb *V. inaequalis* pozwala na podjęcie decyzji o konieczności wykonania zabiegu mocznikiem.

W przypadku mączniaka jabłoni ocenę porażenia pędów podczas infekcji pierwotnych (na 10-15 drzewach danej odmiany) należy przeprowadzić w fazie zielonego lub różowego pąka i na początku kwitnienia, kiedy pojawiają się pierwsze, widoczne objawy mączniaka. Przed kwitnieniem jabłoni, gdy porażonych jest mniej niż 4% pędów zalecane jest ich wycinanie, a przy większym porażeniu koniecznością jest wykonanie zabiegu. Drugim ważnym terminem lustracji jest przełom czerwca i lipca, kiedy można ocenić skuteczność prowadzonej ochrony chemicznej i podjąć decyzję odnośnie dalszych zabiegów. Są one konieczne, jeśli porażenie przekracza 30-40% pędów.

Program zwalczania głównych chorób przechowalniczych (gorzka zgnilizna i szara pleśń) ustalany jest na podstawie oceny porażenia owoców wyjmowanych z chłodni w poprzedzającym sezonie. Ponad 5% porażonych owoców świadczy o wysokim poziomie źródła infekcji w sadzie i konieczności wykonania zabiegów w okresie kwitnienia jabłoni lub

przed zbiorem. Ilość i terminy wykonywania zabiegów zależy od podatności odmiany oraz warunków atmosferycznych panujących w czasie kwitnienia i okresie przedzbiornym.

Zwalczanie zgorzeli kory, raka drzew owocowych i zgnilizny pierścieniowej podstawy pnia drzew owocowych wymaga objęcia lustracjami wszystkich drzew podatnych odmian. Objawy dwóch pierwszych chorób są lepiej widoczne w okresie bezlistnym drzew i dlatego lustracje można wykonać podczas zimowego cięcia drzew. Szczególnie ważne są lustracje młodych sadów. Najbardziej odpowiednim terminem obserwacji występowania zgnilizny pierścieniowej jest okres po kwitnieniu, kiedy wyraźnie widać różnicę między wyglądem porażonych i zdrowych drzew.

3. Sposoby zapobiegania chorobom

Racjonalne zapobieganie chorobom polega na pełnym wykorzystaniu wszystkich dostępnych metod pozwalających z jednej strony ograniczyć zagrożenie chorobowe, a z drugiej jak najlepiej wykorzystać stosowane chemiczne środki ochrony. Niezwykle istotne jest stworzenie dobrych warunków dla wzrostu roślin, poprzez właściwe nawożenie, prześwietlanie drzew i dobór stanowiska odpowiadający wymaganiom danej odmiany. Ważną rolę w zapobieganiu chorobom odgrywa ograniczenie źródła infekcji, w tym lustracje i usuwanie porażonych organów oraz całych drzew, a także zabieg mocznikiem ograniczający liczbę i rozwój owocników grzyba *V. inaequalis*. Dlatego też stwierdzenie objawów parcha jabłoni na liściach, podczas jesiennej lustracji sadu, wymaga obowiązkowego wykonania zabiegu 5% roztworem mocznika w okresie opadania liści. Znaczną pomocą w prawidłowo prowadzonej ochronie chemicznej jest sygnalizacja ryzyka infekcji jabłoni, obserwacje rozwoju patogenów, korzystanie ze stacji meteorologicznych, a nawet zwykłych termometrów i deszczomierzy. Warunki pogodowe, a zwłaszcza temperatura powietrza i opady, mają istotny wpływ na skuteczność zabiegów ochrony. Dotyczy to m.in. wyboru terminu zabiegu, zapewniającego zarówno optymalne warunki termiczne dla skutecznego działania stosowanych substancji biologicznie czynnych ś.o.r., jak i w przypadku konieczności skrócenia odstępu między zabiegami z powodu opadów. Dlatego też należy obowiązkowo prowadzić pomiary i notować dobowe opady w całym okresie stosowania środków ochrony roślin oraz rejestrować wartości temperatury bezpośrednio przed rozpoczęciem i po zakończeniu każdego zabiegu ochrony. W ograniczaniu strat powodowanych przez choroby istotną rolę odgrywa wprowadzanie do uprawy odmian mniej podatnych na porażenie.

4. Niechemiczne metody ochrony jabłoni przed chorobami

Metody niechemiczne są ważnym elementem systemu integrowanej produkcji roślin, gdyż pozwalają na ograniczenie stosowania środków ochrony roślin, dzięki czemu znacząco zmniejsza się zanieczyszczenie środowiska naturalnego i ogranicza zagrożenia dla konsumentów. Do najważniejszych metod niechemicznych należą:

- Wybór odpowiedniego stanowiska, nie zakładanie sadów na terenach nisko położonych sprzyjających przemarzaniu drzew, które często prowadzi do zwiększenia ich podatności na srebrzystość liści (*Chondrostereum purpureum*), raka drzew owocowych (*Neonectria galligena*) czy zgorzel kory (*Neofabraea alba*). Stanowisko decyduje także o swoistym mikroklimacie, sprzyjającym lub ograniczającym rozwój niektórych chorób. Na przykład na terenach z dłużej utrzymującą się wilgotnością należy liczyć się z koniecznością częstszych zabiegów przeciwko parchowi jabłoni.
- Wybór odmian charakteryzujących się wysokim stopniem odporności na choroby, zwłaszcza, jeśli w danym rejonie występują warunki bardziej sprzyjające ich rozwojowi.
- Prawidłowe cięcie drzew umożliwiające lepsze prześwietlenie koron i ich przewiewność, co z kolei zmniejsza okres zwilżenia liści i owoców, a tym samym zapobiega ewentualnym zakażeniom. Dzięki dobrze uformowanym koronom drzew możliwe jest także dokładne opryskanie drzew, co jest szczególnie istotne przy zwalczaniu tzw. trudnych chorób, do których niewątpliwie należy parch jabłoni. Dobrą skuteczność zabiegu można uzyskać tylko przy dobrym pokryciu preparatem całego drzewa, w tym także części wierzchołkowej i właściwej penetracji preparatu do wnętrza korony.
- Po wystąpieniu zarazy ogniowej, zgorzeli kory i raka drzew owocowych obowiązkowo usunąć porażone organy drzew. W przypadku zarazy ogniowej porażone organy wycinać z zapasem pozornie zdrowej części pędów i gałęzi z powodu zdolności bakterii *E. amylovora* do bezobjawowego zasiedlania tkanek, nawet w odległości kilkudziesięciu centymetrów od zgorzeli. Przy silnym porażeniu usuwać całe drzewa.
- Usuwanie z pobliza sadów starych oraz dziko rosnących drzew jabłoni i innych roślin-gospodarzy patogenów jabłoni, które stanowią potencjalne źródło zakażenia w sadzie.
- Odpowiednie nawożenie, szczególnie azotowe, gdyż zbyt silne nawożenie tym składnikiem pokarmowym prowadzi do zwiększenia podatności roślin na choroby, przedłuża okres wzrostu wegetatywnego, tj. obecności młodych przyrostów, bardzo podatnych na zakażenie przez takie patogeny jak: *V. inaequalis*, *E. amylovora*, czy *P. leucotricha*. Nieodpowiednie nawożenie może pobudzać jabłonie do silniejszego wzrostu, prowadząc także do zagęszczenia koron, co stwarza dogodniejsze warunki dla infekcji.

- Wygrabianie i niszczenie opadłych liści w celu ograniczenia patogenów zimujących na liściach (*V. inaequalis*) oraz zbieranie i niszczenie mumii owoców (*M. fructigena*).
- Usuwanie wczesną wiosną porażonych pędów, np. w celu ograniczenia źródła mączniaka jabłoni.

5. Chemiczne zwalczanie chorób

Środki ochrony roślin należy stosować zgodnie z podanymi w etykiecie zaleceniami oraz w taki sposób, aby nie dopuścić do zagrożenia zdrowia człowieka, zwierząt lub środowiska.

W przypadku niektórych chorób jabłoni zapobieganie stratom możliwe jest tylko poprzez właściwą ochronę chemiczną. Odpowiednia ochrona możliwa jest tylko przy dobrej znajomości zarówno biologii patogenów, jak i właściwości środków ochrony roślin. Każdorazowo przed podjęciem decyzji o wykonaniu zabiegu i doborze fungicydu niezbędna jest dokładna analiza aktualnej sytuacji w konkretnym sadzie. Należy przede wszystkim uwzględnić podatność odmiany, fazę rozwojową rośliny i patogena, obfitość źródła infekcji, warunki atmosferyczne, właściwości preparatu, rotację związków o różnym mechanizmie działania oraz występowanie form grzybów odpornych na fungicydy. Chemiczne zwalczanie chorób w Integrowanej Produkcji Jabłek przedstawia załącznik 1.

Wykaz dopuszczonych w Polsce środków ochrony roślin jest publikowany w rejestrze środków ochrony roślin. Informacje o zakresie stosowania pestycydów w poszczególnych uprawach zamieszczane są w etykietach. Narzędziem pomocniczym przy wyborze pestycydów jest wyszukiwarka środków ochrony roślin. Aktualne informacje dotyczące stosowania środków ochrony roślin można znaleźć na stronach MRiRW pod adresem <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/ochrona-roslin>.

Lista środków ochrony roślin do integrowanej produkcji jest opracowywana przez Instytut Ogrodnictwa - PIB w Skierniewicach i publikowana w Programie Ochrony Roślin Sadowniczych. Wykaz zalecanych do IP środków ochrony roślin jest również dostępny na Platformie Sygnalizacji Agrofagów pod adresem <https://www.agrofagi.com.pl/143,wykaz-srodkow-ochrony-roslin-dla-integrowanej-produkcji.html>.

Przydatne informacje dotyczące ochrony roślin publikowane są również w internetowym Systemie Wspomagania Decyzji w ochronie roślin ogrodniczych HortiOchrona (hortiochrona.inhort.pl).

VI. OCHRONA PRZED SZKODNIKAMI

Na jabłoniach mogą żerować liczne gatunki owadów i roztoczy, ale co najmniej kilkanaście z nich, występując licznie może wyrządzać straty o znaczeniu gospodarczym. W ostatnich latach największe znaczenie mają i w wielu sadach wymagają corocznego zwalczania: zwójkówki liściowe, owocówka jabłkoweczka, mszyce (w tym bawełnica korówka), przędziorek owocowiec, coraz częściej także przędziorek chmielowiec, kwiecień jabłkowiec, pordezwiacz jabłoniowy, przeziernik jabłoniowiec. Ostatnio wzrasta rola takich gatunków jak: owocnica jabłkowa, miodówka jabłoniowa i miodówka jabłoniowa ceglata, przyszczarek jabłoniak. Lokalnie pojawiają się także niektóre gatunki szkodników minujących liście, np. toczyk gruszowiaczek, chrząszcze roślinożerne np. ogrodnica niszczylistka, chrabąszcz majowy, tutkarze, ale zaczynają się też pojawiać tarcznik niszczyciel, skorupik jabłoniowy, bielik klonowiec, korniki (ogłodek jabłoniowiec, ogłodek szorstki, rozwiertek nieparek), trociniarki (czerwica i kasztanówka), ukośnica szczawiówka, piędzik przedzimek, znamionówka tarniówka. Jeśli wystąpią w większej liczebności, w niektórych sadach może być konieczność ich zwalczania. Oprócz owadów i roztoczy w niektórych sadach istotne znaczenie mają także gryzonie i zwierzyzna łowna (zające, sarny, jelenie, łosie).

1. Wykaz najczęściej występujących szkodników i ich charakterystyka

Zwójkówki liściowe to motyle, których gąsienice uszkadzają pąki, liście, kwiaty, a także zawiązki owoców i owoce. Istotne znaczenie na jabłoni mogą mieć tylko niektóre gatunki, zależnie od sadu i roku. Najważniejsze z nich to:

Zwójka siatkóweczka (*Adoxophyes orana*). Motyl, którego skrzydła mają rozpiętość 15-22 mm. Skrzydła przednie są jasno pomarańczowo-brązowe z ciemno czerwonym lub brązowym, nieregularnym, siateczkowym rysunkiem. Jajo eliptyczne, żółtozielone, wielkości 0,8 x 0,5 mm. Gąsienica zielonożółta z żółtymi brodawkami, jej głowa i tarczka karkowa jest złotobrązowa, wyrośnięta osiąga 16-22 mm długości. Poczwarzka ciemnobrązowa, około 10-11 mm długości.

Zimują gąsienice, które od wczesnej wiosny żerują w pąkach i na rozwijających się liściach, a pod koniec kwitnienia jabłoni przepoczwarzają się. Lot motyli pierwszego pokolenia trwa od drugiej połowy maja do końca czerwca lub początku lipca. Gąsienice żerują do końca lipca. Motyle drugiego pokolenia pojawiają się w drugiej połowie lipca i w sierpniu, a gąsienice żerują w sierpniu i we wrześniu. Gąsienice uszkadzają także owoce. W sezonie rozwijają się dwa pokolenia.

Zwójka bukóweczka = iwineczka (*Pandemis heparana*). Motyl o rozpiętości skrzydeł 16-24 mm. Skrzydła przednie są brunatne, brunatnoszare lub rdzawe z ciemniejszym rysunkiem. Jajo jasnozielone. Gąsienica zielona z jaśniejszymi brodawkami, żółtozieloną głową, dorasta do 25 mm długości. Poczwaraka brązowo-czarna, 10-12 mm długości.

Zimują gąsienice, od wczesnej wiosny żerują w pąkach liściowych i kwiatowych. Lot motyli pierwszego pokolenia trwa od początku czerwca przez około 2 miesiące. Gąsienice żerują w lipcu i w sierpniu. Uszkadzają dolną stronę liści i owoce. Pod koniec sierpnia pojawiają się motyle drugiego pokolenia, a gąsienice żerują aż do zbioru owoców. Gatunek dwupokoleniowy.

Wydlubka oczateczka (*Spilonota ocellana*). Motyl o rozpiętości skrzydeł 12-16 mm. Skrzydła przednie są ciemnoszare u nasady, w środkowej części białe, a w szczytowej szare z widocznym rysunkiem. Jajo - żółtawobiałe z metalicznym połyskiem, owalne, wielkości 0,9 x 0,7 mm. Gąsienica ma 9-12 mm długości, barwę czerwono-brunatną, z ciemniejszymi, błyszczącymi brodawkami. Głowa i tarczka karkowa są czarne. Poczwaraka brązowa, 6-7 mm długości.

Zimują gąsienice, żerują wiosną od fazy pęknięcia pąków jabłoni. Przepoczwarzają się pod koniec maja i w czerwcu. Lot motyli rozpoczyna się na początku czerwca i trwa około 2,5 miesiąca. Gąsienice są obecne w sadach od połowy czerwca do końca sierpnia. Wydlubka oczateczka występuje powszechnie, szczególnie licznie w sadach słabo chronionych. Uszkadza pąki, liście i owoce. Jej znaczenie wzrasta. Gatunek jednopokoleniowy.

Zwójka koróweczka (*Enarmonia formosana*). Motyl o rozpiętości skrzydeł 15-18 mm. Skrzydła przednie żółto-brązowe, pokryte brunatnoczarnymi plamkami i metalicznymi prążkami, tylne – ciemno-brązowe. Jajo owalne, spłaszczone, wielkości 0,7 x 0,6 mm. Gąsienica jest brązowa lub łososiowo-kremowa z brązowymi brodawkami i jasno-brązową głową, dorasta do 8-11 mm długości. Poczwaraka jasno-brązowa, 7-9 mm długości.

Zimują gąsienice pod korą drzew. Wiosną wznawiają żerowanie. Przepoczwarzają się pod korą, a okres ten trwa 2-3 tygodnie. Lot motyli trwa 3-4 miesiące. Samice składają jaja na powierzchni kory pni i podstawy konarów, a wylęgłe gąsienice wgryzają się pod korę i tam żerują. Uszkadzają korę, ogładzają i osłabiają rośliny, co prowadzi nawet do zasychania konarów lub całych drzew. Gatunek jednopokoleniowy.

Zwójka różóweczka (*Archips rosana*). Motyl, którego skrzydła rozpiętości około 20 mm, są oliwkowo-brązowe. Jaja są płaskie, szarawo-zielonkawe, składane w złożach, kształtu lekko wypukłej tarczki, średnicy 6-8 mm. Gąsienica zielona z ciemno-brązową głową, długości do 15-22 mm. Poczwaraka ciemno-brązowa, 9-11 mm długości.

Gąsienice wylęgają się w kwietniu, tuż przed kwitnieniem drzew, uszkadzają liście, a po kwitnieniu także zawiązki owoców. Objawy żerowania najłatwiej zauważyć w czasie i zaraz po kwitnieniu. Pojedyncze liście zwinięte są w rulon lub sprzędzone po 2-3 razem, a wewnątrz żeruje gąsienica, żywiąc się tkanką liścia. W czerwcu kończy żerowanie i przepoczwarcza się na liściu. Motyle pojawiają się w czerwcu – lipcu. Gąsienice wiosną uszkadzają pąki, liście, zawiązki owoców. W sezonie rozwija się jedno pokolenie.

Owocówka jabłkóweczka (*Cydia pomonella*). Motyl długości około 10 mm, rozpiętość skrzydeł 16-20 mm. Pierwsza para skrzydeł jest brunatnopozielata z błyszczącą, czarno obrzeżoną plamą na końcu (tzw. lusterko). Jajo wielkości 0,9 x 1,2 mm, przezroczyste, lekko opalizujące, później mlecznobiałe. Gąsienica długości do 15 mm, biaława z różowym odcieniem, z brunatną głową i tarczką karkową. Poczwarzka brązowa, długości około 10 mm.

Zimują gąsienice w spękaniach kory. W kwietniu przepoczwarczają się, a lot motyli rozpoczyna się zwykle w drugiej połowie maja i trwa około 6 tygodni. Samica składa jaja na zawiązki owoców, owoce i na liście. Po 8-12 dniach wylęgają się gąsienice, żerują około 3 tygodnie. Wyrośnięte gąsienice opuszczają owoc, część z nich zapada w diapauzę, a część przepoczwarcza się. Motyle drugiego pokolenia pojawiają się w drugiej połowie lipca i w pierwszej połowie sierpnia. Gąsienice owocówki jabłkóweczki **uszkadzają zawiązki owoców i owoce, powodują „robaczywienie” jablek. Jest to bardzo ważny szkodnik jabłoni**, rozwija dwa pokolenia w roku.

Przeziernik jabłoniowiec (*Synanthedon myopaeformis*). Motyl czarny, z czerwoną obwódką na odwłoku, długości 10-12 mm, skrzydła rozpiętości 15-22 mm. Skrzydła są przezroczyste, z czarnorudą obwódką. Gąsienica kremowobiała z czerwonawą głową dorasta do 20 mm.

Zimują gąsienice pod korą. Lot motyli odbywa się w czerwcu i lipcu. Samice składają jaja w spękania kory. Gąsienice żerują w korytarzach pod korą pni lub gałęzi. Przy licznych wystąpieniach mogą powodować zasychanie konarów, a nawet całych drzew. Rozwój jednego pokolenia trwa 2 lata.

Toczyk gruszowiaczek (*Leucoptera malifoliella*). Motyle mają skrzydła rozpiętości 6-8 mm, skrzydła przednie są metaliczne z plamami w kolorach miedzianym, czarnym i amarantowym. Jajo elipsowate 0,3 x 0,2 mm, przezroczyste, później seledynowe. Larwy jasnozielone, dorastają do 3,5 mm. Poczwarzki długości 2,5-3 mm w białych jedwabistych kokonach.

Zimują poczwarki w kokonach na pniach, konarach, krótkopędach, opadłych liściach. Wylot motyli i składanie jaj ma miejsce w fazie zielonego i różowego pąka kwiatowego. Larwy wylęgają się pod koniec opadania płatków kwiatowych, żerują w liściach powodując okrągłe miny widoczne są na górnej stronie liści. Wyrośnięte larwy przepoczwarczają się w białych jedwabistych kokonach, najczęściej na korze lub liściach. W drugiej połowie lipca wylatują motyle drugiego pokolenia.

Pasynek jabłoni (*Stigmella malella*). Motyl o rozpiętości skrzydeł 4,5-5 mm. Skrzydła pierwszej pary są czarne z białą przepaską i obrzeżone strzępiną. Jajo elipsowate, początkowo błyszczące i przezroczyste, później zielonawokremowe. Larwa ma do 4 mm długości, żółtawozielona, spłaszczona, głowa brązowa. Poczwarka długości ok. 2 mm, w żółtym kokonie sercowatego kształtu. Zimują poczwarki w wierzchniej warstwie gleby na głębokości 2-3 cm. Motyle wylatują w fazie zielonego pąka kwiatowego jabłoni. Ich lot trwa zazwyczaj do końca kwietnia z maksimum przypadającym na fazę różowego pąka. Samice składają jaja pojedynczo na dolnej stronie najmłodszych liści. Gąsienice wylęgają się po około 15 dniach, wgryzają się pod skórę i żerują w miększu tworząc charakterystyczne wąskie, wijące się miny, które są brązowe i widoczne na górnej stronie liści. Po 3 tygodniach żerowania, gąsienica spada na ziemię i przedzie kokon poczwarkowy. Motyle drugiego pokolenia wylatują w czerwcu lub w lipcu.

Kwieciak jabłowiec (*Anthonomus pomorum*) to czarnoszary chrząszcz, wielkości 4-5 mm, z charakterystycznym, długim ryjkiem. Na pokrywach widoczne są dwie linie układające się w kształcie litery V. Jajo owalne, mlecznobiałe, larwa beznoga, białokremowej barwy z brązową głową, dorasta do około 5 mm.

Zimują chrząszcze, które pojawiają się na drzewach w okresie nabrzmiewania i pęknięcia pąków jabłoni. Samice składają jaja, pojedynczo do pąków kwiatowych. Wylęgłe larwy żerują w pąkach niszcząc je. W ciągu roku rozwija się jedno pokolenie kwieciaka.

Owocnica jabłkowa (*Hoplocampa testudinea*). Jest to błonkówka, której ciało ma długość około 6-7 mm, barwę żółtobrązową z czarnym rysunkiem oraz dwie pary błoniastych skrzydeł. Jajo owalne, szklistobiałe, długości około 0,8-1,0 mm. Larwa biała z brązową głową, długości około 9-11 mm.

Zimują larwy w kokonach w glebie. Owady dorosłe pojawiają się tuż przed kwitnieniem jabłoni. Samice składają pojedynczo jaja nacinając skórę kielicha kwiatowego. Jedna samica może złożyć 50-100 jaj. Wylęgłe larwy początkowo żerują tuż pod skórą na zawiązkach owoców, później wgryzają się aż do nasion. Na powierzchni zawiązków owocowych

powstają skorkowaciełe, wydłużone blizny. Larwa niszczy 2-5 zawiązków, część z nich opada, inne pozostają na drzewach. Wyrośnięte larwy schodzą do gleby. W ciągu roku rozwija się jedno pokolenie.

Miodówki:

Miodówka jabłoniowa (*Cacopsylla mali*). Owad dorosły to pluskwiak wielkości 3,3-4,0 mm, jasnozielony, później brązowy i czerwony. Jajo wielkości 0,4 x 0,2 mm.

Zimują jaja na pędach jabłoni. Wiosną larwy żerują w rozwijających się pąkach wysysając z nich soki. Dorosłe owady pojawiają się w maju, żerują na dolnej stronie liści przy nerwie głównym. We wrześniu i październiku samice składają jaja które zimują.

Miodówka jabłoniowa ceglasta (*Cacopsylla melanoneura*) i **Miodówka jabłoniowa letnia** (*Cacopsylla picta*). Samica *C. melanoneura* to pluskwiak wielkości 3-3,3 mm, barwy początkowo pomarańczowej, później ciemnobrązowej z odcieniem czerwonym. *Cacopsylla picta* jest jasnozielona, z żółtawymi pasmami na tułowiu, później ciemniejsza, wielkości 2,9-3,4 mm. Larwy mniejsze, 1,6-2,2 mm.

Zimują dorosłe miodówki na roślinach iglastych. Wiosną migrują na jabłoń (*C. melanoneura* – pod koniec marca i na początku kwietnia, *C. picta* w pierwszej i drugiej dekadzie kwietnia). Larwy żerują na jabłoni do końca maja i początku czerwca, a następnie dorosłe osobniki migrują głównie na rośliny iglaste.

Mszyce:

Mszyca jabłoniowa (*Aphis (Aphis) pomi*). Mała mszyca, wielkości około 2 mm, bezskrzydła, jasnozielona z ciemną głową, ciemnymi syfonami i ogonkiem. Osobniki uskrzydłone mają również ciemną głowę i tułów, a odwłok zielony. Jajo czarne, owalne, długości około 0,6 mm, pokryte substancją woskową.

Mszyca jednodomna. Zimują jaja na pędach. Larwy wylęgają się wczesną wiosną i żerują na rozwijających się liściach. Dojrzewają i rodzą larwy dając początek kolejnym pokoleniom. Mszyce żerują w koloniach na liściach oraz niezdrewniałych wierzchołkach pędów, wysysają soki, ogładzają rośliny, są przyczyną hamowania wzrostu i deformacji pędów. W sezonie występuje 10-16 pokoleń mszycy.

Mszyca jabłoniowo-babkowa/Porazik jabłoniowo-babkowy (*Dysaphis (Pomaphis) plantaginea*). Mszyca bezskrzydła wielkości około 2,5 mm, barwy ciemnoróżowej, niebieskopopielatej aż do brązowej, jej ciało pokryte jest woskowym nalotem. Osobniki uskrzydłone mają ciało długości 1,8-2,4 mm, głowę, tułów i syfony czarne, zaś odwłok ciemnozielonobrązowy. Jajo czarne, błyszczące, owalne długości około 0,6 mm.

Mszyca dwudomna. Zimują jaja na pędach jabłoni. Larwy wylęgają się wczesną wiosną i żerują na jabłoni, tworząc kolonie na dolnej stronie liści. Wysysają soki roślinne, uszkadzają najmłodsze liście, które zawijają się do środka. Mszyca ta uszkadza także zawiązki owoców, które są drobne, zdeformowane, pozostają na drzewie, czasami po kilka w zbitym gronie. Na odchodach wydzielanych przez mszyce rozwijają się grzyby ‘sadzakowe’ z rodzaju *Capnodium*, które hamują fotosyntezę i blokując aparaty szparkowe utrudniają wymianę gazową. W lecie pojawiają się osobniki uskrzydłone i przelatują na żywiciela wtórny, różne gatunki babki, np. babkę zwyczajną. Zdarza się jednak, że część populacji pozostaje cały sezon na jabłoni. W ciągu roku na jabłoni może rozwinąć się 8-10 pokoleń mszycy.

Mszyca jabłoniowo-zbożowa (*Rhopalosiphum insertum*). Mszyca bezskrzydła ma wielkość około 2,5 mm, jest zielona z zielonymi syfonami i ogonkiem. Mszyca uskrzydłona ma wielkość około 2,4 mm, jest zielona, z dwiema ciemnymi plamami na przedpleczu i plamami na odwłoku. Jajo czarne, błyszczące, owalne, około 0,6 mm długości.

Mszyca dwudomna. Zimują jaja na pędach jabłoni, larwy wylęgają się wczesną wiosną i żerują na liściach. Na jabłoni mszyca rozwija tylko jedno pokolenie, gdyż po kwitnieniu drzew przelatuje na zboża, zaś na jabłoni wraca jesienią, by złożyć jaja.

Bawelnica korówka (*Eriosoma lanigerum*). Mszyca ma wielkość 1,8-2,3 mm, bezskrzydła, granatowobrunatna lub ciemnobrunatna, jej ciało jest pokryte białym, delikatnym nalotem woskowym. Mszyca żeruje w koloniach, które wyglądają jakby były pokryte nitkowatymi kłaczkami waty. Mszyce uskrzydłone są barwy brunatnoczarnej.

Mszyca zasiedla spęknięcia kory na pniach i grubszych konarach, ale często spotyka się kolonie na cienkich pędach i gałązkach, a także na ‘wilkach’ i odrostach korzeniowych, ogonkach liściowych i szypułkach kwiatowych. Mszyca wysysa soki roślinne, ogładza roślinę, hamuje wzrost, utrudnia zbiór owoców. Zimują przeważnie larwy II stadium na szyjce korzeniowej, korzeniach lub w uchyłkach i załamaniach kory. W sezonie wegetacji może rozwinąć się 9-10 pokoleń mszycy.

Roztocze:

Pordzewiacz jabłoniowy (*Aculus schlechtendali*). Szpecieli wrzecionowatego kształtu, długości około 0,16 mm. Samica protogynna i samiec koloru słomkowego, zaś samica deutogynna wyraźnie ciemniejsza. Jajo małe, kuliste, bezbarwne. Larwy są podobne do dorosłych szpecieli, ale nieco mniejsze.

Zimują samice w pękach, pod łuskami, w spękaniach kory na krótkopędach. W kwietniu na początku maja zaczynają żerować na liściach, kwiatach oraz na skórcie zawiązków

owocowych. Żerowanie szkodnika powoduje zmniejszenie wydajności fotosyntezy co skutkuje osłabieniem rośliny. Liście szarzeją, wyginają się łódkowato. Żerowanie na kwiatach może być przyczyną ordzawienia owoców. Największe szkody wyrządzają w szkółkach i młodych sadach. W sezonie wegetacyjnym rozwija się 5-6 pokoleń.

Podskórnik jabłoniowy (*Eriophyes mali*). Małeńki szpeciel, biały, wydłużony, długości około 0,2 mm. Jajo kuliste, szkliste. Larwy podobne do dorosłych szpecieli, ale mniejsze.

Zimują samice w pąkach pod łuskami. Na przełomie kwietnia i maja, szpeciele pierwszego pokolenia żerują w pąkach, zaś kolejne pokolenia szkodnika rozwijają się w pęcherzach pod skórą liści. W ciągu roku rozwijają się 3-4 pokolenia szpeciela.

Przędziorek owocowiec (*Panonychus ulmi*). Ciało samicy jest owalne, długości około 0,36 mm, czerwono-brunatne, pokryte długimi szczecinami, osadzonymi na jasnych wzgórkach. Samiec nieco mniejszy, długości około 0,26 mm, romboidalnego kształtu. Larwy i nimfy są nieco mniejsze od dorosłych.

Zimują czerwone, okrągłe jaja na korze gałęzi, konarów i pni. Jeśli występują licznie (na 1 cm² mieści się ok. 1,5 tys. jaj), na pędach obserwuje się charakterystyczne czerwone złoża jaj. Larwy wylęgają się w okresie zielonego/różowego pąka jabłoni, żerują na pąkach oraz młodych, a później starszych liściach. Stadia ruchome przędziorków wysysają soki z komórek. Silnie uszkodzone liście żółkną, zasychają i opadają, co osłabia drzewo, pogarsza jakość owoców oraz wpływa na słabe zawiązywanie pąków kwiatowych na rok następny. Samica składa 20-90 jaj na dolnej stronie liści. Rozwój pokolenia trwa 21-35 dni w zależności od temperatury. W sezonie wegetacyjnym rozwija się 5 pokoleń przędziorka.

Przędziorek chmielowiec (*Tetranychus urticae*) mały roztoczek, samica ma wielkość około 0,5 mm, samiec nieco mniejszy. Ciało samicy owalne, formy zimującej ma barwę ceglastopomarańczową, letniej – żółtozieloną z dwiema ciemniejszymi plamami po bokach. Samiec romboidalnego kształtu. Jaja są kuliste, wielkości około 0,13 mm, żółtawe. Larwa nieco mniejsza od dorosłych roztoczek, żółtozielona, z trzema parami nóg.

Gatunek wielożerny. Zimują samice w spękaniach kory, w resztkach roślinnych pod drzewami. W kwietniu rozpoczynają żerowanie na pąkach i młodych liściach. Samice składają jaja na dolnej stronie blaszki liściowej. Przędziorki żerują głównie na dolnej stronie liści, wysysają soki z komórek, ogładzają rośliny, powodują żółknięcie, zasychanie i przedwczesne opadanie liści. W sezonie wegetacji rozwija się 5-6 pokoleń przędziorka. Podobne uszkodzenia powoduje **przędziorek głogowiec**.

Pruszczarek jabłoniak (*Dasineura mali*). Muchówka wielkości około 1,5-2,5 mm, ciemnobrązowej barwy z czarnymi plamami oraz charakterystycznymi, długimi nogami. Larwa biaława lub kremowa, zaś starsza różowa, długości do 2,5-3 mm.

Zimują larwy w glebie i w ściółce, wiosną przepoczwarczają się. Muchówki pierwszego pokolenia wylatują w kwietniu lub maju. Samica składa jaja na brzegach najmłodszych, rozwijających się liści. Wylęgłe po 3-5 dniach larwy żerują na brzegu liści, w wyniku czego następuje podwijanie się liści do środka i twardnienie tkanki. Zasiadłone liście są silnie zdeformowane i zasychają. Larwy żerują przez 2-3 tygodnie, a wyrosnięte spadają na ziemię i przepoczwarczają się. Pruszczarek największe szkody wyrządza w młodych sadach, szkółkach i matecznikach podkładek wegetatywnych. W ciągu roku występują 3 pokolenia.

Tutkarz bachusek (*Rhynchites (Rhynchites) bacchus*). Chrząszcz długości 4,5-6,5 mm, purpurowoczerwony ze złocistym odcieniem, pokryty szarymi lub brązowymi włoskami. Jajo owalne, wielkości 1,0 x 0,7 mm mlecznobiałe. Larwa kremowobiała, rogalikowato zgięta, dorasta do długości 3-6,5 mm. Poczwarzka kremowo-biała, wielkości około 7 mm.

Zimują głównie chrząszcze w spękaniach kory i w ściółce. Wiosną żerują na pąkach i na liściach, a następnie samice składają jaja do jamek w zawiązkach owoców, po czym zakrywają otwór odchodami, wraz z którymi wprowadzają zarodniki grzybów z rodzaju *Monilinia*, co powoduje gnicie owoców. Larwy rozwijają się w owocu, niszcząc go. Żerowanie kończą pod koniec czerwca, wychodzą z owoców, wwiercają się do gleby i przepoczwarczają. Większość chrząszczy pojawia się jesienią, a część dopiero wiosną. Część larw zimuje przez 2 lata. W sezonie rozwija się jedno pokolenie.

Tutkarz śliwowiec (*Involvulus (Involvulus) cupreus*) Chrząszcz długości 5-8 mm, brązowy, z czerwono-miedzianym połyskiem, pokryty włoskami. Jajo owalne, wielkości około 1 mm, białawe. Larwa białozółta z jasnobrązową głową, rogalikowato zgięta, długości około 5 mm. Poczwarzka kremowa długości 4-5 mm.

Zimują chrząszcze. Wiosną żerują na pąkach i liściach. Od drugiej połowy maja do lipca samice składają jaja w zawiązki owoców. Przed złożeniem jaja samica przegryza szypułkę zawiązka, która załamuje się, więdnie i opada na ziemię. Larwy rozwijające się w opadłych zawiązkach, po zakończeniu rozwoju wwiercają się do gleby, budują z cząstek ziemi kolebkę i przepoczwarczają się. W sezonie rozwija się jedno pokolenie.

Piędzik przedzimek (*Operophtera brumata*). Samica motyla jest brunatno-szara, z grubym odwłokiem, długości 8-10 mm, i szczątkowymi skrzydłami, nie jest zdolna do lotu. Samiec jest brązowoczarny, skrzydła rozpiętości 20-25 mm. Jajo owalne, wielkości około 0,5

mm, żółtopomarańczowe. Gąsienica żółtozielona, z trzema białymi pasami po bokach, trzema parami nóg na przednich i dwiema na ostatnich segmentach ciała, co sprawia, że przy poruszaniu się wygina ciało w kształcie litery omega. Dorasta do 25 mm długości. Poczwarzka jasnobrązowa, długości 8-10 mm.

Zimują jaja na pędach, w pobliżu pąków. W kwietniu wylęgają się gąsienice i żerują w pąkach, kwiatach i na liściach do połowy czerwca. Mogą powodować gołoźer, uszkadzają też zawiązki owoców. Wyrosnięte przepoczwarczają się w glebie. Pod koniec października i w listopadzie samice składają jaja. W sezonie rozwija się jedno pokolenie szkodnika.

Znamionówka tarniówka (*Orgyia (Orgyia) antiqua*). Motyl, którego samica jest bezskrzydła, żółtoszara, owalna, długości około 20 mm. Skrzydła samca mają rozpiętość 25-30 mm, są rdzawobrzęzowe, z ciemniejszym rysunkiem i białą plamką. Jajo kuliste, średnicy około 9 mm. Gąsienica popielata z białymi, podłużnymi liniami i jasnoczerwonymi plamkami na każdym segmencie oraz charakterystycznymi pędzelkami żółtych włosków umieszczonych na grzbiecie od 4 do 7 segmentu. Ponadto gąsienice posiadają po dwa pędzelki długich czarnych włosów przy głowie i na bokach 5 segmentu a także jeden na 11 segmencie. Poczwarzka brązowa.

Zimują jaja w złożach na kawałku liścia i resztach kokonu poczwarki. Gąsienice żerują na liściach od kwietnia do czerwca, mogą powodować gołoźer. Przepoczwarczają się na roślinach i w lipcu pojawiają się motyle. Gąsienice tego pokolenia żerują na liściach, we wrześniu następuje przepoczwarczenie, a samice w końcu września i w październiku składają jaja. W sezonie rozwijają się dwa pokolenia.

Chrabąszcz majowy (*Melolontha melolontha*). Chrabąszcz jest wydłużony, 20-25 mm, czarny, z rzędami białych, trójkątnych plam na bokach odwłoka. Pokrywy, duże wachlarzowate, czułki i nogi są brązowe. Jaja żółtawe, składane w glebie, w grupach po 25-30 sztuk. Larwa, zwana pędrakiem, wygięta w podkówkę, białokremowa, z dużą brunatną głową i trzema parami nóg tułowiowych, wyrosnięta ma około 50 mm długości.

Uszkodzenia powodują chrząszcze, szkieletując w maju liście, oraz larwy – pędraki, które żerują na korzeniach roślin, niszcząc je. Mogą powodować zamieranie młodych, a nawet kilkuletnich drzewek. Pełny rozwój szkodnika trwa 3-4 lata.

Ogrodnica niszczylistka (*Phyllopertha horticola*). Chrabąszcz wielkości 10-12 mm, kasztanowobrzęzowej barwy, głowa i przedplecze są zielononiebieskie, błyszczące. Jajo owalne, żółtawe, larwy kremowobiałe, podobne do młodych pędraków chrabąszcza majowego, dorastają do 2 cm długości.

Zimują larwy w glebie. Lot chrząszczy odbywa się pod koniec maja i w czerwcu. Żerują one na liściach, mogą uszkadzać zawiązki owoców. Bardzo aktywne są w dni słoneczne i ciepłe, obserwuje się je na trawie w międzyrzędziach i na chwastach. Jaja składane są do gleby, a larwy żerują na korzeniach traw i chwastów, ale także roślin uprawnych.

Tarcznik niszczytel (*Diaspidiotus perniciosus*). Ciało samicy jest gruszkowatego kształtu, długości 1,5-2,0 mm, pokryte tarczką, która jest okrągła i lekko wypukła, barwy często zbliżonej do kory drzewa na którym żeruje. Samce są uskrzydłone, pierwsza para rozwinięta normalnie, druga zredukowana. Larwa samicy gruszkowatego kształtu, pokryta okrągłą ciemnoszarą tarczką, zaś tarczka larwy samca jest wydłużona.

Zimują larwy pierwszego stadium rozwojowego lub zapłodnione samice. Wiosną larwy wznowiają żerowanie. Samice rodzą larwy, które wędrują po roślinie w poszukiwaniu odpowiedniego miejsca do żerowania i prowadzą osiadły tryb życia. Tarcznik niszczytel zasiedla głównie zdrewniałe części rośliny, ale w lecie żeruje także na liściach i owocach. Żerowanie tarcznika obniża jakość i wartość handlową owoców, a praktycznie je dyskwalifikuje. W sezonie rozwija się jedno pokolenie szkodnika.

Skorupik jabłoniowy (*Lepidosaphes ulmi*). Samica ma gruszkowaty kształt, długość około 1–2 mm, kolor mlecznobiały, nie posiada skrzydeł i nóg. Jej ciało okrywa szara lub szarobrazowa tarczka długości 2,0–3,5 mm, mająca kształt przecinka; samiec uskrzydłony, może przelatywać na inne drzewa. Jajo wydłużone, długości około 0,3 x 0,15 mm, białe lub kremowe. Larwa w I stadium rozwojowym ma kształt owalnej, płaskiej, żółtawej tarczki, długości 0,3 mm, z trzema parami nóg. Larwa II stadium jest beznoga, pokryta brązową tarczką.

Zimują białe jaja pod brązowymi tarczkami samic na pniach, konarach i gałęziach. Larwy wylęgają się wkrótce po kwitnieniu jabłoni. Wychodzą spod tarczek i wbijają kłujkę w tkankę kory. Larwy i owady dorosłe wysysają soki z komórek rośliny. Liczne występowanie skorupika prowadzi do deformacji i zasychania zasiedlonych i uszkodzonych organów. W ciągu roku rozwija się jedno pokolenie szkodnika.

Bielik klonowiec (*Phenacoccus aceris*). Samica owalna, długości 3–4 mm, zielona, z delikatnym nalotem woskowym. Niezdolna do lotu. Samiec – podobnie jak inne czerwce ma delikatną budowę i jedną parę skrzydeł, może latać. Jajo owalne, długości 0,3 mm, żółtocytrynowe. Jaja są składane na pniach, gałęziach, liściach oraz w rozwidleniach konarów. W każdym może znajdować się nawet kilkaset jaj. Larwa żółtocytrynowa, o jasnoczerwonych oczach.

Zimują larwy II stadium rozwojowego w spękaniach lub w szczelinach kory. Wczesną wiosną opuszczają kryjówki zimowe i rozpoczynają żerowanie. Bielik klonowiec wysysa soki z komórek liści, pędów i gałęzi, co osłabia drzewa i może powodować przedwczesne opadanie liści.

Korniki:

Ogłodek jabłoniowiec (*Scolytus mali*). Owad dorosły to chrząszcz, walcowatego kształtu, długości około 4 mm, lśniący, ciemnoczerwonobrazowy. Larwa beznoga, biała z brązową głową, Jajo żółtawe.

Zimują larwy pod korą drzew, w wydrążonych przez siebie korytarzach. Po przepoczwarczeniu (najczęściej w maju) wylatują chrząszcze. Samice wgryzają się w pnie lub konary i tam drążą korytarze, a następnie w chodnikach macierzystych składają jaja. Wylęgające się larwy drążą chodniki boczne, tworząc duże żerowisko. Na korze pni i gałęzi widać otwory wejściowe średnicy 1-2 mm. Pod korą znajduje się żerowisko złożone z chodnika macierzystego i prostopadłych do niego chodników bocznych drążonych przez larwy. Występują dwa pokolenia w roku. Wylot chrząszczy drugiego pokolenia ma miejsce najczęściej w lipcu-sierpniu.

Ogłodek szorstki (*Scolytus rugulosus*). Chrząszcz długości 1,5-3,0 mm, matowy, o ciemnobrunatnych pokrywach i przedpleczu. Larwa - długości do około 4 mm, biała.

Zimują larwy w małych komorach poczwarkowych. Występują dwa pokolenia w roku. Chrząszcze najliczniej pojawiają się w maju i lipcu. Samice wgryzają się w pnie lub konary drzew, drążą w nich chodniki i w tzw. kolebkach lęgowych, składają jaja. Na pniach i gałęziach można zaobserwować małe otworki średnicy 1-2 mm. Od krótkiego (1-4 cm) korytarza macierzystego odchodzi do 20 chodników bocznych.

Rozwiertek nieparek (*Xyleborus dispar*). Chrząszcz o ciemnobrazowych pokrywach i bardzo rozbudowanym, niemal czarnym przedpleczu. Samica ma długość 3,0-3,5 mm, natomiast samiec jest mniejszy - długości 1,5-2,0 mm i jest niezdolny do lotu. Jajo owalne, o wymiarach 0,8-0,9 x 0,4 mm, perlistobiałe. Larwa - beznoga, biała.

Zimują owady dorosłe. W kwietniu i maju następuje wylot chrząszczy. Samice, szukając miejsc odpowiednich do składania jaj, wgryzają się w pędy i pnie drzew. Samica drąży krótki chodnik prostopadły do osi pędu, który następnie zatacza pełne koło. Od tak ukształtowanego chodnika odchodzą prostopadle chodniki boczne. Jedna samica składa od 30 do 40 jaj, a larwy, które się z nich wylęgają, żywią się grzybnią grzybów symbiotycznych *Ambrosiella hartigii*.

Trociniarki:

Trociniarka czerwica (*Cossus cossus*). Motyl o jasnoszarych, z ciemnymi, poprzecznymi paskami skrzydłach rozpiętości około 70-100 mm. Całe ciało pokryte gęstym szarawym owłosieniem, zaś odwłok jaśniejszy, z dostrzegalnymi segmentami. Jajo – długości 1,7 mm, jasnobrunatne, owalne, z ciemnymi pasami. Gąsienica długości do 80-100 mm, ciało od spodu kremowe, od góry czerwone lub żółtoczerwone. Głowa, tarczka i nogi tułowiowe są czarne. Poczwaraka długości 50–60 mm, brunatna.

Zimują gąsienice przez 3-4 zimy, w korytarzu wydrążonym w drewnie wzdłuż pnia lub w grubszych konarach drzew. Lot motyli odbywa się w końcu czerwca, lipcu, a nawet sierpniu - głównie wieczorem. Na pniach, w miejscu żerowania gąsienic widoczne są otwory w korze, przez które mogą wysypywać się trocinowate odchody gąsienic. Korytarze są dość rozległe, co osłabia drzewo i powoduje jego zasychanie. Im młodsze drzewo jest zaatakowane, tym szybciej obumiera.

Trociniarka kasztanówka (*Zeuzera pyrina*). Motyl o białych skrzydłach nakrapianych na całej powierzchni niebieskawymi, okrągłymi plamkami. Rozpiętość skrzydeł wynosi około 45-70 mm. Na poszczególnych segmentach odwłoka widoczne ciemnoniebieskie obrączki. Jajo długości około 1-1,3 mm, jasnożółte, składane pojedynczo na pąkach oraz młodych pędach. Gąsienica długości do 50-70 mm, o żółtym ciele z ciemnymi brodawkami, ciemną głową i tarczką. Poczwaraka długości około 25-40 mm, rudobrazowa lub brunatnożółta, z wieńcem małych kolców na końcu odwłoka.

Zimują gąsienice w korytarzu wydrążonym zwykle w drewnie pnia. Motyle pojawiają się od końca czerwca do sierpnia, a ich lot odbywa się głównie nocą. Na zasiedlonych przez szkodnika drzewach, powyżej miejsca żerowania gąsienicy obserwuje się zamierające pędy. Na pniach widać otwory wejściowe gąsienic i wysypujące się z nich trocinowate odchody. Korytarz może mieć długość do 35 cm i szerokość około 10 mm.

Ukośnica szczawiówka (*Ametastegia (Ametastegia) glabrata*). Błonkówka, długości 6-8 mm z dwiema parami błoniastych skrzydeł, czarna, z fioletowym odcieniem. Jajo białe, nerkowate, składane na liściach rdestu, szczawiu lub komosy. Larwa długości około 13-18 mm. Głowa jasnobrazowa lub brązowa. Oczy bardzo dobrze widoczne, czarne, okolone czarną obwódką.

Zimują larwy w grubych, przyziemnych częściach łodyg roślin zielnych, sporadycznie w rdzeniu jednorocznych pędów jabłoni. Larwy letniego (II) pokolenia pojawiają się we wrześniu i w październiku. Poszukujące miejsc do zimowania, późnym latem i jesienią, w

zachwaszczonych sadach mogą wędrować na owoce, wgryzają się w nie i drążą wąskie, różnej długości korytarze w kierunku gniazda nasiennego. Larwy mogą się także wgryzać do jednorocznych pędów jabłoni - drążą wówczas korytarz w rdzeniu i tam pozostają na zimowanie. Tuż przed i w trakcie zbioru, w sierpniu, we wrześniu i w październiku na powierzchni zasiedlonych jabłek obserwuje się okrągłe, otoczone różowym pierścieniem, niewielkie otwory wejściowe średnicy około 2,5-3,0 mm. Przypominają one otwory wejściowe gąsienic owocówki jabłkóweczki, jednak nie widać w nich odchodów szkodnika. Na jednym owocu można zauważyć nawet kilka otworów, przez które wgryzały się larwy. Drążą one w miąższu wąskie, na ogół płytkie korytarze. Widać je po przekrojeniu owocu – zwykle są puste, tylko w niektórych mogą znajdować się zielone larwy ukośnicy. Ukośnica szczawiówka rozwija dwa pokolenia w roku.

Drobne gryzonie (nornik polny i karczownik ziemnowodny) w niektórych rejonach i w niektóre lata mogą wyrządzać poważne szkody. Najbardziej zagrożone są młode sady, ale nie tylko. Co kilka lub kilkanaście lat nornik polny występuje w dużym nasileniu, ogryza korzenie oraz szyjkę korzeniową drzew, może powodować zamieranie nawet starszych drzew i wyniszczenie całych kwater sadu. Karczownik ziemnowodny także ogryza korę z korzeni i powoduje osłabienie oraz zamieranie drzew. Notowany jest głównie w Polsce Południowej.

Zwierzyna łowna (zajęce, sarny, jelenie, łosie). Zwierzyna łowna wyrządza duże szkody w sadach jabłoniowych. W niechronionych lub niewłaściwie chronionych sadach uszkodzenia przez zwierzynę łowną mogą obejmować od kilkunastu do kilkudziesięciu procent drzew. Najbardziej narażone na uszkodzenia są młode drzewa. Ogryzienia w drzewostanie odnotowuje się również w starszych nasadzeniach, są one jednak nieco mniejsze, gdyż z wiekiem zagrożenie tego typu szkodami znacznie maleje.

2. Progi zagrożenia oraz sposoby i terminy prowadzenia lustracji

Lustracje sadu należy prowadzić co 7-14 dni począwszy od okresu bezlistnego. Szczególną uwagę należy przykładac do okresu wiosennego, kiedy drzewa są szczególnie wrażliwe na uszkodzenia spowodowane przez agrofagi. Dotyczy to w szczególności takich szkodników jak: przędziorki, mszyce, zwójkówki, miodówki, kwiecień jabłowiec oraz owocnica jabłkowa. Chemiczne zwalczanie szkodników powinno być prowadzone tylko wtedy, jeżeli ich liczebność przekroczy próg zagrożenia. Obowiązkowe jest zawieszanie w sadzie pułapek z feromonem, do monitoringu występowania zwójki koróweczki, przeziernika jabłoniowca, owocówki jabłkóweczki oraz zwójki siatkóweczki, zwójki bukóweczki, wydłubki oczateczki, a także zawieszanie białych pułapek lepowych do monitoringu

owocnicy jabłoniowej celem wyznaczenia konieczności zwalczania tych szkodników i określenia optymalnych terminów wykonywania zabiegów zwalczających. Pułapki należy zawiesić w sadzie przed wyznaczonym terminem lustracji (załącznik 2). Pułapki powinny być stosowane zgodnie z zaleceniami ich producenta i z uwzględnieniem warunków środowiskowych konkretnego sadu (w tym doboru odmian, nasilenia występowania szkodnika w sąsiadujących sadach, liczebności szkodnika w sadzie w minionych sezonach).

Należy przy tym zwracać uwagę, czy jednocześnie nie występuje kilka gatunków szkodników oraz czy występują ich wrogowie naturalni. Progi zagrożenia dla najczęściej występujących gatunków szkodników w sadach jabłoniowych oraz okresy prowadzenia obserwacji przedstawia załącznik 2.

3. Niechemiczne metody ochrony przed szkodnikami

Do niechemicznych metod ograniczania szkodników można zaliczyć:

- w przypadku stwierdzenia obecności pędraków konieczna kilkakrotna, mechaniczna uprawa gleby oraz uprawa gryki lub gorczycy przed założeniem sadu, uniemożliwiająca lub utrudniająca rozwój pędraków. Można również stosować masowe wyłapywanie w pułapki świetlne chrząszczy chrabąszcza majowego co zmniejszy liczbę składanych jaj.
- zbieranie i niszczenie podczas wiosennego cięcia sadów złóż jaj np. znamionówki tarniówki, zwójki różoweczki (pierścienicy nadrzewki, brudnicy nieparki oraz „gniazd zimowych” kuprówki rudnicy i niestrępa głogowca – te gatunki ostatnio nie występują lub tylko sporadycznie w naszych sadach).
- stosowanie preparatów mikrobiologicznych do zwalczania owocówki jabłkówekczki i zwójkówek,
- wykorzystywanie do zwalczania owocówki jabłkówekczki oraz zwójkówek liściowych metody dezorientacji samców,
- wprowadzanie do sadów drapieżnego roztocza: dobroczynka gruszowca (*T.pyri*; Phytoseiidae), który bardzo skutecznie ogranicza liczebność przedziorków i szpecieli. Roztocza tego można przенosić z zasiedlonych sadów na długopędach lub w opaskach zakładanych jesienią na pnie drzew. Drapieżne roztocze (w tym dobroczynek gruszowiec) są także dostępne w sprzedaży w wyspecjalizowanych firmach. Obecność drapieżców należy kontrolować jednocześnie z monitoringiem roślinożernych roztoczy,
- umieszczanie w sadach wysokich tyczek z poprzeczką dla ptaków drapieżnych (minimum 1/5ha),
- ochrona istniejących w sadzie lisich nor,

- zakładanie pułapek kleszczowych, rurkowych i stożkowych do odławiania karczownika ziemnowodnego,
- konieczne stworzenie dogodnych warunków do rozwoju i bytowania pożytecznych gatunków owadów, roztoczy i innych stawonogów (dbałość o śródpolne zadrzewiania, zakrzewienia, skrzyżki lęgowe dla ptaków),
- zakładanie domek dla murarek i budek lęgowych dla trzmieli. W przypadku domku dla murarek w konstrukcji powinno znajdować się co najmniej 200 kanałów gniazdowych o odpowiedniej średnicy 5-8 mm i długości 14-20 cm. Materiał gniazdowy (kanały gniazdowe) przynajmniej w 70% powinny stanowić pocięte rurki trzciniowe. Pozostałym materiałem wykorzystywanym w domkach mogą być inne pocięte łodygi roślin o pustym przekroju bądź nawiercone bloki drewna o ww. parametrach. W przypadku trzmieli zaleca się wystawianie zadaszonych drewnianych budek lęgowych o wymiarach około 20x15x10 cm z otworem wejściowym o średnicy 2 cm. Wewnątrz budki powinno zapewnić się materiał na budowę gniazda zewnętrznego, np. przetarta sucha trawa. Budki można umieszczać na ziemi, powyżej gruntu bądź tworzyć „kopce” tj. wkopywać budki do połowy wysokości w ziemi. Wejście do gniazda powinno być łatwo dostępne, niezarośnięte i niczym nie zasłonięte. Preferowanym miejscem do ustawienia budek jest skraj sadu.

4. Ochrona chemiczna przed szkodnikami

Zwalczanie szkodników środkami chemicznymi należy wykonywać tylko wówczas, gdy ich liczebność osiągnie lub przekroczy próg zagrożenia.

Do zwalczania szkodników należy stosować środki selektywne lub częściowo selektywne dla pożytecznych roztoczy oraz owadów (drapieżce i parazytoidy). Aby zapobiegać powstawaniu odporności na składniki aktywne insektycydów i akarycydów, należy stosować ich rotację. Należy zwracać uwagę na maksymalną liczbę opryskiwań danym preparatem przeciwko określonemu szkodnikowi jak również maksymalną liczbę zabiegów określonym preparatem w uprawie jabłoni. Do ochrony jabłoni należy włączyć środki wspomagające ochronę (oleje naturalne, związki silikonowe, polisacharydy itp.) których mechanizm działania polega na tworzeniu fizycznych barier ograniczających rozwój szkodników. Mogą być przydatne przy zwalczaniu odpornych ras niektórych szkodników na zbyt często stosowane środki (np. przy zwalczaniu przędziorków, mszyc).

Środki ochrony roślin należy stosować zgodnie z podanymi w etykiecie zaleceniami oraz w taki sposób, aby nie dopuścić do zagrożenia zdrowia człowieka, zwierząt lub środowiska.

Wykaz dopuszczonych w Polsce środków ochrony roślin jest publikowany w rejestrze środków ochrony roślin. Informacje o zakresie stosowania pestycydów w poszczególnych uprawach zamieszczane są w etykietach. Narzędziem pomocniczym przy wyborze pestycydów jest wyszukiwarka środków ochrony roślin. Aktualne informacje dotyczące stosowania środków ochrony roślin można znaleźć na stronach MRiRW pod adresem <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/ochrona-roslin>.

Lista środków ochrony roślin do integrowanej produkcji jest opracowywana przez Instytut Ogrodnictwa w Skierniewicach i publikowana w Programie Ochrony Roślin Sadowniczych. Wykaz zalecanych do IP środków ochrony roślin jest również dostępny na Platformie Sygnalizacji Agrofagów pod adresem <https://www.agrofagi.com.pl/143,wykaz-srodkow-ochrony-roslin-dla-integrowanej-produkcji.html>.

Przydatne informacje dotyczące ochrony roślin publikowane są również w internetowym Systemie Wspomagania Decyzji w ochronie roślin ogrodniczych HortiOchrona (hortiochrona.inhort.pl).

VII. ZASADY HIGIENICZNO-SANITARNE

W trakcie zbiorów oraz przygotowania do sprzedaży owoców wyprodukowanych w systemie integrowanej produkcji roślin producent zapewnia utrzymanie następujących zasad higieniczno-sanitarnych.

A. Higiena osobista pracowników

1. Osoby pracujące przy zbiorze i przygotowaniu do sprzedaży owoców powinny:
  - a. nie być nosicielami ani nie chorować na choroby mogące przenosić się przez żywność;
  - b. utrzymywać czystość osobistą, przestrzegać zasad higieny, a w szczególności często w trakcie pracy myć dłonie;
  - c. nosić czyste ubrania, a gdzie konieczne ubrania ochronne;
  - d. skaleczenia i otarcia skóry opatrywać wodoszczelnym opatrunkiem.
2. Producent owoców zapewnia osobom pracującym przy zbiorze i przygotowaniu do sprzedaży owoców:
  - a. nieograniczony dostęp do umywalk i ubikacji, środków czystości, ręczników jednorazowych lub suszarek do rąk itp.;

b. przeszkolenie w zakresie higieny.

B. Wymagania higieniczne w odniesieniu do płodów rolnych przygotowywanych do sprzedaży

Producent roślin podejmuje odpowiednio do potrzeb działania zapewniające:

- a. wykorzystanie do mycia płodów rolnych, według potrzeb, wody czystej lub w klasie wody przeznaczonej do spożycia;
- b. zabezpieczenie płodów rolnych w trakcie zbiorów i po zbiorach przed zanieczyszczeniem fizycznym, chemicznym i biologicznym.

C. Wymagania higieniczne w systemie integrowanej produkcji roślin w odniesieniu do opakowań i środków transportu oraz miejsc do przygotowywania płodów rolnych do sprzedaży

Producent w systemie integrowanej produkcji roślin podejmuje odpowiednio do potrzeb działania zapewniające:

- a. utrzymanie czystości pomieszczeń (wraz z wyposażeniem), środków transportu oraz opakowań;
- b. niedopuszczanie zwierząt gospodarczych i domowych do pomieszczeń, pojazdów i opakowań;
- c. eliminowania organizmów szkodliwych (agrofagów roślin i organizmów niebezpiecznych dla ludzi) mogących być przyczyną powstających zanieczyszczeń lub zagrożeń zdrowia ludzi np. mykotoksynami;
- d. nieskładowanie odpadów i substancji niebezpiecznych razem z przygotowywanymi do sprzedaży płodami rolnymi.

VIII. LISTA OBLIGATORYJNYCH CZYNNOŚCI I ZABIEGÓW W SYSTEMIE INTEGROWANEJ PRODUKCJI JABŁEK

Wymagania podstawowe (zgodność 100% tj. 20 punktów)			
Lp.	Punkty kontrolne	TAK/NIE	Komentarz
1.	Wykonywanie analizy gleby z każdej kwatery pod kątem odczynu oraz zawartości materii organicznej i przyswajalnego fosforu, potasu i magnezu - na glebach lekkich minimum raz na 3 lata, a na glebach cięższych – minimum raz na 4 lata (patrz rozdz. II.1).	☐ / ☐	
2.	Stosowanie środków odkwaszających, nawozów mineralnych/organicznych lub	☐ / ☐	

	środków poprawiających właściwości gleby zawierających azot, fosfor, potas i/lub magnez, na podstawie wyników analizy gleby, liści i oceny wizualnej kondycji roślin (patrz rozdz. II.3-5)		
3.	Stosowanie nawozów mineralnych zawierających niezbędne mikrośkładniki, na podstawie wyników analizy liści lub oceny wizualnej liści i owoców (patrz rozdz. II.5)	☐ /	
4.	Stosowanie herbicydów tylko pod koronami drzew. Szerokość pasów herbicydowych nie powinna być większa niż 1,80 m (patrz rozdz. III.2).	☐ /	
5.	Na plantacjach starszych niż trzyletnie zabronione jest stosowanie herbicydów doglebowych. (patrz rozdz. III.2).	☐ /	
6.	W przypadku wystąpienia zarazy ogniowej, zgorzeli kory i raka drzew owocowych usuwanie organów lub całych drzew (patrz rozdz. V.4).	☐ /	
7.	Ograniczanie źródła infekcji powodowanych przez <i>Venturia inaequalis</i> , sprawcy parcha jabłoni, poprzez opryskiwanie 5% roztworem mocznika w okresie opadania liści (patrz rozdz. V.3).	☐ /	
8.	Usuwanie drzew porażonych fitoplazmą proliferacji (miotlastość) jabłoni (patrz rozdz. V.1).	☐ /	
9.	Regularne monitorowanie, od wczesnej wiosny, szkodników (przędziorków, mszyc, zwójkówek, miodówek, kwieciaka jabłkowca, owocnicy jabłkowej) w przypadku ich wystąpienia w sadzie. Częstotliwość i sposób monitorowania wykonać zgodnie z wytycznymi opisanymi w treści Metodyki Integrowanej Produkcji Jabłek (patrz rozdz. VI.2 oraz załącznik 2).	☐ /	
10.	Decyzję o konieczności wykonania zabiegu zwalczającego szkodniki podejmować w oparciu o progi zagrożenia z uwzględnieniem, w pierwszej kolejności, zabiegów przed kwitnieniem (patrz rozdz. VI.2 oraz załącznik 2).	☐ /	
11.	Włączenie do zwalczania mszyc preparatów	☐ /	

	o działaniu mechanicznym/fizycznym. (przynajmniej jeden z wykonanych zabiegów powinien być wykonany takim preparatem) (patrz rozdz. VI.4).		
12.	Wprowadzenie i monitorowanie obecność introdukowanych do sadu drapieżnych roztoczy z rodziny dobroczynkowatych (Phytoseiidae) (patrz rozdz. VI.3).	☐ /	
13.	Włączenie do zwalczania przędziorków i szpecieli preparatów o działaniu mechanicznym/fizycznym (przynajmniej jeden z wykonanych zabiegów powinien być wykonany takim preparatem) (patrz rozdz. VI.4).	☐ /	
14.	Monitorowanie występowania zwójki koróweczki, przeziernika jabłoniowca, owocówki jabłkóweczki oraz zwójki siatkóweczki, zwójki bukóweczki, wydłubki oczateczki przeprowadzać z użyciem pułapek z feromonem (patrz rozdz. VI.3 oraz załącznik 2).	☐ /	
15.	Włączenie (przynajmniej jeden z wykonanych zabiegów powinien być wykonany takim preparatem) do programu ochrony przed szkodnikami tj. zwójki koróweczki, owocówki jabłkóweczki oraz zwójki siatkóweczki, zwójki bukóweczki, wydłubki oczateczki zarejestrowanych preparatów mikrobiologicznych (patrz rozdz. VI.3). ¹	☐ /	
16.	Monitorowanie występowania owocnicy jabłkowej z użyciem białych pułapek lepowych (patrz rozdz. VI.3 oraz załącznik 2).	☐ /	
17.	Stworzenie odpowiednich warunków do obecności ptaków drapieżnych, tj. ustawienie tyczek spoczynkowych w ilości przynajmniej 1 na 5 ha, a w przypadku większych plantacji – kilku sztuk (patrz rozdz. VI.3).	☐ /	
18.	Umieszczenie „domków” dla murarek lub kopców dla trzmieli w ilości przynajmniej 1 na 5 ha, a w przypadku większych plantacji – kilku sztuk. (patrz rozdz. VI.3)	☐ /	

¹ Jeżeli takie środki ochrony roślin są dopuszczone do obrotu

19.	Notowanie sumy dobowych opadów w całym okresie stosowania środków ochrony roślin (patrz rozdz. V.3).	☐ /	
20.	Rejestrowanie wartości temperatury bezpośrednio przed rozpoczęciem i po zakończeniu zabiegu ochrony roślin (patrz rozdz. V.3).	☐ /	
Suma punktów			

Uwaga:

Realizację wszystkich wymogów z listy obligatoryjnych czynności i zabiegów w systemie integrowanej produkcji należy udokumentować w notatniku integrowanej produkcji roślin.

IX. LISTA KONTROLNA DLA UPRAW SADOWNICZYCH

Wymagania podstawowe (zgodność 100% tj. 28 punkty)			
Lp.	Punkty kontrolne	TAK/NIE	Komentarz
1.	Czy producent prowadzi produkcję i ochronę roślin według szczegółowych metodyk zatwierdzonych przez Głównego Inspektora?	☐ /	
2.	Czy producent posiada aktualne szkolenie IP potwierdzone zaświadczeniem z zastrzeżeniem art. 64 ust. 4, 5, 7 i 8 ustawy o środkach ochrony roślin?	☐ /	
3.	Czy producent stosuje środki ochrony roślin wyłącznie z wykazu środków zalecanych do IP	☐ /	
4.	Czy w gospodarstwie znajdują się i są przechowywane wszystkie wymagane dokumenty (np. metodyki, notatniki)?	☐ /	
5.	Czy Notatnik IP jest prowadzony prawidłowo i na bieżąco?	☐ /	
6.	Czy producent systematycznie dokonuje obserwacji kontrolnych upraw i odnotowuje je w notatniku?	☐ /	
7.	Czy producent postępuje z pustymi opakowaniami po środkach ochrony roślin i środkami przeterminowanymi zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa?	☐ /	
8.	Czy ochrona chemiczna roślin jest zastępowana metodami alternatywnymi wszędzie tam gdzie jest to uzasadnione?	☐ /	

9.	Czy ochrona chemiczna roślin jest prowadzona w oparciu o progi zagrożenia i sygnalizację organizmów szkodliwych (tam gdzie to jest możliwe)?	☐ /	
10.	Czy zabiegi środkami ochrony roślin są wykonywane wyłącznie przez osoby posiadające aktualne, na czas wykonywania zabiegów, zaświadczenie o ukończeniu szkolenia w zakresie stosowania środków ochrony roślin lub doradztwa dotyczącego środków ochrony roślin, lub integrowanej produkcji roślin, lub innego dokumentu potwierdzającego uprawnienia do stosowania środków ochrony roślin?	☐ /	
11.	Czy aplikowane środki ochrony roślin są dopuszczone do stosowania w danej uprawie - roślinie?	☐ /	
12.	Czy każde zastosowanie środków ochrony roślin jest zanotowane w Notatniku IP z uwzględnieniem powodu stosowania, daty i miejsca stosowania oraz powierzchni uprawy, dawki preparatu i ilości cieczy użytkowej na jednostkę powierzchni?	☐ /	
13.	Czy zabiegi ochrony roślin były przeprowadzane w odpowiednich warunkach (optymalna temperatura, wiatr poniżej 4m/s)?	☐ /	
14.	Czy przestrzega się rotacji substancji czynnych środków ochrony roślin wykorzystywanych do wykonywania zabiegów – jeżeli jest to możliwe?	☐ /	
15.	Czy producent ogranicza liczbę zabiegów i ilość stosowanych środków ochrony roślin do niezbędnego minimum ?	☐ /	
16.	Czy producent posiada urządzenia pomiarowe pozwalające dokładnie określić ilość odmierzanego środka ochrony roślin?	☐ /	
17.	Czy warunki bezpiecznego stosowania środków określone w etykietach są przestrzegane?	☐ /	
18.	Czy producent przestrzega zapisów etykiety dotyczących zachowania środków ostrożności związanych z ochroną środowiska naturalnego tj. np. zachowania stref ochronnych i bezpiecznych odległości od terenów nieużytkowanych rolniczo?	☐ /	
19.	Czy przestrzegane są okresy prewencji i karencji?	☐ /	
20.	Czy nie są przekraczane dawki oraz maksymalna	☐ /	

	liczba zabiegów w sezonie wegetacyjnym określona w etykiecie środka ochrony roślin?		
21.	Czy opryskiwacze wymienione w Notatniku IP są sprawne i mają aktualne badania techniczne?	☐ /	
22.	Czy producent przeprowadza systematyczną kalibrację opryskiwacza/-y?	☐ /	
23.	Czy producent posiada wydzielone miejsce do napełniania i mycia opryskiwacza?	☐ /	
24.	Czy postępowanie z resztkami cieczy użytkowej jest zgodne z zapisami w etykietach środków ochrony roślin?	☐ /	
25.	Czy środki ochrony roślin są przechowywane w oznakowanym zamkniętym pomieszczeniu w sposób zabezpieczający przed skażeniem środowiska?	☐ /	
26.	Czy wszystkie środki ochrony roślin są przechowywane wyłącznie w oryginalnych opakowaniach?	☐ /	
27.	Czy producent IP przestrzega przy produkcji roślin zasad higieniczno-sanitarnych, w szczególności określonych w metodykach?	☐ /	
28.	Czy są zapewnione odpowiednie warunki dla rozwoju i ochrony pożytecznych organizmów?	☐ /	
Suma punktów			

Wymagania dodatkowe dla upraw sadowniczych (zgodność min. 50% tj. 6 punktów)			
Lp.	Punkty kontrolne	TAK/NIE	Komentarz
1.	Czy uprawiane odmiany roślin zostały dobrane pod kątem integrowanej produkcji roślin?	☐ /	
2.	Czy zastosowany materiał nasadzeniowy posiada dokument potwierdzający jego zdrowotność?	☐ /	
3.	Czy każda kwatery/pole jest oznaczona zgodnie z wpisem w Notatniku IP?	☐ /	
4.	Czy maszyny do stosowania nawozów są utrzymane w dobrym stanie technicznym?	☐ /	
5.	Czy maszyny do stosowania nawozów umożliwiają	☐ /	

	dokładne ustalenie dawki?		
6.	Czy każde nawożenie jest zanotowane z uwzględnieniem formy, rodzaju, daty stosowania, ilości oraz miejsca stosowania i powierzchni?	☐ /	
7.	Czy producent zabezpiecza puste opakowania po środkach ochrony roślin przed dostępem osób postronnych?	☐ /	
8.	Czy w sadzie notuje się występowanie roztoczy drapieżnych, złotooków, biedronek i innych drapieżców?	☐ /	
9.	Czy producent posiada odpowiednio przygotowane miejsce do zbierania odpadów i odrzuconych płodów rolnych?	☐ /	
10.	Czy w pobliżu miejsc pracy (np. magazyny środków, pomieszczenia gospodarcze, chłodnia) znajdują się apteczki pierwszej pomocy medycznej?	☐ /	
11.	Czy producent korzysta z usług doradczych?	☐ /	
Suma punktów			

Zalecenia (realizacja min. 20% tj. 2 punktów)			
Lp.	Punkty kontrolne	TAK/NIE	Komentarz
1.	Czy dla gospodarstwa są sporządzone mapy glebowe?	☐ /	
2.	Czy nawozy nieorganiczne są magazynowane w pomieszczeniu suchym?	☐ /	
3.	Czy wykonano analizę chemiczną nawozów organicznych na zawartość składników pokarmowych?	☐ /	
4.	Czy w gospodarstwie jest system nawadniający zapewniający optymalne zużycie wody?	☐ /	
5.	Czy woda używana do nawadniania jest badana laboratoryjnie na zanieczyszczenia mikrobiologiczne i chemiczne?	☐ /	
6.	Czy oświetlenie w pomieszczeniu gdzie przechowywane są środki ochrony roślin umożliwia odczytywanie informacji zawartych na opakowaniach środków ochrony roślin?	☐ /	

7.	Czy producent wie jak należy postępować w przypadku rozlania lub rozsypania się środków ochrony roślin?	☐ /	
8.	Czy producent ogranicza dostęp do kluczy i magazynu, w którym przechowuje środki ochrony roślin, osobom niemającym uprawnień w zakresie ich stosowania?	☐ /	
9.	Czy producent pogłębia wiedzę na spotkaniach, kursach lub konferencjach poświęconych integrowanej produkcji roślin?	☐ /	
10.	Czy w otoczeniu upraw producent zapewnia warunki sprzyjające przeżyciu wrogów naturalnych organizmów szkodliwych?	☐ /	
Suma punktów			

X. OGÓLNE ZASADY WYDAWANIA CERTYFIKATÓW W INTEGROWANEJ PRODUKCJI ROŚLIN

Zamiar stosowania integrowanej produkcji roślin zainteresowany producent roślin zgłasza corocznie podmiotowi certyfikującemu, nie później niż 30 dni przed siewem lub sadzeniem roślin, albo w przypadku roślin wieloletnich do dnia 1 marca każdego roku.

Podmiot certyfikujący prowadzi kontrolę producentów roślin stosujących integrowaną produkcję roślin. Czynności kontrolne obejmują w szczególności:

- ukończenie szkolenia z zakresu IP;
- prowadzenie produkcji zgodnie z metodykami zatwierdzonymi przez Głównego Inspektora Ochrony Roślin i Nasiennictwa;
- nawożenie;
- dokumentowanie procesu produkcji;
- przestrzeganie zasad higieniczno-sanitarnych;
- pobieranie próbek i kontrolę najwyższych dopuszczalnych pozostałości (NDP) środków ochrony roślin oraz poziomów azotanów, azotynów i metali ciężkich w roślinach i produktach roślinnych.

Badaniom pod kątem NDP środków ochrony roślin oraz poziomów azotanów, azotynów i metali ciężkich w roślinach poddaje się rośliny lub produkty roślinne u nie mniej niż 20% producentów roślin wpisanych do rejestru producentów prowadzonych przez podmiot certyfikujący, przy czym w pierwszej kolejności badania przeprowadza się u producentów

roślin, w przypadku których istnieje podejrzenie niestosowania wymagań integrowanej produkcji roślin.

Badania przeprowadza się w laboratoriach posiadających akredytację w odpowiednim zakresie.

Producenci towarów roślinnych przeznaczonych do spożycia przez ludzi powinni znać wartości najwyższych dopuszczalnych pozostałości pestycydów (Rozporządzenie (WE) nr 396/2005 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 lutego 2005 r. w sprawie najwyższych dopuszczalnych poziomów pozostałości pestycydów w żywności i paszy pochodzenia roślinnego i zwierzęcego oraz na ich powierzchni. Powinni oni dążyć do ograniczania i minimalizacji pozostałości, poprzez wydłużanie okresu pomiędzy stosowaniem pestycydów a zbiorem.

Aktualnie obowiązujące wartości najwyższych dopuszczalnych poziomów pozostałości pestycydów na obszarze Wspólnoty Europejskiej publikowane są pod adresem internetowym:

<https://ec.europa.eu/food/plant/pesticides/eu-pesticides-database/start/screen/mrls>

Poświadczeniem stosowania integrowanej produkcji roślin jest certyfikat wydawany na wniosek producenta roślin.

Certyfikat poświadczający stosowanie integrowanej produkcji roślin wydaje się, jeżeli producent roślin spełnia następujące wymagania:

- ukończył szkolenie w zakresie integrowanej produkcji roślin i posiada zaświadczenie o ukończeniu tego szkolenia, z zastrzeżeniem art. 64 ust. 4, 5, 7 i 8 ustawy o środkach ochrony roślin;
- prowadzi produkcję i ochronę roślin według szczegółowych metodyk zatwierdzonych przez Głównego Inspektora i udostępnionych na stronie internetowej administrowanej przez Główny Inspektorat Ochrony Roślin i Nasiennictwa;
- stosuje nawożenie na podstawie faktycznego zapotrzebowania roślin na składniki pokarmowe, określone w szczególności na podstawie analiz gleby lub roślin;
- dokumentuje prawidłowo prowadzenie działań związanych z integrowaną produkcją roślin;
- przestrzega przy produkcji roślin zasad higieniczno-sanitarnych, w szczególności określonych w metodykach;
- w próbkach roślin i produktów roślinnych pobranych do badań, nie stwierdzono przekroczenia najwyższych dopuszczalnych pozostałości środków ochrony roślin oraz poziomów azotanów, azotynów i metali ciężkich;
- przestrzega przy produkcji roślin wymagań z zakresu ochrony roślin przed organizmami szkodliwymi, w szczególności określonych w metodykach.

Certyfikat poświadczający stosowanie integrowanej produkcji roślin wydaje się na okres niezbędny do zbycia roślin jednak nie dłużej niż na okres 12 miesięcy.

Producent roślin, który otrzymał certyfikat poświadczający stosowanie integrowanej produkcji roślin, może używać Znaku Integrowanej Produkcji Roślin do oznaczania roślin, dla których został wydany ten certyfikat. Wzór znaku Główny Inspektor udostępnia na stronie internetowej administrowanej przez Główny Inspektorat Ochrony Roślin i Nasiennictwa.

XI. LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA

- Bryk H., Kruczyńska D.E., Rutkowski K.P. 2013. Jakość i zdolność przechowalnicza jabłek kilku odmian z sadu ekologicznego. *Journal of Research and Applications in Agricultural Engineering*. Vol. 58 (3): 59-65.
- Cimanowski J., Niemczyk E., Olszak R.W., Olszewski T., Płuciennik Z., Sobiczewski P., Zawadzka B. 1997. Atlas chorób i szkodników jabłoni i gruszy. Drukarnia ISK. 124 s.
- Kłossowski W. 1972. Metody określające potrzeby nawożenia jabłoni borem. *Roczniki Gleboznawcze* 23: 269-274.
- Kruczyńska D. 2013. Ilustrowany katalog odmian jabłoni. Wyd. IO, Skierniewice, 84 s.
- Kruczyńska D. 2010. Odmiana 'Jonagold' i jej mutanty. *Informator Sadowniczy*: 6:1 i 4-5
- Kruczyńska D. 2012. Odmiana 'Red Delicious' i jej mutanty. *Szkółkarstwo* 4: 61-66.
- Kruczyńska D. 2019. Nowe odmiany jabłoni czy kolorowe mutanty? *MPSad* 1: 32-34.
- Kruczyńska D. 2020. Odmiany jabłoni do sadu ekologicznego. *Parchoodporne polskiej selekcji. Sad Nowoczesny*, 1: 48-53.
- Łabanowska B.H., Piotrowski W. 2018. Tarcznik niszczyiciel – nowe zagrożenie. *Sad Nowoczesny*, 1: 48-49.
- Łabanowska B.H., Płuciennik Z., Tartanus M., Warabieda W., Piotrowski W., Hołdaj M., Gorzka D. 2017. Atlas szkodników drzew owocowych. Hortpress. 240 s.
- Markuszewski B., Kopytowski J. 2008. Wpływ kilku sposobów pielęgnacji gleby na wzrost i plonowanie jabłoni szczepionych na podkładkach półkarłowych i siewce 'Antonówki' ze wstawką B 9. *Zeszyty Naukowe Instytutu Sadownictwa i Kwiaciarnictwa* 16: 21-34.
- Masny A., Bielenin A. 2002. Wpływ temperatury na antysporulacyjną aktywność wybranych fungicydów stosowanych do zwalczania mączniaka jabłoni. *Prog. Plant Protection/Post. Ochr. Roślin* 42(2): 939-941.
- Masny S., Berczyński S. 2004. Jak działają fungicydy przeciwko parchowi jabłoni. *Sad Nowoczesny* nr 3: 18-20.
- Masny S., Bielenin A. 2005. Zastosowanie mieszanin fungicydów o różnym mechanizmie działania w ochronie jabłoni przed parchem. *Prog. Plant Protection/Post. Ochr. Roślin* 45(2): 889-892.
- Masny S., Bielenin A. 2007. Znaczenie analizy warunków atmosferycznych i wysiewów zarodników workowych grzyba *Venturia inaequalis* (Cke.) Wint. w ochronie jabłoni przed parchem. *Prog. Plant Protection/Post. Ochr. Roślin* 47(2): 193-197.
- Meszka B., Masny S. 2006. Parch jabłoni. Plantpress, Kraków: 68 s.
- Mika A. 2010. Sad dochodowy. Wydawnictwo Hortpress Sp. z o.o., 307 s.
- Pacholak E. 2004. Zwalczanie zmęczenia gleby w replantowanym sadzie. *Sad Nowoczesny*, 2: 3.
- Piotrowski W., Łabanowska B.H. 2018. Tutkarze w sadzie. *Informator Sadowniczy*, 4: 1-2.
- Rabcewicz J., Białkowski P. 2011. Ocena skuteczności mechanicznego niszczenia chwastów w ekologicznej uprawie jabłoni. The efficiency of mechanical weed control in ecological apple production. *Journal of Research and Applications in Agricultural Engineering*, 56: 79-83.

- Rozpara E., Kruczyńska D., Żurawicz E. 2018. Parchoodporne odmiany jabłoni z Instytutu Ogrodnictwa. *Sad Nowoczesny* 7: 30-32
- Sadowski A., Nurzyński J., Pacholak E., Smolarz K. 1990. Określenie Potrzeb Nawożenia Roślin Sadowniczych. SGGW-AR, Warszawa.
- Sadowski A., Nurzyński J., Pacholak E., Smolarz K. 1990. Określenie Potrzeb Nawożenia Roślin Sadowniczych. SGGW-AR, Warszawa.
- Sas-Paszt L., Pruski K., Żurawicz E., Sumorok B., Derkowska E., Głuszek S. 2014. The effect of organic mulches and mycorrhizal substrate on growth, field and quality of Gold Milenium apple on M. 9 rootstock. *Canadian Journal of Plant Science* 94: 281-289.
- Sekrecka M. 2013. Dobroczynnik gruszwiec. *OWK* 1: 27.
- Sekrecka M. 2019. Biologiczna ochrona roślin sadowniczych. Roztocze drapieżne a ograniczanie populacji roztoczy roślinożernych. *MPS Sad*, 4: 23-24.
- Sekrecka M. 2019. Nasi sprzymierzeńcy w sadzie. *Działkowiec*, 2: 36-37.
- Sobiczewski P., A. Broniarek-Niemiec, H. Bryk, M. Cieślińska, S. Masny, B. Meszka. 2016. Atlas chorób drzew owocowych. Hortpress, Warszawa.
- Stefanelli D., Zoppolo R.J., Perry R.L., Weibel F. 2009. Organic orchard floor management systems for apple effect on rootstock performance in the Midwestern United States. *HortScience* 44: 263-267.
- Tartanus M., Malusá E., Łabanowska B.H., Tkaczuk C., Canfora L., Pinzari F. 2018. Effective control of *Melolontha* spp. in organic strawberry plantations by means of holistic approach. Materials 18th International Conference on Organic Fruit Growing. University of Hohenheim (Germany), February 19-21 2018, Abstract book: 204-206.
- Tartanus M., Malusá E., Łabanowska B.H., Tkaczuk C., Kowalczyk W., Canfora L., Pinzari F., Chałańska A., 2017. Utilization of non-chemical (mechanical and physical) methods to control soil-borne pests in organic strawberry plantations. *Journal of Research and Applications in Agricultural Engineering*, Vol. 62(4): 182-185.
- Wójcik P. 2009. Nawozy i Nawożenie Drzew Ovocowych. Hortpress, Warszawa.
- Żurawicz E., Kruczyńska D., Mariusz Lewandowski M., Rutkowski K. 2015. 'Ligolina' Apple. *HortScience* vol. 50 (8): 1265-1267.

XII. ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1. Zwalczanie chorób w Integrowanej Produkcji jabłek

Choroba	Terminy zabiegów i uwagi
Zgorzel kory i rak drzew owocowych	Opryskiwanie wykonać bezpośrednio po wiosennym formowaniu koron, osmykiwaniu liści w szkółkach oraz w przypadku jakichkolwiek uszkodzeń kory (np. spowodowanych gradobiciem). Duże rany po cięciu drzew zabezpieczać preparatami w formie pasty.
Zaraza ogniowa	Ochronę chemiczną rozpocząć od fazy nabrzmiewania pąków w sadach, w których choroba wystąpiła oraz w sadach zlokalizowanych w sąsiedztwie ognisk zarazy ogniowej. Jeżeli w okresie wzrostu zawiązków istnieje duże ryzyko infekcji należy wykonać 2-3 opryskiwania co 2 tygodnie. Chronić także podkładki drzew podatne na zarazę ogniową. Po czerwcowym opadaniu zawiązków, opryskiwać tylko w przypadku silnego wystąpienia choroby, zwłaszcza po gradobiciu.
Parch jabłoni	Zabiegi zapobiegawcze stosować od momentu wysiewu zarodników workowych, aż do zakończenia infekcji pierwotnych. W warunkach wysokiego ryzyka wystąpienia infekcji zabiegi interwencyjne stosować w oparciu o sygnalizację. Dalsze zabiegi ochronne stosować zależnie od wyników przeprowadzanych lustracji. Najważniejszy okres w zwalczaniu parcha jabłoni rozpoczyna się od fazy widocznych pąków kwiatowych.
Mączniak jabłoni	Wiosną wycinać wszystkie chore pędy z objawami choroby. Ochronę chemiczną rozpocząć od fazy różowego pąka, gdy porażonych jest ponad 4% pędów. Oprócz fungicydów zarejestrowanych do zwalczania choroby skuteczne są także środki z grupy IBE i strobiluryn stosowane przeciwko parchowi jabłoni. Jeżeli nasilenie choroby w sadzie jest niskie, zabiegi chemiczne zakończyć pod koniec czerwca. Jeśli w końcu czerwca nasilenie choroby przekracza 30-40% porażonych pędów dla odmian Cortland, Jersey mac, Paulared i 50-60% pędów dla odmiany Idared ochronę chemiczną należy kontynuować.
Szara pleśń	Zabiegi fungicydami wykonać jednorazowo w okresie opadania płatków lub dwukrotnie, w pełni kwitnienia i w okresie opadania płatków. Fungicydy stosowane w okresie przedzbiorczym zabezpieczają także przed występowaniem choroby w czasie przechowywania.
Brunatna zgnilizna drzew ziarnkowych	Ochrona chemiczna przeciwko parchowi jabłoni w pierwszej połowie lata zabezpiecza także owoce przed brunatną zgnilizną. W drugiej części sezonu należy wykonać dodatkowe 2 – 3 zabiegi, szczególnie na odmianach podatnych i przy dużym zagrożeniu chorobą.
Gorzka zgnilizna jabłek	Zabiegi rozpocząć na 1,5 – 1 miesiąc przed zbiorem jabłek. Zależnie od nasilenia choroby w ubiegłym roku, podatności odmiany i panujących warunków atmosferycznych wykonać od 1 do 3 opryskiwań. Stosować rotację fungicydów i przestrzegać ich karencji.
Zgnilizna pierścieniowa podstawy pnia	Pod koniec kwitnienia opryskiwać podstawę pnia i glebę wokół pnia stosując ok. 0,5 l cieczy/drzewo. Zabieg powtórzyć po miesiącu.

Załącznik 2. Progi zagrożenia dla ważniejszych szkodników jabłoni

1	2	3	4
Nazwa szkodnika	Termin lustracji	Sposób lustracji i wielkość próby na kwaterę ok. 5 ha	Próg zagrożenia
1	2	3	4
Pędraki (przed założeniem sadu)	od maja do końca sierpnia	pobrać próbki gleby z 32 dołków, o wymiarach: 25 cm x 25 cm, głębokości 30 cm, powierzchni 2 m ² , sprawdzać na obecność pędraków	1 pędrak na 2 m ² powierzchni pola
Przędziorek owocowiec	okres bezlistny drzew	przejrzeć po jednej 2–3-letniej gałęzi z 40 drzew, sprawdzać na obecność zimowych jaj przędziorka owocowca	skala 5-stopniowa ¹ : 0 i 1 – nie zwalczać przed kwitnieniem, 2 – wykonać lustrację w fazie różowego pąka, 3 i 4 – niezbędny zabieg przed kwitnieniem (dotyczy tylko przędziorka owocowca)
Przędziorek owocowiec i przędziorek chmielowiec	różowy pąk	przejrzeć po 1 rozetce liściowo-kwiatowej w środku korony z 40 drzew (razem ok. 200 liści), sprawdzać na obecność form ruchomych przędziorków	średnio 3 i więcej form ruchomych (larw i osobników dorosłych) na 1 liść
	koniec kwitnienia	i dalej co 10–14 dni przejrzeć po 1 rozetce liściowo-kwiatowej w środku korony z 40 drzew (razem ok. 200 liści)	jak wyżej
	II połowa lipca i później	co 10–14 dni przejrzeć po 5 liści z drzewa, z zewnętrznej części korony z 40 drzew (razem ok. 200 liści)	średnio 5 i więcej ruchomych form przędziorków na 1 liść, (przędziorka chmielowca zwalczamy przy niższym progu – 3 osobniki/ liść)
Pordzewiacz jabłoniowy	okres bezlistny – faza 1 (metoda dla profesjonalistów)	pobrać po jednym pędzie jednorocznym z 20 losowo wybranych drzew. Na każdym przejrzeć po 10 pąków (jako pierwszy sprawdzać 5 pąk od wierzchołka) lub	średnio 20 osobników na 1 pąk lub
		przejrzeć po jednym pędzie dwuletnim na 20 losowo wybranych drzewach	średnio 50 osobników na 10 cm bieżących pędu
	początek różowego pąka	z 10 losowo wybranych drzew każdej odmiany przejrzeć minimum po jednej rozecie	średnio 50 osobników na 1 rozetę
	od połowy czerwca do połowy sierpnia	co 2 tygodnie przejrzeć po 10 liści z 20 drzew (do połowy lipca liście pobierać ze środkowej części rozet lub długopędów, później z części wierzchołkowej), szpeciele liczyć na dolnej stronie liścia, u jego podstawy, wokół nerwu głównego, na powierzchni ok. 1 cm ²	od 20 do 40 osobników na 1 cm ² liścia
Kwieciak	okres bezlistny (faza	przejrzeć po 10 pąków na	60 pąków ze śladami uszkodzeń

1	2	3	4
jabłkowiec ²	2)	krótkopędach z 40 drzew (razem 400 pąków) na obecność uszkodzeń	powodowanych przez chrząszcze w próbie 400 pąków
		strząsać chrząszcze z 35 losowo wybranych drzew (po 1 gałęzi z drzewa), na płachtę entomologiczną o wymiarach 0,4 m × 0,6 m	5–10 chrząszczy z 35 gałęzi, zależnie od spodziewanej intensywności kwitnienia
Zwójkówki liściowe; inne gatunki gąsienic	zielony pąk (faza 4)	przejrzeć po 10 rozet liściowo-kwiatowych z 20 drzew (razem 200) na obecność gąsienic	3–5 gąsienic zwójkówek w próbie 100 rozet
	różowy pąk (faza 5)	jak wyżej	jak wyżej
	od połowy czerwca do połowy września, co 2 tygodnie	przejrzeć po 20 pędów z 20 drzew (razem 400) na obecność gąsienic	2–3% pędów zasiedlonych przez gąsienice w próbie 400 pędów
		przejrzeć po 20 owoców z 20 drzew (razem 400) na obecność uszkodzeń; jednocześnie rejestrować uszkodzenia powodowane przez owocówkę jabłkowieczkę	1–2% (4–8 sztuk) owoców ze świeżymi uszkodzeniami w próbie 400 owoców
	od połowy sierpnia do zbioru owoców, co 2 tygodnie	przejrzeć po 20 liści i 20 owoców z 20 drzew (razem 400 liści i 400 owoców) na obecność uszkodzeń	4 gąsienice/400 liści lub 4–8 owoców uszkodzonych w próbie 400 owoców
Wydlubka oczateczka ³	w 3 dekadzie maja rozwiesić pułapki feromonowe; obserwacje prowadzić do końca sierpnia	sprawdzać pułapki 1–2 razy w tygodniu, notować liczbę motyli i usuwać je z pułapki	kilkanaście i więcej motyli odłowionych w ciągu tygodnia do 1 pułapki
Zwójka bukóweczka ³	w 3 dekadzie maja rozwiesić pułapki feromonowe; obserwacje prowadzić do połowy września	sprawdzać pułapki 1–2 razy w tygodniu, notować liczbę motyli i usuwać je z pułapki	7–10 motyli odłowionych w ciągu tygodnia do 1 pułapki
Zwójka koróweczka ³	w 2 dekadzie maja rozwiesić pułapki feromonowe; obserwacje prowadzić do końca sierpnia	sprawdzać pułapki 2 razy w tygodniu, notować liczbę motyli i usuwać je z pułapki	kilkanaście i więcej motyli odłowionych w ciągu tygodnia do 1 pułapki
Zwójka siatkóweczka ³	w 2 dekadzie maja rozwiesić pułapki feromonowe; obserwacje prowadzić do połowy sierpnia	sprawdzać pułapki 2–3 razy w tygodniu, notować liczbę motyli i usuwać je z pułapki	kilkanaście i więcej motyli odłowionych w ciągu tygodnia do 1 pułapki
Zwójka różóweczka ³	w 2 połowie czerwca lub 1 połowie lipca rozwiesić pułapki feromonowe	sprawdzać pułapki 2–3 razy w tygodniu	obecność motyli w pułapce oznacza, że zwalczanie będzie konieczne wiosną następnego roku
Owocnica jabłkowa	okres różowego pąka kwiatowego do końca kwitnienia	przed kwitnieniem zawiesić białe pułapki lepowe do odłowu owadów dorosłych owocnic, sprawdzać co dwa dni	średnio 20 osobników na 1 pułapkę w okresie od różowego pąka do końca kwitnienia

1	2	3	4
Bawelnica korówka	przed i po kwitnieniu i dalej systematycznie co 1–2 tygodnie	przejrzeć pnie, konary oraz odrosty korzeniowe na 50 drzewach	2 drzewa z koloniami żywych mszyc w próbie 50 drzew
Mszyce	ukazywanie się pierwszych liści	przejrzeć po 20 pąków z 10 drzew (razem 200 pąków)	10 pąków z mszycami w próbie 200 pąków, a jeżeli występuje tylko mszyca jabłoniowo-zbożowa zwalczanie jest konieczne, gdy zasiedlonych jest ponad 100 pąków w próbie 200 pąków
Mszyca jabłoniowo-babkowa	po kwitnieniu i dalej co 2 tygodnie do połowy lipca	obejrzyć ulistnienie 50 losowo wybranych drzew	1 drzewo z koloniami mszyc w próbie 50 drzew
Mszyca jabłoniowa	po kwitnieniu	obejrzyć po 3 długopędy na 50 losowo wybranych drzewach (razem 150 długopędów)	15 pędów z koloniami mszyc w próbie 150 pędów
	koniec czerwca i później	jak wyżej	jak wyżej
Miodówka jabłoniowa	po wylęgnięciu się larw, zwykle na początku zielonego pąka kwiatowego	przejrzeć po 10 pąków lub rozet z 20 drzew (razem 200) na obecność larw miodówki	60 rozet z miodówką w próbie 200 rozet
Toczyk gruszowiaczek	od połowy do końca czerwca	przejrzeć po 40 liści na 10 drzewach (razem 400) na obecność min toczyka	40 min na 400 liści, zwalczać w okresie lotu drugiego pokolenia
	koniec sierpnia	przejrzeć po 40 liści na 10 drzewach (razem 400) na obecność min toczyka	400 min na 400 liści, zwalczanie konieczne wiosną następnego roku
Pasynek jabłonic	od połowy do końca czerwca	przejrzeć po 40 liści na 10 drzewach (razem 400) na obecność min pasynka	80–100 min na 400 liści, zwalczać w okresie lotu drugiego pokolenia
	koniec sierpnia	przejrzeć po 40 liści na 10 drzewach (razem 400) na obecność min pasynka	800–1000 min na 400 liści, zwalczanie konieczne wiosną następnego roku
Przeziernik jabłoniowiec	pułapki z feromonem wywiesić w trzeciej dekadzie maja; obserwacje prowadzić do początku sierpnia	sprawdzać pułapki 2–3 razy w tygodniu	kilkanaście i więcej motyli odłowionych do jednej pułapki w ciągu tygodnia
Owocówka jabłkówekczka	na początku maja zawiesić pułapki z feromonem – obserwacje prowadzić do połowy sierpnia	sprawdzać pułapki 2–3 razy w tygodniu, notować liczbę motyli i usuwać je z pułapki	obecność w pułapce w ciągu 3–4 kolejnych dni większej liczby motyli (średnio 5 i więcej motyli w ciągu jednej doby)
	początek czerwca i dalej co 1–2 tygodnie do końca sierpnia	przejrzeć po 20 zawiązków lub owoców na 25 drzewach (razem 500 zawiązków lub owoców)	10 jaj lub świeżych wgryzów w próbie 500 zawiązków
	okres zbiorów	przejrzeć 1000 owoców	10 uszkodzonych owoców (1%), zwalczać w następnym roku
Znamionówka tarniówka	okres bezlistny drzew	obejrzyć korony 50 drzew na obecność złóż jaj	po stwierdzeniu złóż jaj wykonać lustrację w fazie różowego pąka
	różowy pąk	przejrzeć po 5 rozet liściowo-	4 gąsienice w próbie 200 rozet

1	2	3	4
		kwiatowych w środku korony z 40 drzew (razem 200) na obecność gąsienic	
	koniec lipca, pierwsza połowa sierpnia	przejrzyć ulistnienie na 50 losowo wybranych drzewach	2–3 drzewa z obecnością gąsienic
Nornik polny	późną jesienią	przejrzyć w każdej kwaterze co najmniej 5 rzędów o długości 100 m	minimum kilkanaście czynnych kolonii na 1 ha sadu.
Karczownik ziemnowodny	po zakończeniu zbiorów (październik, listopad)	przejrzyć w każdej kwaterze co najmniej 5 rzędów o długości 100 m	minimum kilkanaście czynnych kolonii na 1 ha sadu.

¹ Skala pokrycia pędów jajami przędziorków:

0 – jaja nie występują,

1 – bardzo małe (trudno zauważyć, pojedyncze jaja),

2 – umiarkowane (grupy jaj o średnicy ok. 0,5 cm),

3 – silne (grupy jaj o średnicy od 0,5 cm do 1 cm),

4 – bardzo silne (czerwone plamki o średnicy większej niż 1 cm).

² Lustrację obecności kwieciaka i uszkodzeń wykonać w słoneczny dzień przy temperaturze wyższej niż 10°C, w miejscach największego zagrożenia w sąsiedztwie lasów, żywopłotów i zadrzewień.

³ Lot motyli różnych gatunków zwójkówek można śledzić za pomocą pułapek feromonowych.

Załącznik 3. Zestawienie szkodników oraz terminy ich zwalczania

Szkodnik	Terminy zabiegów i uwagi
Kwieciak jabłkowiec	Przed pękaniem i na początku pękania pąków. Opryskiwanie przeprowadzić w temperaturze co najmniej 12°C.
Miodówka jabłoniowa	Zabieg wykonać po przekroczeniu progu zagrożenia (tuż po pękaniu pąków lub na początku zielonego pąka kwiatowego).
Miodówka jabłoniowa ceglasta Miodówka jabłoniowa letnia	Zwalczane jednocześnie z miodówką jabłoniową.
Zwójkówki liściowe	W okresie wiosennym zabieg wykonać w okresie zielonego pąka lub na początku różowego pąka. Latem zwalczać w okresie wylęgania się larw. Terminy zwalczania różnicować w zależności od występujących w danym sadzie gatunków. Do ustalania letnich terminów wykonywania zabiegów zwalczających wykorzystać obserwacje wylotów motyli na podstawie odłowów samców w pułapki feromonowe.
Piędzik przedzimek	Zabieg wykonać po wylęgnięciu się wszystkich gąsienic, w fazie różowego pąka kwiatowego, po przekroczeniu progu zagrożenia.
Owocnica jabłkowa	Zwalczać na początku wylęgania się larw, pod koniec opadania płatków, jeżeli zostanie przekroczony próg zagrożenia.
Owocówka jabłkówekczka	Do rejestracji dynamiki lotu motyli stosować pułapki z feromonem, które należy zawiesić w sadzie na początku maja. Przy określaniu terminów zwalczania należy uwzględnić sposób działania środka na szkodnika. Insektycydy o działaniu jajobójczym należy stosować w okresie intensywnego (ustabilizowanego) lotu motyli i składania jaj. Motyle owocówki jabłkówekczki są aktywne podczas ciepłych dni, wieczorów i nocy (temperatura powyżej 15°C). Preparaty działające na wylęgające się gąsienice stosować kilka dni później, w fazie rozwoju jaj owocówki "czarna główka". W zależności od nasilenia występowania szkodnika wykonać 2-3 opryskiwania (1-2 zabiegi przeciwko pierwszemu- i 1 zabieg przeciwko drugiemu pokoleniu owocówki).
Mszycy jabłoniowa i mszyca jabłoniowo-babkowa	Opryskiwać po pojawieniu się szkodnika.
Namioćnik jabłoniowy	Zwalczać na początku pojawiania się larw na liściach (zazwyczaj na początku różowego pąka).
Skorupik jabłoniowy	Zwalczać w czasie wylęgania się larw, zwykle w czasie kwitnienia głogu.
Pordzewiacz jabłoniowy	Zabieg wykonać po kwitnieniu.
Przędziorki	Zwalczać po przekroczeniu progu zagrożenia. Przy wyborze środka uwzględnić jakie stadia rozwojowe szkodnika zwalczą.
Bawełnica korówka	Zwalczać po pojawieniu się szkodnika. Po około dwóch tygodniach zabieg powtórzyć.
Toczyk gruszowiaczek Pasynek jabłoniowy	Zabieg wykonać w czasie wylęgania się larw, pod koniec opadania płatków kwiatowych zimowych odmian jabłoni. Przy licznych występowaniu szkodnika opryskiwanie powtórzyć po 7-10 dniach.
Podskórnik jabłoniowy	W zagrożonych sadach zwalczać po wyjściu szpecieli z pąków, przed kwitnieniem.

Pryszczarek jabłoniak	Zwalczać po kwitnieniu, po zauważeniu pierwszych uszkodzonych liści.
Znamionówka tarniówka	Zwalczać po zauważeniu gąsienic.
Chrabąszcz majowy	Zwalczać w zagrożonych sadach w okresie nalotu chrząszczy.
Ogrodnica niszczylistka	Zwalczać w zagrożonych sadach w okresie nalotu chrząszczy.
Tutkarze	Zwalczać w zagrożonych sadach w okresie nalotu chrząszczy.
Tarcznik niszczyiel	Bezpośrednio po wykryciu szkodnika.
Bielik klonowiec	Bezpośrednio po wykryciu szkodnika, zazwyczaj jest niszczone podczas zwalczania innych szkodników np. bawełnicy korówki
Ogłodek jabłoniowiec Ogłodek szorstki Rozwiertek nieparek	Bezpośrednio po wykryciu szkodnika. Liczebność ogłodków może być ograniczana przez zabiegi chemiczne wykonywane przeciwko innym szkodnikom.
Trociniarka czerwica Trociniarka kasztanówka	W okresie lotu motyli, gdyż nie ma możliwości chemicznego zwalczanie gąsienic.
Przeziernik jabłoniowiec	W okresie lotu motyli.
Ukośnica szczawiówka	Po zauważeniu pierwszych uszkodzonych jabłek.
Nornik polny Karczownik ziemnowodny	Zatrutą przynętę stosować po zakończeniu zbiorów (październik, listopad).
Zwierzyła łowna (zające, sarny, jelenie, łosie)	Po zauważeniu pierwszych uszkodzonych drzew.